UDK 930.(05)

ISSN 0351-3017

НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК

29

НОВИ ПАЗАР 2006.

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР
Архитекта Небојша [illegible]
Др Марко Поповић
Др Александар Кадијевић
Др [illegible]
[illegible] Кочић
Драгица Премовић-Алексић

УРЕДНИК
Драгица Премовић-Алексић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК
Душко Спасић

ЛЕКТУРА
[illegible] Ћурчић

КОРЕКТУРА
[illegible] Кочић

ПРЕВОДИ
Драгана [illegible]

ИЗДАВАЧ
Музеј „Рас“, Нови Пазар

[illegible]

YU ISSN 0351-5617
Тираж – 500
Штампа «[illegible]», Нови Пазар

УДК 930.(06)

YU ISSN 0351-3417

НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК

29

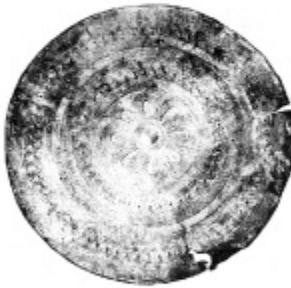

НОВИ ПАЗАР 2006.

NOVOPAZARSKI ZBORNIK
29

EDITOR-IN-CHIEF
Dragica Premović-Aleksić

EDITORIAL STAFF
Academician Petar Vlahović
Dr Marko Popović
Dr Aleksandar Kadijević
Dr Sait Kačapor
Nadžib Kočan
Dragica Premović-Aleksić

TRANSLATOR
Dragana Kadijević

PUBLISHER
Museum »Ras«, Novi Pazar
YU ISSN 0351-3027
Printed by »Merakus, Novi Pazar

САДРЖАЈ - SOMMAIRE

Ејуп Мушовић
НОВИ ПАЗАР И ОКОЛИНА ОД 1912-1941. ГОДИНЕ 11

Зоран Лакић
ДР ЕЈУП МУШОВИЋ — ДРУГ ЗА СВА ВРЕМЕНА 35

Јашар Реџепагић
МУШОВИЋЕВ ДОПРИНОС РАСВЕТЉАВАЊУ ТЕМА ИЗ ЛОКАЛНЕ СРЕДИНЕ 43

Петар Влаховић
ЕТНИЧКА ИСТОРИЈА У НАУЧНОМ ДЕЛУ ЕЈУПА МУШОВИЋА 53

[illegible]
ЕЈУП МУШОВИЋ ЗАЧЕТНИК НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА 73

[illegible]
ГРАДИТЕЉ ЉУДСКЕ ВЈЕЧНОСТИ 83

Александар Кадијевић
ЕЈУП МУШОВИЋ И ГРАДИТЕЉСКО НАСЛЕЂЕ 85

Богумил Храбак
ИТАЛИЈАНИ У НОВОМ ПАЗАРУ И САРАЈЕВУ ДО 1800. ГОДИНЕ 93

[illegible]
ТОПОНИМИЈСКИ СЛОЈЕВИ У ОКОЛИНИ СЈЕНИЦЕ 99

Хатиџа Чар-Дрнда
ОБРАЗОВНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ У НОВОМ ПАЗАРУ ТОКОМ 15. И 16. СТОЉЕЋА 109

Радоје Пајовић
ИСТОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ЦРНОГОРСКЕ ДРЖАВНОСТИ 123

Фарук Диздаревић
ВАКУФНАМА И ВАКУФ ХАСАНАГЕ ПРИБОЈЦА 139

Олга Зиројевић
ОКО КУМСТВА И ПОБРАТИМСТВА 153

Драгољуб Петровић
САНЏАЧКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ 161

Миодраг Гајовић
ЈЕВРЕЈСКА ОПШТИНА У НОВОМ ПАЗАРУ 169
Саво Стевовић
КЛАДНИЦА У СТАТИСТИЧКИМ ПОПИСИМА ОД 1912. ДО 2002. 179
Драгица Премовић-Алексић
НОВОПАЗАРСКИ КРАЈ НА ГЕОГРАФСКИМ КАРТАМА XVII–XVIII ВЕКА 195
Јелица Кучевић
ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У СЈЕНИЧКОМ КРАЈУ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX И У XX ВЕКУ 223

ОСВРТИ, МИШЉЕЊА, КРИТИКЕ, ДОГАЂАЈИ

Олга Зиројевић
СТОПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦА НЕМАЧКОГ ИСТОЧЊАЧКОГ ДРУШТВА 249
Бојан Којичић
АЛЕКСАНДАР КАДИЈЕВИЋ: *ЕСТЕТИКА АРХИТЕКТУРЕ АКАДЕМИЗМА (XIX–XX ВЕК)* 253
Мира Максимовић, Ружица Угљешић, Драгана Миловановић
МЕХМЕД СЛЕЗОВИЋ: НОВИ ПАЗАР КАО ЛИКОВНА ТЕМА 257
Светлана Чуповић
ИЗЛОЖБЕНА ДЕЛАТНОСТ МУЗЕЈА «РАС» У 2005. ГОДИНИ 263

РЕЗУЛТАТИ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Драгица Премовић-Алексић
АРХЕОЛОШКО ИСТРАЖИВАЊЕ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ХУМКИ НА ЛОКАЛИТЕТИМА У ОКОЛИНИ СЈЕНИЦЕ У 2005. ГОДИНИ 269

IN MEMORIAM

МИРКО БАРЈАКТАРОВИЋ 277
ЈОВАН ПЕШИКОВИЋ 279
ВОЈИСЛАВ С. ЈОВАНОВИЋ 281
ИСМЕТ РЕБРОЊА 283
СЛОБОДАН – БОБАН ИЛИЋ 285

Након дужег прекида, Музеј »Рас« у Новом Пазару културној јавности Србије представља двадесет девети број »Новопазарског зборника«. Његов садржај је, за разлику од претходних, тематски одређен, посвећен делу др Ејупа Мушовића, истакнутог историчара, не само југозападног дела Србије, већ и шире. После десет година од смрти тог утемељивача модерне културне историографије у Новом Пазару стекли су се услови да се о његовом раду, укупној научној и историографској делатности, изјасне најеминентнији стручњаци из Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине. Уз то, сведочанства су и осећања његових непосредних сарадника и угледних савременика.

Највећи део ових представљених прилога, чине саопштења изложена на међународном научном симпозијуму »Историјски оквир за простор где се родио и стварао Ејуп Мушовић«, који је у организацији Музеја »Рас« одржан крајем марта месеца 2006. године у Новом Пазару. Том приликом, али више се дискутовало о широком спектру научних интересовања, методолошком и социјално-критичком доприносу Е. Мушовића. Евоциране су и друге његове личности, нарочито потреба самосвојности науке и бескрајне љубави према родном крају. Тим саопштењима придружили су се радови неколицине стручњака који због заузетости нису учествовали на симпозијуму. Прилоге су доставили домаћи и страни историчари, антрополози, оријенталисти, етнолози, историчари науке и уметности.

Редакција Зборника се определила да на челу почетку ове књиге, сматрајући га веома значајним, али мало познатим, публикује рад Ејупа Мушовића о *Новом Пазару и околини од 1912. до 1941. године* (објављен 1969. године у књизи Нови Пазар и околина).

Након тога, прву целину у Зборнику чине радови посвећени личности и научној вокацији др Ејупа Мушовића. *Академик Зоран Лакић* је у свом прилогу живо евоцирао заједничке студентске дане на Београдском Филозофском факултету, потоњу сарадњу и присне контакте. *Миленко Павловић* је, такође, своја гледишта на Мушовићеву хуманистичку мисију, обојио носталгичним тоном. *Академик Петар [illegible]* је резимирао Мушовићеву улогу у расветљавању теме из новијег времена, а мр Раим [illegible] његову пионирску улогу у научним истраживањима новопазарског краја. *Академик Петар Влаховић* је са научног становишта ано-

тине-студије градитељске историје у делу Е. Мулабдића, а др Александар Кадијевић његово значење за градитељске појаве.

Другу целину чине радови у којима се аутори не баве непосредно Мулабдићевом личношћу и делом, већ подстакнути његовим истраживањима, њему у част, прилажу нова тумачења различитих појава. Тако др Олга Зиројевић [illegible], [illegible] тумачења. О [illegible] у Новом Пазару и Сарајеву до 1600. године пише, дугогодишњи сарадник Зборника, академик Богумил Храбак, а др Хатиџа Чар-Дрнда о образовним установама у Новом Пазару у 15. и 16. веку. О вакуфнами и вакуфу Хасан-аге Пребојца, из 1738. године, инструктиван рад приложио је Фарук Диздаревић. Топонимијско наслеђе у околини Сјенице тумачи у свом раду Миле Недељковић, а Драгана [illegible] разматра статус новопазарског краја на географским картама у 17. и 18. веку. Историјске основе црногорске државности тема су рада др Радоја Пајовића, који даје научни прилог разумевању актуелних политичких дешавања, а др Драгољуб Петровић разматра [illegible] историјским и актуелним политичким приликама. Миодраг Радовић прилаже историографски оквир за Јеврејску општину у Новом Пазару, а Славко Стојановић обавештава како је у статистичким пописима становништва од 1912. до 2002. године третирано село Кладница код Сјенице.

Посебан сегмент на крају књиге, као и ранијих бројева, традиционално је посвећен културним догађајима, конференцијама, приказима књига, [illegible] истраживањима, некролозима. Најопширнији је прилог о [illegible] мр Милосав Стојовић, [illegible] научног [illegible]. О [illegible] и графици, која [illegible] и [illegible], [illegible] тема.

Редакција Новопазарског зборника, сада у делимично измењеном саставу, и даље ће подстицати продужење Мулабдићевог научног дела. Прилози објављени у овом броју, осим што заокружују досадашња истраживања, представљају драгоцена подстицања за још дубља и темељнија [illegible] тумачења.

Др Александар Кадијевић

Ђуро Мушовић

УДК 94(497.11)"1912/1941"

НОВИ ПАЗАР И ОКОЛИНА ОД 1912–1941. ГОДИНЕ

Новопазарски Санџак, који носи ово име из 18. века, када је припојен као засебна јединица Босанском пашалуку, играо је значајну улогу у политици балканских и средњоевропских држава крајем деветнаестог и почетком двадесетог века. Око њега су се дипломатски спориле нарочито Турска и Аустро-Угарска гледајући свака од њих на њ кроз призму својих интереса и настојећи да га чува за себе, у чему је Аустро-Угарска била најупорнија.

На Берлинском конгресу (1878), када је Аустро-Угарској признато право да окупира Босну и Херцеговину, било је речи и о Новопазарском Санџаку. Хабзбурзи су настојали да вежу Санџак за Босну како би га окупирали заједно с њом. Када су увидели да ти планови не могу да се остваре, нису се много противили да Санџак остане турски. Било је важно да се не прикључи Србији и Црној Гори, јер би у том случају биле онемогућене њихове економско-политичке намере према Балкану. Санџак је по замислима Беча требало да буде брана између Србије и Црне Горе, која би онемогућила њихово уједињење. С друге стране, Аустро-Угарска би преко Санџака продирала на исток. Овакав политички и стратегијски значај условио је чињеницу да бечки двор није одустајао ни после Берлинског конгреса од својих планова према Санџаку. Године 1908. планирана је у Бечу изградња железничке пруге која би спајала Сарајево са Солуном преко Новопазарског Санџака. Изградња те пруге до Увца преко Новог Пазара до Косовске Митровице требало је да отпочне 1908. године, али су политички догађаји то спречили.

Нови Пазар, који је у прошлости играо тако значајну улогу и који се до деветнаестог века истицао као један од најразвијенијих подручја средњег Балкана, почео је да опада у протеклом веку. За њега је била неповољна одлука о изградњи моравско-вардарског пута. Тада су га нови путеви заобишли, а стари су престали да функционишу, и он је почео да тавори.

У Годишњаку косовског вилајета из 1899. године стоје ове статистичке податке: Нови Пазар има 1828 кућа, осим којих му припадају 3.363 куће. Број становника: Муслимана 19.746 (мушких 10.396, женских 9.350) Срба 14.701 (мушких 7.365, женских 7.336), Јевреја 170 (мушких 81, женских 67). Површина земљишта: њива 155.953 дулума, ливада 47 дулума и утрина 58.236 дулума. У граду има: 19 џамија, 1 текија, 1 судска зграда, 1 касарна, 2 барутане, 1 хотела, 483 дућана, 1 хамам, 28 пекара, 11 воденица, 1 црква, 28 кафана, 27 месара, 22 магазе, 11 муслиманских верских школа, 1 српска и 1

[illegible] цигала. У укупно 528 оџа који су припадали кадилуку Нови Пазар долазило је 5 цркава, 2 синагоге и 31 [illegible].

У првој деценији двадесетог века турска власт се у Санџаку врло слабо осећала и анархија је на овом подручју све више узимала маха. Није било никакве личне ни имовинске слободе; корупција је тријумфовала, а пропаганда је све јачала. То стање погоршао је ослободилачки покрет у Македонији (1903) када је одмах вршена мобилизација у тзв. војску (резерве) ради угушивања устанка у Македонији.

Грађани Новог Пазара често су се жалили султану на те и друге бројне неправилности које су их тада снашле. У једном писму из 1904. године, које су потписали Муслимани из Новог Пазара и упутили султану Абдул Хамиду, наводи се да је Нови Пазар дошао до једног стања које је за жаљење. Жалбе су биле упућене и на [illegible] начелника Мустафа-Халим ефендију који се бави средствима да би се обогатио, а све послове поверава своме писару Алим ефендији, који од правога направи криво и од правога криво.

Крајем прошлог и почетком овог века Санџак је био захваћен бројним побунама против Турака у којима су, углавном учествовали Муслимани. Оне су условљене све већим оптерећењем и новим наметом, који је требало попуњавати непрекидну царску благајну. Непосредни повод за ове побуне био је царски ферман по коме су сељаци били дужни да дају одмену уместо десетине. То је била још једна обавеза, па и онако оптерећеног сељака која се није могла мирно прихватити. У побунама су учествовали бегови и аге, јер су после увођења одмене морали да сведу своје обавезе према сељацима, занатлије и трговци, јер им је опадао промет, и сељаци који су били највише погођени. Они су доприносили и бројним злоупотребама и прекомерним обавезама од сељака. Треба напоменути да су те буне биле врло озбиљне, али ипак када је турска војска, предвођена Нази-бегом, [illegible] командантом, угушила побуну у селу Рашчу код Бијелог Поља, и том приликом погубила око 60 Муслимана.

Међу побуњеницима није било довољног јединства. Бегови и аге који су организатори, али су били врло будни у настојању да се то буна не претвори у покрете против њих. Сељаци нису имали заједничких способних вођа. Они се нису борили против турске власти, како је то истицала већа побуњених сељака овога краја Исмаил Комнинија, већ против намета који су им увођени.

У угушивању ових побуна истакао се Шемшипаша Бишевац, царски генерал, родом из села Бишева код Рожаја. Он је направио необичну каријеру: од босоногог чобанчета, овај неписмени горштак напредовао је до генерала и дошао до великог угледа и ауторитета код најповерљивијег [illegible] султана Абдул Хамида. Посебно се истакао у кажњавању новопазарских ага и бегова (1906) по чијем је наређењу било затворена чаршија у знак протеста против

султана. Пошто им је наредио да у року од [illegible] напусте дућане, мало је од њих је притворио, а неке је протерао на [illegible] и у [illegible]. [illegible] по- та Шемси пашу је младотурска власт [illegible] Шемси пашом, а [illegible] тиме на његово [illegible].

Године 1908. одигравају се два значајна догађаја: младотурска револуција и анексија Босне и Херцеговине, који су имали свој одраз у Санџаку. [illegible] је [illegible] у циљу њених [illegible], проглашени су личне, верске и економске слободе, равноправност, братство и јединство. Све је то [illegible] ситуацију и нову стабилизацију. Ага, све је то било кратког века. Мада су били убрзо разочарани када су увидели да [illegible] да су то само лепе [illegible] речи Младотурака који су се убрзо [illegible]. [illegible] Хасан Гребић [illegible] других.

Од новина у административном погледу треба истаћи да је од 1908. године Нови Пазар [illegible] општину и да је тада имао следеће махале. [illegible] Чаушћа, Сафи [illegible], Кабурџ [illegible] Хамам [illegible]-бег, Хасан Чаушћа, Алтун-алем, Гази Иса-бег, Курт [illegible], Хаџи Хурем, [illegible], Хајдучка [illegible], Варош махала, Курт Чаушћа, Алиша војвода, [illegible], [illegible], Дебел [illegible].

Уочи рата 1912. године дошло је на Косову до покрета Албанаца против Турака. На челу је руководио Иса Бољетинац. Циљ је био да се Косово ослободи од турске власти и, вероватно, припоји Србији с тим што би Косово уживало одређену аутономију у оквиру Србије, а представљао би га Иса Бољетинац.

Бољетинац је дошао у Нови Пазар средином 1912. године с војском састављеном од Албанаца који су били наоружани српским пушкама. Он је тада [illegible] с виђенијим грађанима и, вероватно, разговарао с њима да Нови Пазар треба да се ослободи турске власти и припоји Србији. Изгледа састанак није [illegible], па [illegible] Новопазарци [illegible]. Иса је тада [illegible] за слободу [illegible] турског [illegible], а да га у томе нико није спречио. По његовом одласку [illegible] турски батаљон који је остао миран у касарни као да се ништа није десило.

Сви ови догађаји, без обзира на њихову садржину и циљеве, ипак су допринели бржем ослобођењу ових крајева од турске власти.

БАЛКАНСКИ РАТОВИ И ОСЛОБОЂЕЊЕ НОВОГ ПАЗАРА

Идеја о стварању Балканског савеза доста је стара. Она је дефинитивно конституисана 1912. године и у Савез су ушле Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка. Циљ Савеза био је борба против Турске за дефинитивно ослобођење још неослобођених делова Балкана. У војној конвенцији, коју су закључиле краљевине Бугарска и Србија, у трећем члану стоји:

«Ако Аустро-Угарска нападне Србију, Бугарска се обавезује да одмах објави рат Аустрији и да пошаље у Србију војску, која не може бити мања од 200.000 војника, а која ће удружена са српском војском дејствовати дефанзивно или офанзивно против Аустро-Угарске.

Бугарска је у истој обавези према Србији, ако Аустро-Угарска под ма каквим изговором, са пристанком или без пристанка Турске, пошаље своју војску у неутралну зону Санџака и Србија буде принуђена да јој објави рат или да ради заштите својих интереса упути своју војску у Санџак и тиме изазове оружани конфликт са Аустро-Угарском.»

У још неослобођеним крајевима до 1912. године спадао је и Новопазарски Санџак, те у низу успеха које је забележила српска војска у балканским ратовима дошло је и ослобођење овог краја.

Мисија ослобођења Новопазарског Санџака припала је Ибарској војсци. Врховни командант ове војске, генерал Михаило Живковић, издао је наређење да српска војска наступи према Новом Пазару у три правца. Претходним детаљним плановима о ослобођењу Новог Пазара водило се рачуна о свему, тако да је српска војска имала и бројчану надмоћ, надмоћ која јој је и требала. Сматрало се да ће Турци пружити најжешћи отпор приликом одбране тог града, па су се чуле неке информације да град брани 12.000 турских војника. Међутим, ситуација није била таква. У граду се налазио један низамски пук, три батерије, један добровољачки одред од хиљаду и пет стотина Муслимана и Албанаца. Стоји далеко чињеница да Турци нису придавали посебан значај одбрани града, јер је за њих било значајније да бране снаге на другим местима, Бијелом Пољу и [illegible].

Ибарска војска, према подацима из књиге «Први балкански рат», наступала је тако што су десну колону чинили: девети пук, пољска брзометна батерија, вод коњице, вод пионира и вод болничара. Ова колона наступала је од Сопоћана према Ђурђевим Ступовима. Средњу колону, која је наступала од Рашке, чинили су: два батаљона 11. пука II, вод коњице, пољска брзометна батерија и вод болничара. Најзад, леву колону чинили су: 3. пук I, 11. пук II (без батаљона) коњички пук, четири брдске артиљерије, пољска брзометна батерија са шнајдеровим топовима, три вода пионира и болничка чета. Позадину Ибарске војске штитили су остаци 12. пука трећег позива са гипасијском батеријом.»

Битка за Нови Пазар трајала је од 19–23. октобра 1912. године. У прва два дана вођене су најжешће борбе. Премда су турски војници на неким местима покушали да одолевају нападима српске војске, али су били изложени снажном нападу, нарочито и појачаним притисцима, турски војници били су приморани на одступање, уз велике губитке. Погинуло је преко двадесет војника, међу којима и предводник муслиманске одбране Ариф-ага Коматина, а број рањених био је још већи. Ослободилачка војска је све чвршће на правцима и обруч око Новог Пазара све се више стезао.

Жестоке борбе вођене су 22. октобра, с војском која је наступала од Сјенице према Ђурђевим Ступовима. Турци су имали поред осталог једну батерију топова који су се пуцали с града. Било је немогуће прићи граду с те стране док се не уништи овај турски положај. А да би се он уништио, требало је заузети још добро утврђене Ђурђеве Ступове. Како другог решења није било, то помоћ није стигла. Соколовићи били су упућени у ову Немањину задужбину. Врховна команда је тих дана телеграмом генералу Живковићу ставила до знања, по њеном мишљењу, борба на овом фронту не одмиче успешно. О томе пише мајор Живојин Мишић у својим мемоарима: «Још исте ноћи начелник штаба Врховне команде лично је издиктирао телеграм команданту Ибарске војске и оштро му замерио због спорог рада његових трупа у часу кад су све остале трупе победоносно и журно продирале у [illegible] непријатеља. Начелник штаба Врховне команде наредио је команданту Ибарске војске да под личном одговорношћу, у току сутрашњег дана, мора да заузме Нови Пазар».

Уколико се српска војска више приближавала граду, муслиманско становништво је све више напуштало [illegible] и бројне породице почеле су да се повлаче према Лукарима, једином слободном правцу. С друге стране, српски живаљ, који је чинио пет посто од Турака, радовао се уласку српске војске и приближавању да је што пре види у свом граду.

Последњи покушај за одбрану Новог Пазара учињен је када је група Муслимана дошла до оружја из напуштених турских магацина и безуспешно покушала да пружи отпор. Не прошавши много Бахтијар-паша, с четири [illegible] од Сјенице, према Косовској Митровици која није још ослобођена.

Треба истаћи да у ових десет хиљада дана у граду није било [illegible] између Муслимана и Срба, који су и раније и друге околности разума и прихватили.

Како је исход ситуације био јасан, то су грађани Новог Пазара одредили једну делегацију која би непријатељу предала предају града. Предаја је извршена у селу Постење, а делегацију су чинили Сали-бег Радовић и Омер-бег Омербеговић, и с друге стране генерал Милован Живковић, који је био врло љубазан према придошлој делегацији и прочитао јој прокламацију краља Петра I, која је поред осталог садржала: «Моја ће војска у старој Србији подједнако штитити Србе и муслимане, који су нама исто тако драги, а с њима и Арнауте, хришћане и муслимане... Мислим свима донети слободу, братство и једнакост у свему са Србима...»

Делегација је одмах по повратку обавестила грађане о исходу своје мисије и апеловала на све становништво да се уласку српске војске држи достојно, да јој нико не пружа отпор, а да ова војска према њима неће бити [illegible] неугодности. Смирењу ситуације значајно је допринела и чињеница што је генерал М. Живковић наредио муслиманским војницима, које је заробио, да иду [illegible] кућама који су [illegible] својих домова. «Идите и

[illegible] се врате својим кућама, да се [illegible] у кућу [illegible]. Рекао им је да их нико неће узнемиравати и да ће мирно и слободно живети.

Српска војска је након тога ушла у Нови Пазар 23. октобра у 15 часова. О таквом понашању српске војске и данас се врло често прича, јер је она својим поштеним и коректним односом према свим грађанима Новог Пазара све задивила. Наиме није нанела баш никоме неправду и њени припадници [illegible] изазвали су дивљење [illegible] муслиманског живља. Причало се како су српски стражари чували напуштене муслиманске куће да из њих не би ко покрао и да су их приликом повратка породица власницима предавали, тако да нико није био материјално оштећен.

Иако, и поред тих крајњих хуманитетних поступака ослободилачке војске у Нови Пазар код већине Муслимана преовладао је [illegible]. Без обзира што је већина од њих била свесна [illegible], они су као припадници муслиманске вере наставили живети у измењеним условима, изграђивали своје специфичне навике и понашање, обичаје и многе друге особине које су биле туђе војсци која је ослободила Нови Пазар. Због тога је у њиховој психологији остало да се [illegible] српске војске [illegible]. То се убрзо манифестовало, нарочито код бегова и ага у [illegible] добрим привилегијама.

Свој коректан однос према Новопазарцима српска војска није мењала ни приликом успостављања власти. Одмах по доласку српске војске престали су да раде турска полиција и жандармерија, а у општини је извршена реорганизација. Генерал Живковић је за председника општине именовао Салих-бега Рашовића, [illegible] града, а за његовог заменика Перу Марковића, трговца. Од пет кметова, који су тада бирани у граду, четворица су били Муслимани. Српски суд је [illegible] остао да ради још неко време, како би [illegible].

Већ 1913. године дошло је и до нових проблема на Балкану. Односи између чланица Балканског савеза су се погоршали. У новом рату против Бугарске, Турска се приближила Србији, а то је у Новом Пазару оставило позитиван утисак, нарочито код муслиманског света. Тада је [illegible] први пут мобилизација Срба и Муслимана у српску војску. Неки су од њих чак учествовали у борбама против Бугара на Брегалници. Те године отворена је гимназија у Новом Пазару, а Никола Шећеровић, кмет Новог Пазара, [illegible] и оста на руку код Салих-бега Рашовића.

ПЕРИОД ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

За супротности у свету које су кулминирале почетком овога века, једино решење био је рат и до њега је дошло 1914. године. Ратна [illegible] захватила је и Нови Пазар. Врши се мобилизација у нашим крајевима и њоме су захваћени Срби, Муслимани и Јевреји. Када је избио рат, војска је отишла на

Панорама Новог Пазара 1906. године

фронт. Међу браниоцима Београда било је доста Муслимана из овога краја. Неки од њих су погинули на Ади 1915. године.

Нови Пазар је окупиран од стране Аустро-Угарске војске 28. новембра 1915. године. Српска војска се повлачила према Косовској Митровици. Окупатор је добро познавао ситуацију у граду па је настојао да завади политички, национално и етнички подељено становништво. Жалосно је да према грађанима Муслиманима је био врло толерантан, док су Срби и Јевреји били изложени малтретирању још од првог дана.

Окупационим властима пружили су и понудили своју сарадњу бројни бивши бегови и аге, којима су оне вратиле раније бенефиције које су изгубили од 1912. године. Они су тако ушли у ред окупаторских сарадника и пружали му помоћ у спровођењу његове политике која се одликовала бројним убиствима, пљачком и разноврсним малтретирањем српског становништва. Тако ни Нови Пазар није био поштеђен бројних грозота које му је донела нова власт.

Пуну окупаторску управу омогућавали су сами Муслимани, док су окупационе власти своје послове обављале преко Бошњака-досељеника и Крајишника. Представници новоформиране локалне власти упутили су аустријском цару Фрањи Јосифу телеграм у коме изражавају задовољство што је његова војска дошла у Нови Пазар. Већ 1. децембра 1915. године основан је окружни комесаријат који је, између осталог, задржао и све послове власти

организоване хајке и [illegible] крушевом прибором муслиманским ста-новништву које под заштитом окупационе војске стоји.

Терор је отпочео убиствима и интернирањем Срба од стране аустро-угарских власти, али су они у томе увек имали на располагању разбојничке банде и аге. У два од осам ... подручја, колико их је имала општина Нови Пазар, регистровано је двадесет убистава. Међу убијенима био је и Милосав-је Ошошановић, кафеџија из Новог Пазара, док је преко пет стотина Срба интернирано у Аустрију и Мађарску. Упоредо с овим акцијама, окупационе власти отварају школе за муслиманску децу, у којима се обављала учења на турском језику. Ова акција се [illegible] обучавају [illegible], како би касније могли да по мобилизацији учествују [illegible]. У [illegible] појачавају [illegible] слику [illegible] Јевреја и Муслимана.

ОДЛАЗАК У ЂУРУМЛИЈЕ И КРАЈ РАТА

Аустро-Угарска је убеђивањем Турске са покрајинским властима воко-ристила да поведе још већу пропаганду међу Муслиманима. Већ 1916. године окупационе власти прешле су прикупљању муслиманских добровољаца у тзв. ђурумлије (добровољце) који би се борили на турском фронту против Руса. Ђурумлије су купљене с целе територије Санџака, али их је највише било из новопазарског краја. Захваљујући [illegible] у којој се на-рочито истицао [illegible] фанатизмом и [illegible] Ри-за-бег Муратовић, председник општине, и [illegible] Мургашић, прикупље-но је у првом саставу око две хиљаде људи и послато на фронт у Галицију. Многи су од њих изгинули, многи се вратили као инвалиди, а неки су остали да живе у Турској, али се само једна две вратило.

У другом саставу ђурумлије нису прикупљане добровољно већ се при-мењивала [illegible] мера. Мобилизацију је могао избећи само имућни богаташ који је био у стању да плати замену. Број оних који су на један или други начин отишли у ђурумлије био је врло велики, тако да је 1918. године била реткост видети здравог и способног човека у граду и околини.

Аустријанци су добровољно или присилно мобилисали један број Муслимана 1917. године у тзв. АНХАЛИПИС. Ова врста [illegible] је [illegible] да [illegible] у граду [illegible] на Голи-ја и Копаонику.

Одлазак оволиког броја људи на фронт осетила је и привреда. Слика ратне пустоши била је присутна на сваком месту. Оскудица у животним на-мирницама, појава глади, велики број смртних случајева од епидемије мењаловке (колере), били су карактеристике овога периода.

У продубљивању своје националистичке политике, при чему је подржа-вала Муслимане а малтретирала Србе, Аустро-Угарска није одустајала ни једног момента. Због тога је 1917. године [illegible] једна конференција му-

Улазна капија на градској тврђави, 1916. године

сепаратистичких представника Санџака у Сјеници. Њиме је руководио Мехмед-паша Бајровић из Пријепоља, а [illegible] чији је [illegible] Риза-бег Мурадбеговић. Тада је решено да се Санџак одвоји од Србије и да се повеже с Босном у чијем би оквиру уживао аутономију. Била је то поновно оживљавање идеја Хабзбурга из друге половине 19. века о Санџаку [illegible] да продру према истоку, и онемогућили уједињење Србије и Црне Горе.

[illegible] рата био је [illegible]. То се осетило и на окупатору. Појачана су малтретирања и пљачка особито над Србима; прогнани су сви [illegible] окупационих власти [illegible]. Аустроугарски окупатори [illegible] су настојали да задрже Нови Пазар још средином 1918. године, да би [illegible] децембра. С њима се [illegible]. Неки од Муслимана, који су [illegible] у рату, побегли су [illegible], а [illegible] је успео да оде у Турску.

У времену од неколико дана колико је [illegible] напустио Нови Пазар, расформирани су сви окупациони органи власти и [illegible] није било. Да не би дошло до [illegible] и евентуалних обрачуна међу грађанима, формирана је, на иницијативу грађана, градска управа, састављена подједнако од Срба и Муслимана. Градом су [illegible] патроле од по два стражара, један Србин и један Муслиман, и чували ред и безбед-

лост, тако да у том периоду није забележено било какво насиље ни с које стране.

Српска и француска војска ушле су у Нови Пазар 21. новембра 1918. године и тиме је он био коначно ослобођен. Французи су након [illegible] борбама отишли према Косовској Митровици, док је српска војска приступила организовању власти. Тада су формирани срско и окружно начелство и првостепени суд, док су избори за општинску управу одржани 1920. године. За председника општине је тада био изабран Тахир-бег Ћубетовић, док је састав одборника био: 20 Муслимана, 14 Срба и 2 Јеврејина. [illegible] према којима није било никаквих [illegible] српске војске према Муслиманима, нарочито према имућнијим грађанима. Један број Муслимана, осумњичених за [illegible] у току рата, био је осуђен на временске казне. Међу њима су били и учесници Сјеничке конференције, који су оптужени као домаћи издајници. Већина њих је била амнестирана после доношења Видовданског устава.

ПЕРИОД ОД 1920–1929. ГОДИНЕ И АГРАРНА РЕФОРМА

Нови Пазар је изашао из ратних пустошења, која су овде трајала од 1912–1918. године, и укључен је у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца са својим огромним бројем сиромашних [illegible], економских и социјалних проблема. Број становника у ратовима, интернираних и оних који су били мобилисани па се никад нису ни вратили, био је врло велики. Процес пауперизације града и села, започет још раније, продубљавао се све више. На 1244 квадратна километра живело је, према попису од 1921. године, 56.961 становника, и то: Срба 38.516, Муслимана 18.234, Јевреја 207 и осталих 4.

Највећи део становништва бавио се земљорадњом и сточарством. Тај део привреде одвијао се по застарелим методама и оруђима, а [illegible] била уситњени поседи, па је продуктивност била врло ниска. Већи део градског становништва, изузев бегова и ага, живели су од [illegible], док се остали део становништва бавио занатима и трговином. Муслимани и Срби бавили су се највише тим занимањима, док су трговину углавном држали Јевреји. Занатлије су, у [illegible] време, [illegible], јер су производили само за локалне потребе, док су трговци [illegible] били про-[illegible].

Феудално-спахијска привреда, која је овде оставила дубоке трагове, [illegible] је [illegible] систему беговата и агалука. Капитализам, којим је Србија била увелико захваћена, врло је споро продирао у Санџак, нарочито у области пољопривреде. Сличне прилике у целини биле су дуготрајна турска окупација и конзервативни облици турског живљења, уз [illegible] система који му је обезбеђивао лак и угодан живот. Процес

На чаршији, 1916. године

распадања феудализма закаснело је Новопазарски Санџак практично тек после Првог светског рата. Сви ранији покушаји Турске да спроведе аграрну реформу у овом крају, нарочито после Берлинског конгреса када јој је то било и наређено да уради, остали су без успеха. Новопазарски бегови и аге оглушивали су се о све такве формуле, а Турска није имала снаге да их силом спроведе.

Пред само ослобођење Новог Пазара 1912. године овде је живело [illegible] три [illegible] породица бегова и ага. Све су живеле од четвртине и других давања која су им [illegible] од чифчија. Чифчије су [illegible] доносиле својим читлук-сахибијама дарове у празничне дане. Све је то чинило да је живот бегова и ага, [illegible] и привилегованих, био лак и удобан, нарочито оних који су имали већи број чифчија. Они су у граду подигли лепе куће у оријенталном стилу и [illegible] [illegible] тако да су подсећале на замкове. Одавали су се у скупоценим [illegible] и споро [illegible] је [illegible] до два [illegible]. О раскошним [illegible] и златном накиту њихових кадуна надалеко се причало.

Процес [illegible] на четвртини [illegible], [illegible] до 1912. године. После доласка српске војске (1912) године, четвртина се [illegible] продужила. Суштина је по [illegible] било [illegible], а чифчије — Срби и Муслимани, одбијали су да испуњавају ранија обавезе. За време окупације (1915–1918) враћено је право на четвртину и читлук-сахибије поново су по-

[illegible] у село. Окупатор ни је у том погледу [illegible] [illegible] [illegible], јер му је било стало да што [illegible] више за себе свој друштвени слој, па је строго [illegible] [illegible] чифчије.

После ослобођења (1918) и стварања Краљевине СХС чифчијско-аграрни [illegible] [illegible]. Убрзо је усвојен и Закон о аграрној реформи по коме је земља одузета од бегова и дата сељацима. Процес аграрне реформе [illegible] је [illegible] и многи су га [illegible] ради [illegible] [illegible] [illegible]. Радикали су обећавали повољнија решења [illegible] [illegible] [illegible], док су се бројни појединци обогатили. Земља је откупљивана десет пута јефтиније од стварне цене, а рента, коју је држава обећала као накнаду за земљу у висини од 2.000–50.000 динара, смањивана је четири до пет пута. Корупција, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] су [illegible] реформу. Но, то је био [illegible] [illegible] процес, јер су [illegible] [illegible] у овом крају [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] са [illegible] [illegible] феудалним обележјима.

Услови живота су [illegible] бегове и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible]. Они [illegible] нису били способни да се, у [illegible] нових [illegible] насталих после аграрне реформе, снађу и да реше питање своје егзистенције у новим условима. Највећи број од њих није био у стању да ничим, који су [illegible] од земље, [illegible] у [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Када ни то није било довољно, почели су да продају куће, драгоцености, [illegible] и другу покретнину. Од тога су [illegible], врло јефтино, [illegible] [illegible]. Један од њих, Самуел Конфорти — Сумбулија, — [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] — [illegible] се да [illegible] [illegible]. Од тих [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] стварала се [illegible] која је убрзо [illegible] [illegible] [illegible] града.

Један део бегова и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Последњи су се обраћали [illegible] [illegible] [illegible] је оставила аграрна реформа, или [illegible] и трговини, и [illegible] [illegible] [illegible] су [illegible] живот.

Они [illegible] с [illegible] [illegible] од земље одали су се трговини и занатству и убрзо [illegible] [illegible] тако да су постали [illegible] [illegible] [illegible] живота у граду.

ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ

Политички односи међу [illegible] [illegible] становништвом, чији је састав био [illegible] и етнички [illegible], почели су да се [illegible] с формирањем политичких странака. Највише [illegible] [illegible] [illegible] су представници Радикалне странке, Џемијета и Демократске странке, а [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], трговци, [illegible] и [illegible], који су по правилу [illegible] [illegible] по [illegible].

Радикалну странку [illegible] је Божидар [illegible], [illegible]. Он је био први председник Општине [illegible], која је окупљала трговце, чиновнике,

Посета цивилног земаљског комесара Новом Пазару 1918. године

лекаре, рентијере, земљопоседнике. Највише је било Срба, затим Јевреја па Муслимана, а водеће личности били су Живко Шуцић, судија, Спасо Нићифоровић, земљорадник и Мехмедалија Хаџимахмутовић, муфтија. Радикали су у Новом Пазару имали своју претходницу још од 1912. године у Рашкој радикалној омладини која је окупљала српску омладину, и [illegible] Радикалне странке и [illegible].

Политика радикала била је усмерена на што већи окупљању Срба, како би им обезбедила што приоритет у даљим политичким акцијама. Истичући се као заштитници Срба, радикали су доста рано почели прокламати [illegible] нетрпељивост према Муслиманима. Поистовећујући их са Турцима, [illegible] под турском окупацијом. Муслимани, чланови ове странке, били су [illegible] Срба. То је био разлог да су многи од њих напустили странку, а они који су у њој и даље остали учинили су то или из страха или из демагошких разлога. Радикали су таквом политиком доста затровали односе између Срба и Муслимана, што ће бити извор будућих неспоразума, нарочито оних у другом светском рату.

Такво стање радикала на овом подручју одговарало је Демократској странци, коју је 1919. године основао Цветко Маринковић, бивши судија. Њен је вођ председник ове странке [illegible] Душан Давидовић, адвокат. Странка је окупљала трговце, чиновнике, рентијере и у њој је било доста Муслимана. Демократи су осуђивали политику нетрпељивости и показиво-

тих радикала и Џемијета. Иако, ова странка није никада ни могла улогу била значајнија због тога што је већина Срба прихватила радикализам, а већина Муслимана Џемијету.

Пашић је морао да мења политику према санџачким Муслиманима, јер је његова странка међу њима све више губила ауторитет. Муслимани су тада много прилазили демократама, а неки су чак отворено подржавали [illegible] с Босном. За Пашића је то значило губитак драгоцених гласова, а политика која повезивала Муслимане с Босном, а можда преко ње и с Хрватском, одударала би од настојања српске буржоазије за јединством свих јужних народа. Због свега тога Пашић је помогао оснивање Џемијета (удружење — јединство), јер је мислио да ће преко ове странке везати Муслимане за своју политику. Иако је Џемијет основан 1919. године, у Новом Пазару је званично формиран 1922. године. Оснивању је претходио збор Муслимана 4. априла 1920. године у Новом Пазару, на коме је усвојена резолуција о подржавању одлука Конгреса Џемијета у Скопљу и позвано је свим Муслиманима да приђу овој странци. У резолуцији се поред осталог каже: «Ми смо се организовали за програм «Удружења за заштиту права Муслимана у Југославији» у најбољој намери да и ми Муслимани, уживајући политичке слободе, служимо у грађанским потребама живота, тражећи програмом искрено примењивање и обезбеђење права и регулисање неких питања од којих зависи живот Муслимана».

Џемијет се заснивао на верској основи и окупљао је само припаднике мухамеданске вере. Његови организатори служили су се свим средствима, особито верским фанатизмом, да би привукли што већи број присталица у своје редове. Руководиоци ове странке у Новом Пазару били су: Таир-бег Ејубеговић, Мехмедалија Османбеговић, Шемсудин-бег Чавић, Аљило Ташкарџић, Акиф Хаџиахметовић, Ејуп Љајић и Аћиф Даша. Сви су били трговци или рентијери. Пропагирајући пароле — «Ко је Муслиман тај је за Џемијет», они су успели да привуку знатан број Муслимана. Идеологију Џемијета, ширио је лист «Хак» (Правда) који је излазио у Скопљу, а у доста примерака продавао се у Новом Пазару од 1922. године.

О радничкој партији у то време или њеном утицају на овај крај не може се говорити. Нови Пазар није имао индустрију ни радничку класу, те су недостајали претпоставке снаге које би водиле пролетерску и револуционарну политику.

Политички живот у Санџаку је до изражаја за време избора. Он се није разликовао од политичког живота у осталој Србији, осим што су разни кандидати били у бољем положају да путем уцена или сакупљања врше разне политичке манипулације. У изборним кампањама највише су се истицале Радикална странка и Џемијет. Избори су за њих били повод за политичке обрачуне, и уколико им је било могуће, и [illegible] су се [illegible] странке.

Заклетва војника цару Карлу, 18. XI 1916. године,
на новопазарској тврђави

Посланик овог краја 1919. године био је Салих-бег Ресовац. Бега је, као члана Радикалне странке, наводно окружио најчешће Милан Васић. На изборима 1923. године за посланика је изабран Тахир-бег Ђурђевић, а за потпредседника Саво Станић. Представници овога краја на осталим ванредним изборима 1928. године били су: Махмуд-ага Махмутовић, радикал, из Новог Пазара, Саво Шаћифоровић, земљорадник из Постење, такође радикал, Григорије Божовић, демократа, књижевник из Копаоника, и Ејуп Бубуловић, комуниста и [illegible]. Овај последњи дошао је са стране и о њему се није много знало. Био је добар говорник и придобијао је мале [illegible] сиромашну бећу и [illegible]. »Радикали су [illegible] и [illegible] своју руку; бегови су их избрисали из аграрних тефтера« — говорио је Бубуловић. Он је добио већину гласова и као комуниста представљао је овај крај у Парламенту. Међутим, можда није на одмет питати да ли је он добио толико гласова и за то што је био Муслиман.

Заоштравање односа између Срба и Муслимана допринели су и акције муслиманских одметника и пропаганда [illegible] и [illegible]. Жртве тога били су дошљаци људи с једне и с друге стране.

ОДМЕТНИЧКЕ ГРУПЕ И АКЦИЈЕ КОСТЕ ПЕЋАНЦА

После првог светског рата па до 1929. године Санџаком је крстарило неколико одметничких група од 10 до 35 Муслимана, а предводили су их: Јусуф Мехонић и Хусеин Бошковић из Бихорског краја, Ферат Сахиновић из околине Тутина, Хасан Бошњак из Беоца и Ахмед Кошмаловић из Ко-

лишника у Црној Гори. Они су се кретали по целом Санџаку. Зими су јатаковали, а преко лета се скривали по шумама, пљачкајући и убијајући, углавном Срби, али нису штедели ни Муслимане, нарочито оне који су им били сумњиви и који би одбили да им јатакују. Ове групе нису биле међусобно повезане и деловале су стихијно и неорганизовано. Ти одметници били су људи који су још из рата [illegible] који су због [illegible]. Говорило се да се не [illegible] са режимом и због тога су њихове акције биле уперене против ондашње власти.

Од озбиљнијих акција на територији новопазарског краја треба поменути [illegible] на Живка Шуковића, [illegible] из Новог Пазара, који је важио као велики непријатељ Муслимана. Шуковић је возио фијакером за Рашку. С њим су била још два жандарма и Мирко, [illegible] из Новог Пазара. Преобучени у униформу жандармеријског официра Миловић је зауставио фијакер и позвао је разоружане жандарме, [illegible] Шуковић. Шуковић је покушао [illegible] а Миловић га је одмах убио. Потом је убио и једног жандарма, мислећи да је тиме завршио свој посао, Миловић се повукао, а Шуковић је [illegible].

За ову акцију био је оптуживан Салих-бег Рашковић и осуђен је на робију, али је убрзо помилован, јер се доказало да он у то није био умешан, тако да је остала тајна чије је било то дело.

Локални полицијско-жандармеријски органи нису могли да стану на крај овим одметничким групама, па им је 1923. године дошао у помоћ Коста Пећанац. Влада је издала наређење Пећанцу да крене с људима у Санџак, јер је за њу таква ситуација [illegible] због тога што је овај крај у [illegible] представљао, до [illegible] и [illegible] државе, и [illegible].

Приликом четника Косте Пећанца кроз новопазарски, тутински и сјенички крај био је пропраћен великим терором над муслиманским живљем. Пећанац је прво [illegible] Таир-бега [illegible], [illegible] Муслимане [illegible]. По свом [illegible] су [illegible], [illegible], убијали и [illegible] људе. Само у селу Старчевићу убили су једног дана у јутарњим часовима двадесет и седам лица, међу њима и пет жена, а у Мојстиру је Костин војвода Мишић убио тројицу Цековића. Није био мали ни број погинулих у другим местима, а број оних који су [illegible], никада није ни утврђен. После Пећанчеве акције број одметничких група се смањио. Међутим, остала је најбројнија група Јусуфа Мехонића, која је под [illegible] четнике те су се они повукли.

Без обзира на карактер и резултате, све ове акције још су више заоштравале односе између Срба и Муслимана. Почетком [illegible] се одвајају једни од других и конфронтирају [illegible] на Радикалну странку, односно на Џемијет. У Џемијету се [illegible] (1923) која би

Ученици на часу фискултуре, 1918. године, испред основне зграде Мутеја

убрзо довести до њиховог расформирања, тако: [illegible] на чету са Авдијом Хаџиахметовићем, она која је била за чвршће и реалније везе са Србијом, и најмалобројнија протурски оријентисана.

Притисак на Муслимане није престао ни доласком Косте Пећанца, већ је настављен с готово немилосрдним [illegible], а [illegible] је кулминацију за време избора 1925. године, када је требало да победи Пашићева странка. Знало се, међутим, да већина Муслимана неће тако гласати, па је требало на неки начин натерати да јој се приклоне. Уочи самих избора, у Новом Пазару боравио је велики жупан из Чачка. Он је развио јаку предизборну кампању, настојећи да придобије Муслимане за Радикалну странку. Окупљао их је, час у кафани у џамији и разговарао с њима. Тада је [illegible] да Муслимани неће гласати за радикале због тога што желе да се вежу за Хрватску, па је за то окупљао неколико људи и придружио им је. Сам дан избора, 8. фебруар 1925, протекао је у знаку великог терора. Дан пре гласања у граду [illegible] је на [illegible] места, како би се [illegible] они који [illegible] међу њима да помажу [illegible] Шуњићу, радикалном кандидату. У раним јутарњим часовима [illegible] са села у град многи Срби, [illegible], а, расформирани у групе, придружили су се [illegible] жандармерији [illegible] су присутни гласању. До 10 сати није било [illegible], али је тада дошло до малог преокрета. Почела су батинања, и то прво најугледнијих људи, а онда свих за које се претпостављало да су против радикала. Пошто

су били на удару [illegible] Муслимана, то су се они почели [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] као [illegible] [illegible]. Око 11 сати [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Муслимана. Тог дана, према [illegible] [illegible] [illegible] Мија Радовића, [illegible] је око две стотине Муслимана. На изборима, који су [illegible] у таквим околностима, добио је Живко [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], и то тако [illegible] да се [illegible] [illegible] од убистава. Тада су [illegible] [illegible]-бег [illegible], [illegible] [illegible], двојица из породице [illegible], [illegible] [illegible], имам Селим [illegible] и [illegible] је [illegible] [illegible] из Емин-бега [illegible], [illegible] [illegible]. [illegible] су [illegible] [illegible] куће, амбари, [illegible] и сл. [illegible] су [illegible] [illegible] [illegible] Муслимани и [illegible] [illegible] [illegible], да [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible]. Они су без [illegible] [illegible], [illegible] и [illegible] су се само [illegible].

О овим [illegible] и терору [illegible] су [illegible] [illegible] Србије. [illegible] су се и тужбе и жалбе. Упућиване су и жалбе, нарочито преко [illegible]. Тада је, по наређењу [illegible], дошао у Нови Пазар Љубомир [illegible], [illegible] [illegible], да види шта се то дешава у Сјеници. На [illegible] [illegible], коме је [illegible] [illegible], Муслимани су се [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] повратка у Београд [illegible] су [illegible] о [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] је [illegible] [illegible] да су [illegible] [illegible] терора. [illegible] [illegible] [illegible] су [illegible], који су [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] грађанима. После тога терор из 1925. године није [illegible] [illegible]. Треба истаћи да је те године [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], па би [illegible] [illegible] [illegible] у [illegible] [illegible], [illegible] су [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Србије. Муслимани су на изборима [illegible] [illegible] [illegible] демократе, а [illegible] [illegible]. Године 1927. [illegible] су [illegible] за демократе, јер је [illegible] [illegible] на [illegible] [illegible] био Др Милан [illegible].

[illegible] су [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] овога краја на догађаје од 1912. године. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] које је [illegible] [illegible] [illegible] (1912) и [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] без обзира на националну, верску или неку другу разлику, а о [illegible] [illegible], за које се обично каже [illegible], не [illegible] се.

Српска војска водила је [illegible] ратова (1912. и 1918) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ратова који је [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] су јој се [illegible] овога краја. Међутим, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], нарочито после Видовданског устава, када су [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] политичког живота у своје руке. [illegible] [illegible] на политичку [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] средства да би [illegible] своје [illegible] и због тога су [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Чаршија 1916. године

Не би се могло одбацити мишљење да су на доношење пресуде [illegible] светског рата, коју смо означили као добру, имали утицаја и октобарска револуција и друга револуционарна збивања у Европи, а тешко би се могла прихватити претпоставка да је миролубива мисија српске војске била само форма којом би се привремено прикрило оно што се касније урадило.

Без обзира на све те претпоставке и на све оно што се десило, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] бити [illegible] [illegible] [illegible] који су се користили [illegible] [illegible].

ИСЕЉАВАЊЕ У ТУРСКУ

О одласку муслиманског становништва у новопазарском крају [illegible] је мало [illegible] [illegible] [illegible]. Научно то још није обрађено, а народна предања о томе, [illegible] турском [illegible], не могу се прихватити [illegible] [illegible]. Смело би се рећи да је највећи део [illegible] Муслимана [illegible] [illegible], да има и Албанаца, као што су Шарићи, Биорчићи и др. и да је најмање Турака. Углавном [illegible] постоје Турци, а о томе постоје предања, иако то нису прави Турци већ потомци турских официра или чиновника

који су овде службеници и [illegible] своје породице. Они данас говоре само српским језиком и имају [illegible] муслиманске обичаје.

Исељавање из Санџака почиње у 19. веку, с почетком ослобођења земаља на Балкану. Прво се за Анадолију иселе турске, а затим и муслиманске породице. Процес исељавања био је интензиван, како је зависио углавном од политичких прилика. Један од највећих таласа забележен је за време босанско-херцеговачког устанка (1875) и после Берлинског конгреса (1878). Тада су многобројни Муслимани из Херцеговине и Црне Горе почели да се исељавају према истоку. Многи од њих нису отишли у Турску, већ су се, а нарочито из [illegible], после устанка [illegible], настанили у појединим местима. Тада су многи Херцеговци и Колашинци (из Колашина у Црној Гори) остали да живе по селима и градовима Санџака.

Од 1912. године процес исељавања из Санџака тече нешто брже, мада скоро у одређеним интервалима. У току ових година одлазиле су се у Турску бројне породице, затим после доношења Закона о аграрној реформи када су овај крај напустиле многе породице бегова и ага. Највеће исељавање забележено је у периоду од 1923–1925. године. Прво је дошло до сеобе Муслимана из Пештерске долине, која је уследила после [illegible] због погибије Бошка Бошковића, који је припадао Јусуфу Мехоњићу, а по [illegible] краја исељавања су се после акције Косте Пећанца и изборних нереда 1925. године.

Муслиманско исељавање у Турску изазвало је [illegible], а посебно [illegible] занатлија и чиновника. Неки од њих обогатили су се преко ноћи, било узимањем новца око припреме докумената за исељење или што су врло јефтино дошли до имања и покућства која су исељеници продавали у бесцење. Из тих разлога многима је било стало да се процес исељавања настави и убрза, па су га помагали и убрзавали. У том процесу највише је од Муслимана и одређени политички кругови. Међутим, једном делу исељених Муслимана није се ишло у Турску. Није им одговарао менталитет Турака и тешко су се прилагођавали климатским условима. Од доласка Кемала Ататурка на власт, исељеници из Југославије нису могли у Турској да живе где желе. По правилу су морали да иду у источну Анадолију, где су услови за живот врло тешки. Многи Муслимани који су отишли тамо да живе, помрли су, јер нису могли да се прилагоде условима живота. Они који и данас тамо живе, представљају најсиромашнији део турског становништва.

ПЕРИОД ОД 1929–1941. ГОДИНЕ

Шестојануарска диктатура није овде оставила дубље трагове, јер се стање није битно изменило, осим уколико се не ради о увођењу политичких странака. Притисак је и даље остао, посебно када у нешто измењеној форми. Њему су били изложени сви прогресивни људи и противници режима.

Према подацима Алманаха Зетске бановине за 1930. годину, у срезу Дежевском (како се тада звао новопазарски срез) живело је 41.850 становника. Срез је имао 299 села, подељених на следеће општине: дежевску, врачевску, јошаничку, никољачку, постењску, пожешку, полошку, рајетићку, сопоћанску, трнавску и штитарску.

Политички живот одвијао се под окриљем новога режима. Карађорђевићи су му били [illegible] национализма и верских [illegible], мада у нешто другачијој форми. У одређеним политичким акцијама овога периода јављају се удружени Срби и Муслимани, па било да се ради о онима који су се борили за власт или о масама [illegible].

У овој [illegible] ситуацији су избори за посланике 1931, 1935. и 1938. године. Најзначајније политичке странке које су тада деловале овде биле су Југословенска национална странка, Југословенска радикална заједница (Јереза) и Демократска странка, али су се главни сукоби водили између присталица «Јерезе 1» и «Јерезе 2». Главни политички ривали били су Живко Шуловић, члан «Јерезе 1» и Тихомир Шарковић, припадник «Јерезе 2». Иза Шарковића стајао је Афиф Хаџиахметовић, који му је обезбеђивао гласове код већине Муслимана. Избори су, као и раније, праћени разним махинацијама, шпекулацијама и терором који је вршен над онима који су били против владиног кандидата Живка Шуловића. У таквим условима овај крај је 1931. године у скупштини представљао Живко Шуловић.

У изборној кампањи 1935. године, поред Срба и Јевреја, у «Јерези 1» било је и нешто Муслимана, за разлику од «Јерезе 2», где је ситуација била обрнута. Тада су се поделе између политичких ривала, чак и самих Муслимана, толико заоштриле да су достигле кулминацију када је Мурат [illegible], члан «Јерезе 1», [illegible] Афифа Хаџиахметовића.

На посланичким изборима 1938. године, од три посланичка кандидата: Живка Шуловића («Јереза 1»), Тихомира Шарковића («Јереза 2») и Душана Даниловића, демократе, победио је Тихомир Шарковић, а Афиф Хаџиахметовић, кога Шарковић [illegible] у Скопљу, био је изабран за посланика у срезу [illegible] (Тутин).

На општинским изборима 1933. године ситуација је била врло заоштрена, а до тога је дошло због [illegible] атентата на Афифа Хаџиахметовића. Оно се приписивало његовим политичким противницима, па су се односи између њега и [illegible] Тихомира Шарковића врло заоштрили. Афиф је прешао у опозицију, [illegible] је гласове у корист [illegible] противкандидата Душана Даниловића. Душан је тако постао председник новопазарске општине и он је био последњи председник ове општине у предратној Југославији, јер је овај избор у [illegible] 1936. године, када је [illegible] Чедомира [illegible] («Јереза 1»), а [illegible].

Све ове политичке [illegible] и борбе око земље [illegible] су [illegible] односа, [illegible] буржоазије која је за [illegible] да [illegible] и верске нетрпељивости и да [illegible] ради постизања својих циљева. С друге стране, она је користила необразованост, сујеверје и верски фанатизам маса које су живеле у великој беди и да их увлачи у вођење ове борбе које су [illegible].

За све то време на [illegible] [illegible] [illegible] се [illegible]. Индустријализација почиње да продире тих тридесетих година и баш се на експлоатацију шума и на подизање неколико мањих индустријских објеката: електричне централе, штампарије и млинова, у којима [illegible] није радило више од стотинак радника.

Међу [illegible] прогресивним људима и [illegible] револуционарних идеја били су малобројни студенти, ученици Медресе из Скопља, [illegible] и доста мали број радника-занатлија који су у [illegible] у Београду [illegible] револуционарне идеје. Неки од њих, [illegible] били комунисти, [illegible] у раду партијске организације у Новом Пазару [illegible].

Истакнутија личност у тој организацији био је Хамдија [illegible], студент права, [illegible]. Против [illegible] отворено су иступали Бајро Куртагић, медресант, Шабан Коч, радник и Зећир Хасовић, студент, [illegible] поступања. [illegible] револуционарних идеја и борби против [illegible] били су студенти-комунисти из суседних [illegible] градова, који су [illegible] кроз Нови Пазар. Од њих треба поменути: Рифата Бурџовића-Тршу из Бијелог Поља и Хамдију [illegible] из Рожаја.

Основни циљ комуниста и напредне омладине која се окупљала око њих био је да се очува братство и јединство, да се разобличе сви политички [illegible] и [illegible], да се [illegible]. [illegible] је [illegible] штрајк [illegible] радника у Новом Пазару 1937. године, када су [illegible] били принуђени да прихвате следеће захтеве радника:

— Да се радници не отпуштају с посла [illegible];

— Да [illegible] радника;

Да се радно време сведе на осмочасовно, а да се прековремени рад плаћа;

— Да се у случају штрајка не примењују [illegible] штрајкбрехери.

Од 1937. године када се [illegible] и у њеном крају, малобројни комунисти и напредни омладинци [illegible] су се против [illegible] која су [illegible] с Аћифом Ха-

[illegible], и руски емигранти, које је предводио Михаило Јермаков. Њихову профашистичку идеологију и пропаганду настојали су да разобличе комунисти и омладинци Новога Пазара: Расим Халиловић, посластичар, Симеон Карамарковић, учитељ, Даринко Шиповић, студент, Коста Костадиновић, судија, Заим Хасовић, студент, Марко Савићевић, геометар, Бајро Куртагић, медицинар, Никола Иџић, кројач, Мумед Алибашић, Шабан Коч и други. Они су 1938. године почели да растурају песме које су из Београда донели Рифат Бурџовић-Тршо и Мухамед Мусић. Њима се грађанство позивало на супротстављање политици фашизирања земље. Због тога је писцима њих било суђено на прогонства и [illegible].

Продубљивању супротности и подели омладине допринели су [illegible] омладинска друштва која су формирала и верско друштво «Рас», у коме су окупљани само муслимански омладинци, а [illegible] Српске националне омладине, која је основала спортско друштво «Рас Краљевица», у које су примани само српски омладинци.

Напредна омладина у оваквој ситуацији морала је тражити начина за најуспешнији облик рада, па је настојала да оживи рад спортских клубова. Из тих разлога формиран је Спортски клуб «Раднички» који је окупљао и српску и муслиманску омладину. Убрзо је ово друштво постало најмасовније, јер су његови оснивачи, Хамдија Хаџиселимовић, Симеон Карамарковић, Хасан Ремзија и други, успели да окупе највећи број омладинаца, оних који су били прогањани и који нису дозвољавали да их повуку у табор национализма. «Раднички» је убрзо прерастао и у културно-уметничко друштво. Имао је културно-уметничку групу, дилетантску секцију, читаоницу и такозвани [illegible] сличних прогресивних књига. Због тога је био на удару полиције која је настојала да прогони њих у «Грађанском». У оваквим условима чланови овог друштва настављају рад, с[illegible], [illegible]. Они шире часописе «Радник» и «Наша стварност» и часопис [illegible], поред постојећег листа «Санџак» који је третирао привредну и политичку проблематику Санџака, покрећу и свој лист «Пут Санџака».

Нови Пазар ушао је у други светски рат с бројним супротностима, а оне су биле одраз једног стања које је било специфично и карактеристично за целу земљу. Врло низак ниво културе и образованости, с више од 90% неписмених, крајња заосталост и дубока власт верских предрасуда, политичка и национална дезоријентација, — то су биле неке од карактеристика. У Друштвено-економском развоју Новог Пазара за период од 1935–41. године се каже следеће: «Привредни потенцијал општине Нови Пазар између два рата обележаван је изузетно ниским степеном развитка производних снага. Основне карактеристике привреде биле су: споро оснивање индустрије, заостала пољопривреда, нешто развијеније занатство намењено подмиривању локалних потреба и трговина која је опслуживала, пре свега, за снабдевање села аграрним и [illegible] производима с [illegible], а за [illegible] сто-

ле, с друге стране. Највећи део њиховог становништва живео је од пољопривредних делатности, занатства и трговине. Знатан део њиховог становништва представљало је сеоско радништво у грађевинарству [illegible] обично бежећи што даље од подручја Новог Пазара.

На крају овог периода треба истаћи и неке бројчане податке који ће омогућити да се боље разуме оно што се касније одиграло на овом подручју. У периоду од 1930–1940. године било је 17 основних школа, једна непотпуна гимназија са шест одељења, једна занатско-трговачка школа с три одељења, једна занатско-[illegible] и једна женска занатска школа са по једним одељењем. Ове школе похађала је више српска и јеврејска омладина. Тако, на пример, од 166 ученика који су завршили гимназију у Новом Пазару у периоду од 1933–40. године су била само два Муслимана. Муслимани [illegible] ученици су [illegible], а [illegible] део опредељивао се за медресу, спремајући се за свештеничке позиве. Од здравствених установа постојале су: једна бановинска болница с једним лекаром, хигијенски завод с једним лекаром и дом народног здравља без сталног доктора. У [illegible], који је радио од 1912–40. године [illegible] Срба и Црногораца. По [illegible] структури било је [illegible], један учитељ, двојица с основним школама и седам без школе. Председници општине до 1925. године били су повремено и Муслимани и Срби, а од тада само Срби. Према подацима из Архива [illegible] за 1938. годину сви председници и делегати у [illegible] општина били су Срби осим у [illegible] општини где је председник био Муслиман.

Академик Зоран Лакић
ЦАНУ
Подгорица

УДК [illegible] Мушовић Е.

ДР ЕЈУП МУШОВИЋ — ДРУГ ЗА СВА ВРЕМЕНА

Одмах ћу рећи да смо заједно студирали историју на Филозофском факултету у Београду. Отада почиње и траје наше другарство до његове смрти 1995. године. Највише ћу, дакле, о томе говорити.

У наше вријеме — друг је био [illegible] појам социјализма; као што је сада — господин. Када је било мало господе — Ејуп је био прави господин; када је било мало другова — Ејуп је био друг за сва времена. Хоћу још рећи да мој [illegible] друг [illegible] није [illegible], већ суштински, емотивно и реално.

Заинтригирало ме је његово презиме Мушовић. У Црној Гори је то и географски појам. Ејуп ми је причао да су његови поријеклом из Никшића. [illegible] Никшићи су били [illegible] Мушовића, његови [illegible]. И данас у овом граду постоји махала — Мушовића ријека.

Био је један од најбољих студената и први је дипломирао у својој генерацији. Наше студентско пријатељство није [illegible] преко заједничког учења и спремања испита. [illegible] смо другарски по многим другим питањима: [illegible] смо наше студентске радости, туговали смо због наших неиспуњених студентских жеља. [illegible] смо бродове на Сави, а [illegible] сиромашним колегама, како међу нама тада није било богатих.

Имали смо и наше студентске приредбе и рације — од једног до другог студентског дома, [illegible] приредбе, а [illegible] и да [illegible] и богатим предметима, какви су [illegible] били скупи. Продавали смо бонове студентске мензе — да би купили [illegible]. [illegible] смо [illegible] — Ејуп из Новог Пазара а ја из тадашњег Титограда. Ишли смо за [illegible] године [illegible] Југословенског драмског позоришта у малом кругу, како би се то данас рекло.

Уопште тада би [illegible] причали о свему и свачему, шалили се и водили праве мале дебате. Највише о историји, коју смо студирали. [illegible] наших [illegible]. У нашем друштву — у [illegible] смо се [illegible] са Турцима [illegible] да смо ми — [illegible] раја. У новије вријеме, сложили би се да би то била [illegible]. [illegible] је [illegible], [illegible] у окружењу. Тако је [illegible] Свједочанство [illegible] ко су и какве било изгубили.

У вријеме студија добро били смо веома ангажовани у разним студентским удружењима. Ја сам био предсједник студената историје који су чинили више од половине укупног броја студената Филозофског факултета. Разумљиво: како је Филозофски факултет тада био мали, али је нас историчара било много. Ђуро је увијек био уз мене; тада бих и ја био најсигурнији. Радили смо у оквиру [illegible] удружења које је слало студенте на одмарање на Ловћен, али и на љетовање у Милочеру. Група за историју је добила два мјеста за љетовање, а све друге по једно мјесто. Ђуро се побринуо да не зна како да направи распоред. Пресудио сам се да је, наравно, и историја добила само једно мјесто. Али, бит разлога. Ђуро ми је потврдио да историја има два мјеста, али да нема пуно кандидата. Ја сам прихватио његов [illegible] приједлогом: једно мјесто за тебе, а једно — за мене. Али неко наводи да је [illegible], ово радо [illegible] уступајући му мјесто. И тако је било, како кроз шалу, а више кроз [illegible]. Уз помоћ сачуваних фотографија, могао бих свједочити успомене са љетовања, са мора; оне су увијек лијепе и свједоче.

Након завршених студија разишли смо се први и посљедњи пут. Ђуро је отишао у Нови Пазар а ја у тадашњи Титоград. У [illegible] рад у гимназији која је онда, као и данас сада, личила на провинцију. А жеља нам је била да останемо на раду у Београду; нудила су нам некога атрактивнија мјеста [illegible] од оних на која смо пошли. Али тој замисли је био крај. Доживљавао га је на креативни начин. [illegible] ја и [illegible] је [illegible]. Нашли [illegible] рајева, [illegible] трава, [illegible] птица. [illegible] — прикладно је [illegible] посљедњи [illegible] — човјек [illegible] заједнице.

У прихватању [illegible], што му је завичај омогућио пуну научну афирмацију. Доживљавао га је и бити само [illegible] познаваоца и угледа који је уживао међу својим [illegible]. Први пут када сам га посјетио у Новом Пазару — [illegible] ми је радост бити мој гост док сам и у хотелу. Ти [illegible]. И одабрао сам да будем његов гост — у његовој кући. Тако и [illegible] пут. И када сам [illegible] двије године био у Новом Пазару на научном скупу посјетио сам му породицу. Све је био домаћин а супруга увијек добра домаћица. Једино нам је Ђуро недостајао. Како тада, тако и сада. Ипак — сада још више. Ђуро је заиста био друг за сва времена, тако сам и надаље [illegible] његов [illegible].

Сарађивали смо кроз научне пројекте, часописе које смо уређивали он у Новом Пазару, ја у тадашњем Титограду. Како год је долазио на научним скуповима, живо се [illegible] истим историјским темама. Испричаћу и овај детаљ. Године 1982. објавио сам књигу *Партизанска организација Санџака 1941–1945* и повјерио да је промовишемо у Новом Пазару и да један од промотора буде др Ђуро Мугошић. [illegible] је да [illegible] слабо [illegible] за то. Наводно је [illegible] — [illegible] су [illegible]

ли — и српски, и муслимански, и сваки други: [illegible]. «Не би ми [illegible] да у овај час и [illegible] — рекао ми је. Окрећући овај [illegible] разговор шалом из наших заједничких студентских дана. «Па то би била најбоља смрт — лакшу историја још није забиљежила» — одговорио сам. [illegible] није било — а ми смо и даље наставили [illegible] сарадњу; умјесто ње је наступила изненадна смрт крајем јула 1995. године. Гледам [illegible] фотографију, [illegible] која [illegible] од њега [illegible] сам [illegible].

Наш посљедњи сусрет био је у Београду, јануара 1995. године. Срели смо се у Српској академији наука и уметности, на једном научном скупу. Најрадије смо [illegible] разговоре из студентских дана, из рада у разним [illegible], информисали се о будућим научним пословима. Нисмо заобилазили ни проблеме [illegible]. У једном тренутку мало је разочарано рекао: «Све ово ми [illegible] националности. Тако је [illegible] и тешко се томе одупријети». [illegible] му дао за право јер смо и даље остали оно што смо до тада били — људи, другови, колеге, пријатељи без икаквих предрасуда. Остали смо и даље научни радници — он у Новом Пазару, а ја у [illegible]. Сложили смо се да је [illegible] још [illegible] у другоме. Оно је [illegible] максимално сужена слобода и при томе [illegible] у увјерењу да се она [illegible] проширује.

И да завршим ово [illegible] другог [illegible], који [illegible] др Ејупу Мушовићу, његовом научном дјелу и укупном животу:

— Све људе [illegible] — [illegible]
То ку [illegible] — [illegible]!

[illegible] о његовом обимном научном опусу. То ћу препустити другима — који су [illegible]. Уз напомену да је [illegible] историји Црне Горе, нарочито из тзв. турског доба. О њима сам писао у *Историјским записима* — Подгорица, бр. 4/1995, стр. 306–307, па ћу тај дио [illegible] да имају [illegible] карактер. Највећи број ових радова објављен је у *Историјским записима*. Наведимо неке од њих: *Мушовићи* (Историјски записи бр. 2/1983), *[illegible] у [illegible]* (Новопазарски зборник бр. 7/1983), *[illegible]* (Матица — Пљевља бр. 78–79/1994), *[illegible] у [illegible] 1765–1768* (Историјски записи бр. 3–4/1993), *[illegible]* (Историјски записи бр. 1–2/1986), *[illegible]* (Новопазарски зборник бр. 2/1987), *[illegible]* (Историјски записи бр. 1–2/1988), *[illegible]* («[illegible]» књ. 6/1994). Уочи саме смрти [illegible] је монографију — *Муслимани Црне Горе* коју су [illegible]. Смрт је, [illegible], [illegible] да [illegible].

Радио је и на овим осјетљивим темама, које су много [illegible] [illegible]. Такви су његови радови о [illegible] у Црној Гори [illegible] [illegible]. Можда се очекивало да дубље уђе у питања политизације религије и религизације политике. Тим више што је [illegible] крај себе [illegible] дјело академика Сретена Вукосављевића, који је [illegible] научно [illegible] о поријеклу муслимана у Санџаку. Цитираћу двије [illegible] [illegible] Санџака који је био добар [illegible] др [illegible] [illegible]. Академик Сретен Вукосављевић, [illegible], каже да је будућност Муслимана [illegible] у [illegible] [illegible] држави. Зато, [illegible], како он даље каже: «Наша је земља у којој смо се родили, у којој живимо — [illegible] [illegible] [illegible]. Исти [illegible] [illegible] говоримо. За ту земљу везани (су нам) [illegible] [illegible], [illegible] — [illegible] [illegible]. Подсјетићу и на једно писмо [illegible] [illegible] [illegible] Краљу Александру 1928. године у којем истиче да је његов отац [illegible] српског племена, штитио српски народ од турских зулума. «Када су Турци чинили зулуме по српским крајевима — [illegible] Величанства, били су први и најбољи [illegible] браћи Срба — [illegible]. Писмо потписује [illegible] [illegible] — [illegible] [illegible].

Из народноослободилачког рата 1941–1942. године запамтио је став Рифата Бурџовића [illegible] Трија који је [illegible] да [illegible] III Санџачку бригаду — [illegible] да [illegible] за [illegible] црногорски [illegible], [illegible] да му је то [illegible], али да [illegible] да је [illegible] да то буду српски [illegible]. У таквом контексту [illegible] су [illegible] [illegible] муслиманских кадрова тога времена, који су [illegible] да у Санџаку живи један народ [illegible] [illegible] [illegible] и муслимани. То [illegible] [illegible] партијско руководство Црне Горе [illegible] да су у Санџаку [illegible] на ратиште Црногорци.

Муслимани су на овим просторима [illegible] кроз [illegible], којој [illegible] [illegible]. То запажа и др Ејуп Мушовић, [illegible] у дубљу анализу [illegible]. Можда и због тога [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Најбољи примјер за то су наши послијератни пописи становништва. Статистичке категорије су се мијењале од пописа до пописа. Ради примјера наводимо да се 1948. године муслимани пописују као «неопредијељени муслимани». Слиједећи попис 1953. године бројали се као «Југословени — неопредијељени», затим 1961. као етнички муслимани, а 1971. године [illegible] [illegible] као муслимани у смислу народности. Тек на попису из 1981. године по први пут се наводе као Муслимани са великим «М» што задржавају и по попису из 1991. Посљедњи попис из 2001. године, односно из 2003. године у Црној Гори уводи нову, одвојену категорију — Бошњаци. Данас се [illegible] Бошњацима и они Муслимани, који се [illegible] [illegible] [illegible] су [illegible], него [illegible] [illegible] [illegible] у другим [illegible].

То њихово непризнавање за цело национално име у релативно кратким временским интервалима објективно говори да им оно никада није много значило. Зато су се [illegible] у међуратном периоду 1919–1941. године, [illegible] странке и режиме, које их нису признавали као национални субјективитет.

Али колико су [illegible] — [illegible], толико су [illegible]. И када су употребљавали реч [illegible], доживљавали су то као верско одређење.

Упуштајући се у даљу анализу служићемо се претпоставкама, дакле, хипотезама које тек треба доказати да би постале релевантне тезе. [illegible] припадности великој скупини, бројнијем народу, [illegible]. Муслимана данас има преко 1,2 милијарде на планети, са тенденцијом даљег раста. То [illegible] сигурност коју [illegible]. [illegible]. Може се од тога имати и [illegible] корист. Штета [illegible]. У [illegible] — нас и Руса 200 милиона није само у питању љубав Црногораца према Русима. Жељу да се припада већем народу [illegible] и у податку да се највећи број муслимана опредјељивао за југословенство [illegible] — када су Југословени били не бројчано [illegible] народ у земљи, [illegible] Срба и Хрвата, а [illegible] свих осталих [illegible] Македонаца, Албанаца. Дакле, припадништво већем бројнијем народу [illegible] без конфликта и било какве опасности по [illegible] индивидуалност. У обрнутом смислу припадништво малом народу носи са собом и [illegible] ризика, [illegible] на [illegible] балканском простору. [illegible] — један народ — једна држава. [illegible] за самостални живот. [illegible] — [illegible]. И данас би свака појава [illegible], угрожавала оне друге, најближе суседе. Зато је Балкан [illegible] бурад барута. Само је [illegible] у вријеме [illegible] Душановог царства и у вријеме [illegible] Велике [illegible]. Зато су [illegible]. [illegible] Зато је Босна и данас [illegible] бурад барута.

Покрећући сам и ова питања, увјерен да би их мој друг др Ејуп Мушовић — [illegible] да је [illegible]. Али [illegible] у [illegible]. Они [illegible] да [illegible].

Приводећи овај [illegible] крају, [illegible] да је др Ејуп Мушовић [illegible] и [illegible] питања. Ако [illegible] питања [illegible], не треба [illegible] да је [illegible] политичким [illegible]. [illegible] да су [illegible]. [illegible] и [illegible], [illegible] у [illegible]. И [illegible]

ње које је знао да изнесе најзначајније његове радове: *Потреба муслимана у Новопазарском крају против реформи султана Мухамеда II, Сеоба миграције и емиграције у XIX веку, О неким карактеристикама обичајног муслиманског и православног становништва Пештера и Бихора, Исламизација у Новопазарском санџаку, Југословенски исељеници у Турској, Ставови у угушивању Косовско-херцеговачког устанка, Покрети Мустафа-бега против реформи Махмуда II, Проблеми миграције становништва муслимана у Турску и Македонију, Муслимани или Бошњаци, Муслиманско становништво Србије од пада деспотовине 1459. године и његова судбина, Македонија као место за насељавање санџачких муслимана и њихових обичаја, Положај Муслимана у Србији* и др.

Др Ејуп Мушовић је оставио дубок траг у нашој историографији. Задужио је и значајно својим радовима друштво. Размишљам како да му се одужимо. Многи од вас присутних су писали о томе. И објављивали. Ти текстови су присутни у јавности и доступни науци. Да ли би се могла приредити књига управо таквих текстова? Једна књига би могла бити биографског карактера са фотографијама његових другова и сарадника. Следећа књига би могла бити — критичка реч о његовом научном делу. Затим би се могли приредити и књиге његових радова објављених у периодици широм земље. Најзад би се могло поновити неко од његових ранијих издања: *Муслимани Црне Горе* (1995). Или још боље књига по његовој заоставштини (*Шта сте ...*). С тим у вези сам водила разговор са његовом породицом пре две године у Новом Пазару. Драго би ми било да се таква идеја оствари. Ми из Црне Горе бисмо јој припомогли у томе.

Уверена сам да је ово више потреба овога краја. Јер — да апострофирам поштујући много рада детаљи наше науке потребна, али ради наше славе — потребан је он и његово научно дело.

Academician Zoran Lakić

EJUP MUŠOVIĆ — FRIEND FOR ALL TIME

In the first part of the announcement memories were awoke from common student days and later during creative and intensive friendship. Those numerous details student life was on certain way described like wise social climate of that time.

In the second part of the announcement are quoted the most significant works of Ejup Mušović and specially historiography work that concern history of Montenegro and specially the Muslims from Montenegro. That part of scientifically creation of Ejup Mušović is surely between his best scientific creations.

Finally in the announcement is quoted question of identity of the Muslims with what also Ejup Mušović was occupied but the death was faster. It was took out theses that religious identity is much stronger than national; therefore the Muslims changed their national name often, what is documented specially in after war population register. There from were examples that children from one mother declared themselves as the Muslims, Yugoslavs, Serbs and Montenegrins, but in their religion they all stood as Mohammedans.

Академик Јашар Реџепагић
Приштина

УДК: 908 (497.11)
929:930 Мушовић Е.

МУШОВИЋЕВ ДОПРИНОС РАСВЕТЉАВАЊУ ТЕМА ИЗ ЛОКАЛНЕ СРЕДИНЕ

А.

Чињеница је позната и већ утврђена да се историчар др Ејуп Мушовић [illegible], када је [illegible], бавио проучавањем проблема из локалне друштвене средине. Под локалном средином овде подразумевам само родни крај и његову непосредну околину (рођен 25. септембра 1930. у Суходолу, општина Тутин, на Пештери), већ шире подручје, управо оно које се протеже на релацији: Тутин — Нови Пазар — Сјеница и захвата [illegible] Пештери. Његова научна делатност није била [illegible] од историографије из којих потичу Мушовићи (Коштана, Мушовића Ријека, Бајово Поље), те [illegible].

Разлози и мотиви који су [illegible] утицали да се [illegible] бави тим темама и основним проблемима истраживачке делатности, могли би се свести на неколико битних момената.

Први, јер је своје родно место и [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] и због [illegible] [illegible], као што је био [illegible], а често и реконструисао, због [illegible], нерадо није [illegible] у раду. Својим радом он је у Музеју [illegible] [illegible] број [illegible], нарочито оних старијег датума, који су из ове средине, а сведоче о [illegible] култури њених грађана.

Други, јер му је било познато да су многи сегменти из историје овог краја [illegible] проучавани, тако да су у домену [illegible] историје локалних, економских и културних, скоро до данашњих дана остали [illegible] или кривично [illegible].

Трећи битан чињеница је да Мушовић као [illegible] познавалац прошлости овог краја није био индиферентан према [illegible] приступима, [illegible] [illegible], научно [illegible] [illegible] и [illegible] интерпретацијама догађаја и личности из свог средине. Такав је био његов став и однос према било којем [illegible] и [illegible] култури, било да је реч о [illegible] и [illegible] које су [illegible] [illegible] вредност [illegible] културе и [illegible] или даље [illegible].

Ово [illegible] [illegible] да се [illegible], кад је реч о Мушовићевом проучавању властитог завичаја, а то је да је историчар — [illegible]

[illegible] и [illegible], и историјске личности, и узрочно-последичне [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] да буду [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] и на [illegible] научно-историјске методологије. У интервјуу («[illegible]» бр. 12/1993), поред других, он наводи: «[illegible] нисам писао да бих се допао или удварао Муслиманима или Србима». [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] да је [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], да је [illegible] [illegible] и [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и доступније [illegible] историјских лица и догађаја из прошлости.

Може се са сигурношћу тврдити да је Мушовићева посебна заслуга, а [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] у [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] из средине из које је потекао, у којој је живео, до краја живота деловао, а [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. То што је овај историчар писао о *[illegible] у Новом Пазару*, заједно са Славком Вујошевићем (Београд — Краљево 1992), о *[illegible]* (Београд 1983), о *[illegible] [illegible] [illegible] XIX века* (Историја [illegible] 2/1986), о *[illegible] у Новом Пазару* (Новопазарски зборник 17/1993), о *[illegible] [illegible] и [illegible] структури Новог Пазара* (Београд 1979), о *[illegible]* (Историјски записи, Титоград, 2/1981), о *[illegible] [illegible] [illegible]* (Новопазарски зборник 10/1986), о *[illegible] и [illegible] у [illegible]* ([illegible] «[illegible] [illegible] [illegible]», Пријепоље, 1978), о *[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Муслимана и [illegible] [illegible]* (Новопазарски зборник 16/1994), о *[illegible] у Новопазарском [illegible]* ([illegible] «[illegible] [illegible] [illegible]», Пријепоље, 1979), о *Муслиманском [illegible] Србије [illegible] [illegible] (1459) и [illegible] [illegible]* (Краљево 1992), *О новопазарским [illegible] и [illegible] [illegible]* (Гласник Етнографског института САНУ, Београд 1978), *О новопазарским [illegible]* ([illegible], Новопазарски зборник 7/1983), или и о *[illegible] [illegible]* (Историјски часопис, Београд 1994), [illegible] о *[illegible] [illegible]* ([illegible], Нови Пазар, 6. децембар 1977), о *[illegible] [illegible] Новог Пазара* (Новопазарски зборник 9/1985), о *Муслиманима Црне Горе од пада Зете (1499)*, (Нови Пазар 1997), или о *Положају Муслимана у Србији* (у зборнику: Положај мањина у Савезној Републици Југославији, Београд 1996), [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], у првом реду [illegible] [illegible], [illegible] новопазарске средине.

Бавио се Мушовић и другим темама из ових крајева: [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] (нпр. *Стари занати у Новом Пазару*, Мостови, Пљевља, 21/1974), [illegible] [illegible] (*[illegible] [illegible] [illegible] у долини Рашке*, «Багдала», Крушевац, 1966), [illegible]

новопазарским и другим књижевницима од 15. до 20. века, о *Ахмеду Вефи* из 18. столећа, *Арап Мухамеду*, такође из 16. столећа, о *Ахмеду Гурби Баби* из 18. столећа, о *шеју Мухамеду* [illegible], *Сулејману Табаковићу* из 19. столећа и другим. Заслужан је и за обрађивање [illegible], о чему има података и [illegible] у својој [illegible] књизи, али и за неке посебне радове. То су: *По*[illegible] *Сувој Луци* [illegible] *на Горњој По*[illegible] (Наслеђе и [illegible], Београд 7–8, 1962) и [illegible] (Наслеђе и [illegible], Београд 1978). Писао је и о новопазарским хановима и хамамима, посебно о *Амир-агином хану* («Политика», март 1973), и *Иса-беговом хамаму* («Ибарске новости», Краљево, јануар 1968). Био је заслужан не само за тековине исламске културе, већ и старине Рашке (видјети његове приказе: *Рашка и* [illegible], Београд 1994; *Рашке старине* [illegible], «Крагујевац», Нови Пазар 13. децембар 1977). Мушовићева омиљена тема је била: [illegible] (Београд 1985). Осим Пештера и Новог Пазара којима се понајвише бавио, детаљније је обрађивао или бар предочавао [illegible] читаоцима и научницима из [illegible] многих мјеста, како у Србији и Црној Гори. Ту [illegible] грађу [illegible] у [illegible], а [illegible] и [illegible] и других [illegible] у [illegible] градовима и насељима: Тутину, Сјеници, Скопљу, Сарајеву, Рашкој, Пријепољу, Косовској Митровици, [illegible] ([illegible]), [illegible], Улцињу, [illegible], Бијелом Пољу, Пљевљима, Рожајама и другим мјестима. Много је [illegible] грађе у [illegible] о [illegible] Муслимана, о исламским [illegible], као и [illegible] у Новопазарском санџаку. Није запостављао ни [illegible], не [illegible] обичаје муслиманског и православног становништва Пештера и Бихора.

У [illegible] дела Ејупа Мушовића нахије су биле предмет посебног интересовања и проучавања. Ево неколико таквих важнијих територијалних јединица, нахија на југу, које су у Османском царству обично обухватале [illegible], као што су:

1. *Сјеничка нахија у XVI веку* (Новопазарски зборник, 4/1980).
2. *Нахија Јелеч у XVI веку* (Новопазарски зборник, 5/1981).
3. *Нахија Бихор у XVI веку* («Сеоски дани Сретена Вукосављевића», Пријепоље 1982).
4. *Нахија Моравица (*[illegible]*) у XVI веку* (Зборник радова Народног музеја, Чачак, 1986).
5. *Нахија Дежева у XVI веку* (Новопазарски зборник, 11/1987).
6. *Нахија* [illegible] *крајем XV века* (Историјски записи, 1–2, Титоград 1989).
7. *Нахија Рогозна у XVI веку* (Новопазарски зборник, 14/1990).

Најзначајнија је [illegible] које је Мушовић [illegible]. У [illegible] турских докумената, као

дела су: *[illegible] [illegible]* [illegible], 1. Р.) *[illegible] [illegible]* [illegible] 1713. [illegible] (Историјски записи 3–4, Титоград 1953), затим *Два турска документа из XVI века о [illegible] нахије Руди* ([illegible], Пљевља 1966) и други. Значајно се и животним датима и судбинама историјских личности из овдашњих и других средина и [illegible] народа, а посебно о [illegible], Мустафа-паши Бушатлији, скадарском везиру, Султан Мехмеду II Освајачу, [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], кнезу Милошу Обреновићу, Хусеин-капетану Градашчевићу и другима.

У Мушовићевом делу има и других тема, у првом реду из завичајне средине, којима се годинама, фактички од 1962. године до његове прерано смрти (преминуо је 8. јуна 1995) непрестано бавио.

Додајмо томе и [illegible] *[illegible]* Ејупа Мушовића, о којима је у Тутинском зборнику (бр. 2/2001) писао др [illegible], а то су: прво, његов започет рад у Основној школи „Богољуб Чукић" у Тутину, у својству професора и директора школе, а потом место професора историје у Учитељској школи у Новом Пазару, који ће у новопазарској Гимназији предавати [illegible] наставне предмете, а кратко је и дужност директора [illegible] [illegible].

Друга Мушовићева животна љубав везана је за Музеј „Рас" у којем је радио од 1958. до 1995. године, укупно 36 година. У тој установи био је прво на дужности директора, а од 1971–1995. године директор Музеја.

Трећа његова велика слабост био је све квалитетнији Новопазарски зборник, чији је био покретач и уредник. Наглашена су и друга Мушовићева занимања, [illegible] [illegible] — [illegible] [illegible], [illegible] десетак књига и преко сто двадесет радова из историје и етнологије. Најзначајнији су му дела: 1. *[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]* (Београд, 1989), 2. *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара* (Београд, 1979), 3. *Муслиманско становништво Србије од пада [illegible] (1459) и његова судбина* (Краљево, 1992), и 4. *Муслимани Црне Горе од пада Зете (1499)*, Нови Пазар, 1997.

Мушовићева докторска књига „Муслимани Црне Горе од пада Зете (1499)" [illegible] је једна од најзначајнијих, објављена две године након његове смрти. Цео садржај потврђује да је био добар познавалац историје муслиманског становништва на просторима данашње Црне Горе од почетка 18. столећа па скоро до краја 20. века. У студији су [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Тема је за бити бројних [illegible], [illegible] и [illegible] [illegible] рада [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible], те с правом спада у једно од његових најзначајнијих дела.

Др Мушовић је познат и као организатор научних и стручних скупова. Занимали су га и културно-историјски [illegible] других народа. [illegible] је и његова [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] и других градова.

Б.

[illegible] није познат само по научним и стручним радовима, по бројним монографијама и студијама, енциклопедијским чланцима и другим прилозима, по томе што се годинама бавио [illegible] [illegible] тачних историјских збивања и личности, што је [illegible] као актуелним темама из сопствене прошлости, као и прошлости муслиманског становништва из других делова данашње Србије и Црне Горе, [illegible] као дугогодишњи руководилац и организатор [illegible] Музеја и [illegible], већ се [illegible] и као аутор збирке приповедака «[illegible]» (Београд, 1994) и афористичар и као приповедач. За ту књигу добио је још 1991. године награду «[illegible]» [illegible] за културно-просветну делатност у [illegible]. Објавио ју је београдски издавач «[illegible]», а рецензирали др [illegible], др [illegible] и мр [illegible]. По броју страница спада у скромније публикације (има свега 42 стране текста и 4 стране објашњења мање познатих речи), али по садржини и начину [illegible] обичаја и особености људи из ове регије. Аутор је у литерарно-уметничкој форми, [illegible] из свакодневног живота [illegible] у књизи. Приче су кратке. Највећа је «У [illegible]» (има 6 страница), која је аутобиографског карактера. У њој су описана размишљања и доживљаји болесника, чија је [illegible]. Приповедање је [illegible] из [illegible] времена.

[illegible] прича [illegible] (у говору, понашању, [illegible] и сл.). [illegible] и друге емоције, [illegible] и остале [illegible] функције. [illegible] и речи, [illegible] (у [illegible]), [illegible] и др.

Наслови прича су [illegible] и у [illegible] текста, као: «[illegible]», «[illegible]», «[illegible]», «[illegible]», «У [illegible]» и [illegible] «[illegible]» (на стр. 25–31). У њој је [illegible] (стр. 27). За [illegible] у причи стоји: «[illegible]» [illegible]: «[illegible]» (Исто, стр. 31). [illegible] у [illegible] Аља, [illegible] (у причи «У [illegible]», на стр. 25).

[illegible] су и [illegible] — [illegible] Мусе и [illegible], који [illegible] (у причи «[illegible]», стр. 7), као и [illegible] у Београду (у причи «[illegible]», стр. 39), [illegible] Хасана Хоте и његов дијалог са [illegible] (у [illegible] причи «[illegible] Хасана Хоте», на стр. 20–22). [illegible] и [illegible]-бег, [illegible], који [illegible] (у [illegible], стр. 13). То су [illegible] који су у [illegible] у књизи.

Аутор је у нове приче унео и [illegible], као нпр.: [illegible] свијету (стр. 10), [illegible] (стр. 14), [illegible] (стр. 28), У [illegible] (стр. 23) и друге.

Два су квалитета најизраженија у «Сермаји»: прво, што писац у потпуно народном духу, односно онако како се говори у његовом крају, и друго, што [illegible]. Писац већ на почетку [illegible] у [illegible]. Тако, примјера ради, прича «[illegible]» [illegible]: «[illegible] је уторак, [illegible]. У [illegible]. Није више [illegible] од [illegible] и пет. [illegible] (Било, стр. 40). [illegible] ријеч, а [illegible] и пружа нам увид у унутрашњи свијет појединих ликова.

[illegible] приче остављају јединствен утисак — [illegible] емоција.

Аутор је на крају укратко објаснио мање познате термине, углавном турцизме. Изостало је објашњење неких ријечи: *сермаја* (капитал, имовина, богатство), [illegible] (фигуративно: [illegible]), [illegible] пут, сабор, [illegible] (у употреби је и [illegible]), [illegible] пут, [illegible]). [illegible] аутор објашњава [illegible] и сл. [illegible] су објашњене ријечи — [illegible]. То су [illegible]. Термин [illegible] да значи и [illegible].

Истичући неоспорне вриједности збирке «Сермаја» [illegible] би, можда, [illegible] само је на више места употребљена [illegible] (видети на стр. 5, 6, 7, 8, 11, 12, 20, 24, 27, 40), што је [illegible], а [illegible] (нпр. на стр. 6. и 10). У [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] («Сарај- [illegible]») два-три пута [illegible] од [illegible] и то су [illegible] [illegible] (стр. 80), а друга вредност (ibid.), [illegible] [illegible] [illegible] (ibid.). Не би се ништа изгубило да су ти делови изостали.

Предње [illegible] не умањују општи, позитиван суд, јер «Сарај- [illegible]» [illegible] [illegible] вредност, у којој су дошле до изражаја бројне [illegible] и [illegible] ([illegible], [illegible], [illegible] и друго). У књизи је [illegible] [illegible], [illegible] дијалога, [illegible] на [illegible] од овог краја, [illegible] [illegible] [illegible] да је та [illegible] аутор није оставио [illegible] [illegible], јер је очито [illegible] [illegible] и [illegible] могућности за стварање [illegible] дела.

На [illegible] [illegible] [illegible] дела Ејупа Мушовића [illegible] у [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], од којих се [illegible] [illegible]:

Прво, Мушовић је као историчар више био заокупљен [illegible], [illegible] у османском периоду, али није [illegible] [illegible] [illegible] историје, па би [illegible] [illegible] и [illegible] у времену у коме је живео. Тако [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] простором и за [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] бивше Југославије [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] муслиманско-бошњачке популације у Санџаку, Црној Гори, Босни и другде. Додао бих да Мушовић као образована личност и у складу с [illegible] [illegible] [illegible] није [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] у [illegible] виду [illegible] или [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] или [illegible].

Друго, [illegible] и [illegible] научна [illegible] Мушовићевих [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] у [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] је до сада [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] резултата, нарочито у историјском али и [illegible] и [illegible] [illegible] (Мушовић је аутор збирке прича *Сарајлије*, Београд 1998), а уједно био [illegible], [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible], што није [illegible] [illegible] [illegible] Мушовићева дела.

Треће, [illegible] је обавеза Музеја и Новопазарског зборника и других културних, научних и образовних институција у Новом Пазару, као и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (нпр. Библиотека у Тутину), да [illegible] [illegible] за

руководиоцем, [illegible] др Мусиловић, а исто тако [illegible] [illegible] и потврђивање што боље развити његову дугогодишњу делатност у Музеју и допринос историјским и другим истраживањима. Кад већ наводим Ђурђева рукописна дела и оставштину, поред других, имам у виду и његову вишегодишњу преписку коју је водио са бројним сарадницима, међу њима и академицима, музеалцима, професорима појединих факултета и других универзитетских [illegible].

И свакако, дело и лик Ђурђа Мусиловића заслужују чешће научне сусрете, а посебно шири аналитичнију и целовитију монографску обраду, која би пружила документарност, подробнија обрада свих периода његовог научног, културног и публицистичког деловања и његов допринос домаћој историјској науци и нашој духовној култури. У томе, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] сличних научних институција које су са њим [illegible] и са њим сарађивале.

Academician Jaime Radiopagić

MUŠOVIĆ'S CONTRIBUTION FOR LIGHTENING THEME FROM LOCAL MIDDLE (AND THE MINING OF HIS »SERMIJA«)

Beneath local middle Mušović did not compel and only his birth place but within area — all parts of Pešter and also the territory from which the Mušović's family originated.

There are two movements that influenced on his occupation with basic problems of this place, but the main is that many of segments from history of these areas are studied too little. Also fact is established that Mušović counts and changes and historical persons from his own locality know more and universally. This historian learned the most and professionally occupied himself with themes and problems from environment he originated, lived and until end of his life acted.

On few pages are denoted his numerous works (books, studies, articles and other articles) with which Mušović from 1982 until 1995 was occupied.

From contents and analysis of work of Ejup Mušović also is following:

— As a historian he was occupied more with a past, specially with certain period, but he did not neglected events from nowadays history,

— Until today did not accomplished complete, invented and critical examination of all Mušović's works, and was not organized even one annual team project about his person and work;

Special obligation of Museum in Novi Pazar, Novi Pazar anthology and other institutions, before all in Novi Pazar is to collect, systematize and to search more and study his manuscript heritage;

— To approach to more quality and scientific valid monographic elaboration of a period of Mušović's activities and his doubtless contribution to historical science, ethnology and our spiritual culture.

In outline is given, retrospect on Mušović's book »Sermija« which was in 1991 specially remarked by the Cultural-educational inter-republican community in Bijeljina.

Академик Петар Влаховић
Београд

УДК: 323.1(497.11)
929:930 Мушовић Е.

ЕТНИЧКА ИСТОРИЈА У НАУЧНОМ ДЕЛУ ЕЈУПА МУШОВИЋА

I Уводне напомене

О Ејупу Мушовићу и његовом делу постоји неколико осврта који су деталније приказали досадашњи рад заслужног делатника науке.[1] Овом саопштењу Мушовићевог научно-истраживачког рада указаћемо на његово проучавање етничке историје дела становништва Србије и Црне Горе. Због тога је циљ овог саопштења да скрене пажњу на неке проблеме и питања која је Е. Мушовић проучавао и тиме дао значајан прилог упознавању етничке историје на просторима наше земље и југоисточне Европе у целини.

Међу њима су: претсловенски етнички остаци, насељавање Србије и Црне Горе, образовање, развој и распоређивање појединих етничких заједница, исламизација, Муслимани и њихова миграциона кретања, Мухаџири, значење имена Муслимани и Бошњаци.

Полазиште за приказивање напред поменуте проблематике у овом прилогу чине Мушовићеве студије међу којима су: *Етнички процеси и етничка структура становништва* (Београд 1979), *Тутин и околина* (Београд 1985), *Становништво Сјеничког и Тутинског краја* (Београд 1989), *Муслиманско становништво Србије од доба Деспотовине (1439) и његова судбина* (Краљево 1992), *Муслимани Црне Горе од доба Зете (1499)* (Нови Пазар 1997) и нека друга.

II Предсловенски етнички остаци у нашим крајевима

Проучавања етничке историје Е. Мушовић заснива на археолошким, историјским, ономастичким и другим изворима. Утврђени подаци са области Старе Рашке и њеног непосредног залеђа. На основу тога утврђује да се о насе-

---

[1] Д. Премовић-Алексић, *Ејуп Мушовић (1938–1995)*, Новопазарски зборник 19/1995, 9–11; З. Лакић, *Др Ејуп Мушовић (1938–1995)*, Историјски записи, св. 4, Подгорица 1995, 303–307; П. Влаховић, *Ејуп Мушовић (1938–1995)*, [illegible], Чачак, св. 11/12, 171–173; Р. Симић, *Предговор* у: Е. Мушовић, *Муслиманско становништво Србије од доба Деспотовине (1439) и његова судбина*, Краљево 1992, 5–8; Св. [illegible], *Библиографија Др Ејупа Мушовића*, [illegible], Чачак, св. 11/12, Београд 1998, 173–182.

делове данашње Србије и Црне Горе живот генерација већ од палеолита, односно од почетка бронзаног доба. Од тог времена, почев од око 3.000 година пре нове ере, Мушовић у областима Старе Рашке и њеном залеђу на територији Србије и Црне Горе, идентификује праисторијске етничке слојеве који су их насељавали, на поменутим просторима, Илире и Римљане, односно конкретно имена Дарданаца и Аутаријата у Србији, а на просторима Црне Горе, између Аутаријата, Ардијеја, Плереја, Доклеата, Пируста. Уз извесно присуство на развој етничких процеса утицала је од II века пре н.е. римска владавина која је на овим просторима трајала неколико наредних векова.[2]

На даљи ток етничких процеса утицали су Словени, односно Срби, а од XIV века нарочито и Турци Османлије чија је владавина трајала у појединим од ових крајева скоро пет векова. Сви ови процеси, које је Мушовић проучавао и анализирао, утицали су на развој етничке структуре у Србији и Црној Гори.

Етничку историју у Рашким областима и њиховом залеђу Е. Мушовић је, поред историјских извора, проучавао и на основу критички разматраних народних предања. Народна предања су показала да су Срби, насељавајући доцније Рашку, затекли део аутохтоног становништва које је, наравно, дефинитивно било романизовано. Очигледно је да се део тог старобалканског становништва, које је због недостатка извора тешко пратити, повукао у друге крајеве, што је такође довело до промене у етничкој структури.[3]

Анализа народних предања до којих је Е. Мушовић дошао показала је да поједина племена потичу од пет браће чији су се потомци декларисали као православни (Васојевићи, Пипери и Озринићи) и католици (Красниќи и Хоти) шиптари. Предања такође указују да су Клименти и Бјелопавлићи Словени и да се према Кучи деле на православне, албанизоване и албанизиране Словене. На етничку и верску словенску симбиозу, коју је Е. Мушовић проучавао, указују и нека лична имена која могу бити и верски словенска (Брајан, Радоје, Баришта, Радоје).

III Образовање, развој и раслојавање појединих етничких заједница

Истраживања која је обавио Е. Мушовић показала су да је долазак Рашке [illegible] и [illegible] прве генерације. Мушовић је приложио податке који потврђују да је стара Рашка област увек насељена Србима и

---

[2] Е. Мушовић, *Етнодемографски Словени у Гусињском крају*, Балканолошка истраживања, књ. 8, Београд 1989, 7 (Даље: Е. Мушовић, *Етнодемографски Словени у Гусињском крају*); Исто, *Муслимани Црне Горе* [illegible] (1996), Нови Пазар 1997, 14–15 (Даље: Е. Мушовић, *Муслимани Црне Горе*).

[3] Упореди: Е. Мушовић, *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 19, Београд 1979, 33–34 (Даље: Е. Мушовић, *Етнички процеси у Новом Пазару*).

и у предосманлијско доба и у време прве Новопазарце. До сличног закључка Мушовић је дошао на основу података из литературе, из истраживања професора Константина Јиречека који ипак није основно познавање српске етничке и политичке историје у средњем веку, коју је проучавао на основу архивске грађе првога реда.[4]

Мушовић је такође добро обрадио и процес образовања српских етноса у османлијском периоду. Указао је на формирање првих државних организација и њихов развој у предосманлијско и османлијско доба. Уочио је да је средњовековно српско становништво проређивано прогонима, ратовима, верским сукобима, глађу и разним врстама болести. Стање се нешто мало консолидовало од времена краља Милутина (1282–1321). Али, са територијалним ширењем српске државе према југу, кренуло се у том правцу, заједно са властелом, и остало српско становништво.

Из Мушовићевих истраживања јасно је да се српско становништво, без обзира на покретање миграционих кретања у османлијском периоду било консолидовано и у економском и у политичком погледу.[5]

Власи као етничка заједница представљају један од проблема на које је у оквиру етничке историје на нашим просторима Е. Мушовић посветио одговарајућу пажњу. Његова проучавања су потврдила да појам Влаха означава етничку и професионалну заједницу. У етничком смислу Власи су полуроманизовани а затим у средњем веку словенизирани Илири који су се претежно бавили *сточарством*. Међутим, Е. Мушовић утврђује да је у XVI веку, у Сјеничком крају, поред Влаха у етничком смислу који се означавају њиховим словом »Не *Власи*« и Срба који су се бавили *сточарством* па су због своје професије (сточари) називани Власима и обележавани, за разлику од етничких Влаха са нашим словом »Ви«.[6] Уопштено, Мушовићева проучавања становништва које је у XV и XVI веку живело на Руднику, потврђују да су Власи-сточари представљали већину становништва чије су области биле изложене таквом кретању.[7] На овај начин Мушовић на примеру Влаха на основу историјских докумената објашњава и размере етничких промена и асимилације. Указује да су Власи у турском периоду обележавани не само Срби сточари него и сви припадници православне вере.[8]

Проучавајући етничку историју на просторима Старе Рашке и у њеном ширем залеђу Е. Мушовић је указао на проблеме етничког и конфесионалног раслојавања појединих етничких заједница. Најбољи пример за то су црногорска племена Кучи и Малешевци.

---

[4] Е. Мушовић, *Етнички процеси у Новом Пазару*, 54.

[5] Е. Мушовић, *Етнички процеси у Новом Пазару*, 31.

[6] Уп. Е. Мушовић, *Становништво Сјенице и Трговишког краја*, 10–11.

[7] Е. Мушовић, *Становништво Рудника у XV и XVI веку*, Историјски записи, VII, Београд–Титоград 1986, 97.

[8] Е. Мушовић, *Становништво Сјенице и Трговишког краја*, 15.

Кучи се, по усменој традицији, доселили, како смо је рекли, из црногорских, зетских и албанизованих етничких заједница. Е. Мушовић је, сходно томе, открио да Кучи који су у XVIII веку населили Пештер, а касније исламизовани, имају различито мишљење о свом пореклу. Кучи који живе у Рожајама тврде да су потомци црногорских Куча. Тако мисле и тврде и становници Бермехана, Жабрена и неких других села. Тврде да се код њих никада није говорило албански и да потичу од црногорских Куча. Исламизовани Кучи из Орља (Заграђа Бук Орља) сматрају да потичу од албанских Куча и да се код њих увек говорило албански. Слично мисле и они исламизовани Кучи из села Пасјона и Шарова. У Рожајама су до недавно, по Мушовићевим проучавањима, постојале две махале које су имале своје одвојене џамије и своја одвојена гробља. У једној су живели исламизовани Кучи, а у другој исламизовани Клименти који се најчешће нису много мешали. Међутим, Кучи који су заједно са Климентима населили Пештер временом су постепено ванили и великим делом и србизирали.[9]

Малисори који живе на Пештеру такође имају занимљиву етничку историју и најсложеније етничке односе. Худаверди Махмутбеговић, санџакбег, 1700. године са својом пратњом 270 породица малисорских Климената, а са њима или непосредно после њих и припадника других малисорских племена, међу којима су Хоти, Шкрељи (Шкурељи), Шаље и Гаши, који су у XVIII веку, приликом насељавања Пештера, били католици. Због тога су их њихови духовни пастири, који су касније, по налогу Римске курије, хтели да их отргну од исламизације, довели и из Рима. Из тих разлога населени су и католички богослови у Клименти и Угли. Али, 251 кућа са 1987 чланова вратила се убрзо са Пештера у Албанију јер нису могли да одоле асимилацији са родним крајем и да се прилагоде новим климатским условима. Због тога су се у два маха, у већим групама вратили у Албанију (1787. и 1791).[10]

Даља асимилација Малисора на Пештеру текла је упоредо са њиховом исламизацијом, утврдио је Мушовић. Мали део њих, а нарочито они који су у суседним насељима били окружени Муслиманима и Србима, постепено су губили свој језик и обичаје. Наиме, пошто су прихватили турски језик па су се, уз муслиманске обичаје, опредељивали за српски језик којим су се служили Муслимани. Своја етничка обележја очували су само у оним селима на Пештеру у којима су били компактни као што су, на пример, Боровштица, Угао, Градац, Доњаче, где се данас још не говори албански.[11]

Сиромаштво је код новодошлих Малисора било велико. Због тога су рано и стално почели да се исељавају према Новом Пазару. Ова кретања била

---

[9] Упоредити: Е. Мушовић, *Етнички процеси у Новом Пазару*, 75.

[10] Упореди: Е. Мушовић, *Етнички процеси у Новом Пазару*, 75.

[11] Исто, 75.

су израженија него према било ком другом крају. Већ у XVIII веку, по аустријским изворима из 1717, види се да у Новом Пазару има десет досељеника Малисора са Пештера. Напустили су стара пребивалишта и уклопили се са онима из којих су са Пештера дошли у Нови Пазар,[12] што најбоље сведочи о њиховом етничком растурању. У сеоби под Арсенијем IV Јовановићем Шакабентом (1737) побегло је са севера око 300 Климената католика. Делимично [illegible] око 80 су Турци јер нису могли да трпе обавезе (које су добијали) од [illegible]. Потурчили су се мухамеданизовани а потомци досељеника у Срем и данас живе у сремским насељима Хртковци, Никинци и Јарак. Сада се изјашњавају као Хрвати.[13]

Дубровчани су, како пише Е. Мушовић, помешали се међу најраније, првим становницима Новог Пазара. Присуство дубровачких трговаца у Новом Пазару после 1688. године и даље у XVIII веку, потврђују и сведочења о Дубровачком и Босанском друму, који су водили преко Новог Пазара, нису престали да функционишу, иако њихови никад нису били, онолико као у XVII веку, прометни караванима.[14]

Арбанаси католици, према истраживањима Е. Мушовића, има у Новом Пазару, који припадају Мурићима и Гашима, су родом из Мурића у северној Албанији (Мурићи) и са Косова (Гаши). Њихови преци су прво насељавали села око Новог Пазара а потом су убрзо сишли и у сам град. Међутим, Мурићи су се средином са Муслиманима, изгубили ранија обележја (језик, обичаје, начин одевања) и идентификовали се са Муслиманима иако су многи задржали ранија презимена (Мурићи). Такође су и наши Гаши примили ислам, сем у селу Вучје код Сјенице.[15] Е. Мушовић је, проучавајући сталне становнике у Новом Пазару, утврдио да се крајем XIX и почетком XX века међу цинцарско-влашким становништвом јавља око 40 хришћанских породица које су дошли из Ђаковице и Пећи. То су углавном били занатлије и трговци који су били познати у овом крају по презименима Ђаковичани и Пећани. Међутим, неки су задржали ранија презимена: Јовановић, Ристић, Шаблић, Кондић, Загрић, на пример. Неки од представника су се иселили у Албанију а неки у Турску. Али, знамо, бадава да је остало да живи у Новом Пазару.[16]

Јевреји, који су некад били познати и под називом Чифути, први пут се у Новом Пазару помињу у XVII веку. Припадали су групи шпанских Јевреја. По свој прилици су у Нови Пазар дошли из Сарајева. Међутим, Е. Мушовић претпоставља да је Јевреја у Новом Пазару могло бити већ у XV ве-

---

[12] Исто, 76.
[13] Исто, 77.
[14] Исто, 77.
[15] Исто, 80.
[16] Исто, 103.

ку, у време када је Нови Пазар имао значајну улогу у балканској трговини. Мушовић овај закључак изводи из чињенице што су Турци подстицали Јевреје да се досељавају по свим градовима јер су били важна спрега трговине за које се веровало да доноси благодат.

Јевреји који су живели у Новом Пазару су се сматрали сефардима јер су, изгледа, сви потицали из XVI века од једне породице.[17] Број јеврејских породица од 1887. године кретао се између 180 и 200 душа. У време злогласне окупације 1942. године Јевреји су сви похапшени, отерани у логор и ликвидирани. На тај начин је Нови Пазар, како је утврдио Е. Мушовић, остао без својих 230 [illegible] становника.[18]

Цигани (Роми), према истраживањима Е. Мушовића, су давнашњи становници Новог Пазара. Први подаци о новопазарским Циганима потичу из 1523–25. године. Тада се у новопазарском кадилуку помињу два џемата Цигана са 83 обична и 11 удовичких домаћинстава. Турци су Цигане уважавали због [illegible] а [illegible] због тога [illegible]. Међутим, у Новом Пазару, каже Мушовић, [illegible] који су дуго [illegible] јер су настрадали у сиромаштву и страдали од разних болести. [illegible] који су се населили у Новом Пазару потичу од XIX века наовамо.[19]

Черкези су, утврдио је Е. Мушовић, становници Новог Пазара од друге половине XIX века. У Нови Пазар је дошло 20 до 30 породица. Формирали су Черкеску махалу. Страдали су од разних заразних болести, посебно за време епидемије колере од 1909. до 1911. године. Прва група Черкеза иселила се из Новог Пазара крајем XIX века а друга нешто касније, закључно са 1912. годином. Утврђено је, такође, да Черкези нису имали никакву значајнију улогу у било којој области живота, и да сада у Новом Пазару нема њихових потомака.[20]

Руси су такође били заступљени међу становницима Новог Пазара. Између Првог и Другог светског рата населио је известан број руских емиграната (Балашов, Бакуњин, Абрамов, Козлов, Рожански, Сједурашов, Загорянски) који су пристигли у ове крајеве 1917. године. У Нови Пазар су дошли [illegible] у потрази за хлебом. Међу њима је било лекара, учитеља, техничара, војника. У Новом Пазару су међу народом били познати [illegible] и [illegible].[21]

---

17 Исто, 97.

18 Исто, 98; Е. Мушовић, *[illegible]*, [illegible] 1941–1945, Београд 1987.

19 Исто, 100–101.

20 Исто.

21 [illegible] Мушовићеве [illegible] које су [illegible] у [illegible].

IV Исламизација

Исламизација је процес који је Е. Мушовић будно и свестрано пратио у готово свим својим радовима и указивао на неке њене битне особености у [illegible] до којих се долази [illegible].[22] Утврдио је да је исламизација, осим религијских, донела промене и у духовној и уопште не мање и у материјалној и у друштвеној култури.[23]

Ранија историографија је [illegible] исламизацију у нашој земљи под Османлијама објашњавала као турчење или потурчивање, односно потпуну исламизацију. Мушовић је навео низ чињеница које показују да становништво које је прихватило ислам на југословенским просторима, а посебно оно које су се својевремено иселили у Турску, никада није било асимиловано. Ислам је Муслиманима југословенског порекла, то није спорно, донео доста турског и арапског [illegible], културу становања и одевања, исхране, религију, морал, филозофију живљења и [illegible] што никада није успело да потисне неке аутохтоне јужнословенске чиниоце као што су језик, обичаји, предања, а нарочито свест о свом етничком пореклу. Све је Муслимане југословенског порекла у тој мери учинило посебном етничком заједницом коју никада није било могуће поистоветити са Турцима, Албанцима, Циганима или другим припадницима исламске вероисповести. Они су се [illegible] националног становништва своје порекла исказивали за Србе, Хрвате, Црногорце, Македонце, Мађаре, па због тога нису могли бити ништа друго него Муслимани. Свој идентитет са новоприхваћеним исламом је специфичност коју је Мушовић у њиховим крајевима [illegible] у посебну [illegible] и културну целину. Мушовић је [illegible] да је ислам за исламизиране припаднике југословенских народа често био [illegible] који се [illegible]. Нико је [illegible] од којих се види да су у том погледу наши Муслимани постајали већи фанатици од правих Турака, па су због тога били чак спремни да се [illegible] за Мухамедова учења која су [illegible].[24]

Ислам су у нашим крајевима прве прихватили представници виших повлашћених друштвених слојева. О томе има доста података у турској архивској и другој грађи коју Мушовић користи. Разлог за исламизацију је био што је прихватање ислама пружало велике могућности за напредовање, политичким, друштвеним и економским просперитетом, за бенефицирани положај у односу на немуслимане.[25] У Црној Гори ислам су најпре прихватили прека-

---

[22] Е. Мушовић, *Муслиманско становништво Србије од доба Досељавања (1459) и [illegible]*, [illegible] 1995, 19 (Даље: Е. Мушовић, *Муслиманско становништво Србије*).

[23] Исто, 172–173.

[24] Е. Мушовић, *Муслиманско становништво Србије*, 21.

[25] Исто, 172–173.

тали представници династије Црнојевића. Станиша, најмлађи син Ивана Црнојевића, господара Зете (1465–1490), прихватио је ислам и био је познат као Скендербег Црнојевић, односно Иванбеговић. Његов старији брат Ђурађ, Иванов наследник, завршио је каријеру као спахија у Анадолији.[26] Исламизација је релативно рано захватила и неке виђеније друштвене слојеве у Босни и Херцеговини. О томе сведоче и презимена која су се и до данас одржала, међу којима су Куловићи, [illegible], Љубовићи, Тодоровићи, Филиповићи, на пример. Међутим, процес исламизације код средњих и нижих слојева текао је нешто спорије[27] и трајао је у Рашким областима, на пример, све до почетка XX века. Због тога не изненађује чињеница што су Муслимани из Новопазарског краја веома дуго задржали неке верске манифестације на којима су се [illegible] Срби. [illegible] Светог Саве.[28]

Џуџ Мушовић је указао на историјске изворе и литературу која сведочи о српском пореклу Муслимана са Новопазарског простора. На пример, у Штављанском крају се на почетку XVIII века помињала и муслиманска братства.[29] У турским пописима се често [illegible] Абдулахове што значи да је реч о конвертитима [illegible] који су исламизовани у првом колену.[30] Међутим, истраживачи су такође, без било каквог доказа, да поједина чија су [illegible], потичу од исламизираних Вукојевића, [illegible], [illegible], Дробњака, Кнежевића, Шкријеља, Хота, Шаља. О томе сведочи и бројна презимена која су се и до данас очувала а која је Мушовић марљиво сабрао и уз научну идентификацију, [illegible] у својим студијама. О процесу исламизације сведоче и *„Новине читалишта београдског“* (бр. 12 од 12. III 1848) које наводе: «У овим пределима (мисли се на Пештер — прим. П. В.) има и таквих домова, у којима се налази по два брата, пак један верује Христа, а други Мухамеда, један клања а други се крсти. У неким кућама има и по три брата и сви држе да су Турци, а отац им је Србин, и тако [illegible] клања, и [illegible] крсти, а кад Бајрам дође, [illegible], [illegible] у цркву, а [illegible] у џамију. У овим пределима се може наћи [illegible] (мисли се на Пештер — П. В.) да два брата Турчина, у једној кући живећи, један држи за жену Бугу, а други хришћанку, па једној име Ајка, а другој Настасија». Даље Е. Мушовић наводи тврдње Ивана Косанчића да «У садашњем муслиманском становништву у Новопазарском санџаку има много потурчених Срба, који су примили ислам [illegible]

---

[26] Е. Мушовић, *Муслимани Црне Горе од [illegible]* [illegible], Нови Пазар 1997.
[27] Е. Мушовић, *Муслиманско становништво Србије*, 24–26.
[28] Е. Мушовић, *Етнички процеси у Новом Пазару*, 69–76.
[29] Е. Мушовић, *Муслимани Црне Горе*, 71.
[30] Е. Мушовић, *Становништво Рашке у XV и XVI веку*, 98.

су задржали стара презимена. Мушовић је такође навео примере из којих се види да су многе породице, такође, презимена на основу кога се да су њихови преци дуго остајали у старој вери.[11] На то такав доказу наилазимо у Новом Пазару указују и бројна заједничка српско-муслиманска презимена којих у новопазарском крају има у знатном броју. Међу њима су Тутићи, Вардићи, Чуковићи, Чоловићи, Гегићи, Губеровићи, Кордићи, Кадрићи, Ковачевићи, Коровићи, [illegible], Лековићи, Луковићи, [illegible], Пајовићи, Радоњићи, Томашевићи, [illegible]. До 1930. године живели Хајровићи из [illegible] презивали су се Марковићи. Слично је било и са Муслиманима Драшковићима из Пухара који су недавно узели презиме Тахировић.[12]

V Муслимани и интеграциона кретања

Муслимане са југословенског простора, пре свега из Србије, Црне Горе, Босне, а делимично и из предела северно од Саве и Дунава Е. Мушовић је темељно проучио. То се ради види и из његових појединих студија о Муслиманима у новопазарском, тутинском и сјеничком крају као и из студија о муслиманском становништву из Србије и Црне Горе. Ове студије и други научни радови Е. Мушовића посвећују развој и конституисање Муслимана у посебну етничку заједницу у Србији, у Црној Гори, а донекле и у Босни и Херцеговини.

Ејуп Мушовић је, на основу научних извора, историјске грађе и анализе етничких процеса, утврдио да су Муслимани са југословенског етничког простора углавном потомци православних исламизованих предака. Међу њима има и извесни број Малисора, припадника Климената, који су под турском принудом напустили Подгорицу [illegible] почетком XVIII века где су, напуштањем католичке вере и прихватањем ислама, изгубили своја ранија етничка обележја те се сада углавном идентификују као Муслимани.[13]

Е. Мушовић је утврдио да је за издвајање Муслимана у посебну етничку заједницу на овим просторима утицало пре свега чување имена и свест о заједничком пореклу, затим чување српског језика као средства за међусобно споразумевање, потом задржавање неких елемената из југословенске материјалне културе и из усменог народног стваралаштва које је [illegible] на [illegible] етничком простору.

Културно наслеђе из предисламског периода Муслимани су у извесним крајевима прожели, нарочито религијским, и различитим правилима [illegible], затим културно-етничка која је повезана са религијом, односно у

---

[11] Е. Мушовић, *Етнички процеси у Новом Пазару*, 69.
[12] Усмени подаци: Исто, 83.
[13] Е. Мушовић, *Муслимани и [illegible] Србије*, 159–161.

сходно са верским дужностима, исламском вером, моралом, филозофијом живљења и другим и на тај начин посебан поглед на живот и свет. Ово их је умногоме издвојило у посебну друштвену, а затим етничку и политичку заједницу, која је очувала језик и свест о свом етничком пореклу.

Сеобе муслиманског и хришћанског становништва у светлу етничке историје заузимају значајно место у научном делу Ђорђа Мушовића. Он је указивао приликом да су довели за сеобе становништва били економски, социјални и породичне природе. У појединим случајевима утицао је верски фанатизам, неподношљиви намети у гладним годинама и епидемије болести, пре свега куге. У току XVIII века, на пример, у опустеле Новопазарске крајеве долазе и Муслимани и хришћани са Пештери, из Бихора и Црне Горе ради обраде земље. Било је и хришћанских исељавања. Само из села Паљевско пресељено је средином 1769. године више фамилија у Новопазарску нахију.[34]

Сеобе су на етничку историју, утврдио је Мушовић, вишеструко утицале. На пример, један део турског племства, које је после прве (1690) и друге (1737) српске сеобе, изгубило земљишне поседе северно од Саве, населило се на територији Рашке области. Омербеговићи и Османбеговићи су се населили у Нови Пазар, Селимовићи и Гарибовићи у Сјеницу, Дервишевићи и Хаџијусуфовићи у Бијело Поље, Турковићи и Шећерагићи у Нову Варош, Мехмедовићи у Пријепоље, Хаџиматагићи у Пљевља, Ђуровићи у Бихор. Код њих се и сада чува предање да су дошли из Славоније или Будима и кажу да су потомци турских спахија из тих крајева. Код Омербеговића и Османбеговића из Новог Пазара се чува предање да је њихов предак био турски официр мађарског порекла. У народу су их дуго звали по имену народа из крајева из којих су дошли (у овом случају Хрвати или Мађари). Они су у крајевима насељавања добили нове поседе као компензацију за изгубљене поседе које су имали преко Саве.[35]

Масовне сеобе становништва изазивале су гладне године и епидемије болести. Међу гладним годинама се помињу 1815, 1817, 1818, 1829, 1853, 1864, а од 1869. до 1912. заредало је неколико гладних година и епидемија које су утицале на развој етничке структуре у појединим крајевима.[36]

Према Мушовићевим проучавањима у новопазарском, тутинском и сјеничком крају мало је породица чији се преци у XIX веку нису доселили из Црне Горе, Црногорских брда, Херцеговине или Босне. Ово потврђује и очувана српскохрватска традиција, обичаји и многе речи у језику, народна ношња и друго. У Старом Расу се, по документима и традицији коју је Мушовић проучио, крајем XIX и почетком

---

[34] Ђ. Мушовић, *Етнички процеси у Новом Пазару*, 78–79.
[35] Исто, 81.
[36] Исто, 83.

XX века досељавање муслиманског становништва из оних делова [illegible] земаља које су у то време прелазили у власт победничких хришћанских држава.[37]

У XIX веку скоро из основа је измењено целокупно становништво у нашим крајевима. Повод за то су били ослободилачки ратови (Први и Други српски устанак, устанци у Црној Гори и Херцеговини, на пример), [illegible] српског народа за уклањање турског [illegible] у Србији која је била [illegible] од 1833. и слобода, као и могућа [illegible] [illegible] српском живљу.[38]

Процес исељавања Муслимана из централне Србије [illegible] је [illegible] из [illegible] ратних, након 1804, 1833. и после 1867. године а из Црне Горе, Босне и Херцеговине после Босанско-херцеговачког устанка 1875. и након одлука Берлинског конгреса 1878. године.[39] На пример, Дервишевићи су досељени у Нови Пазар из Карановца (сада Краљево), Бећирагићи и Никшићи досељени су из Ниша, а Махмутовићи из Пожеге, Хаџиалићи и Бајрактаревићи [illegible] из Ужица. Број оних који су у Нови Пазар досељени из Црне Горе и Босне и Херцеговине много је већи.[40] До 1878. године [illegible] су са [illegible] и после тога почела су масовнија померања муслиманског живља. Муслимани из Србије су се иселили до осамдесетих година XIX века. После тога, по Мушовићевим истраживањима, Муслимани у Србији нису били више од 1 посто од укупног становништва.[41] Истина, ово се не односи на подручје Новопазарског санџака који је [illegible] под турском влашћу и послужио као мост за исељавање у Турску.

Целокупна ослободилачка [illegible] у Србији [illegible] је обрачун не само са турском влашћу него и са муслиманским становништвом на које се гледало као на поданике и сараднике. Нико није водио рачуна [illegible] српски или словенски [illegible] са [illegible] да су у [illegible] били један народ. [illegible] Турцима [illegible], да се уклоне [illegible] и да се избрише сваки траг [illegible]. Али, у политичким [illegible] условима, код Муслимана Србије преовладало је мишљење да је Муслиману немогуће живети у хришћанској [illegible].[42] Тако су се осећали и они [illegible] да су у највећем броју били [illegible]. Остали су да живе једино у Старој Рашкој, где их је [illegible] у Србији [illegible] у већем броју и то углавном потомака херцеговачког, босанског, црно-

---

[37] Исто, 46–47.

[38] Исто, 51.

[39] Исто, 53.

[40] Е. Мушовић, *Етнички процеси у Новом Пазару*, 98–99.

[41] Е. Мушовић, *Муслиманско становништво Србије*, 158.

[42] Упореди: Исто, 178 и 176–177.

личног и материјалног интереса. Они из Србије, изузимајући мали број оних који су одселили према Босни, то никада нису учинили. Они који су емигрирали у Турску постали су асимиловани и дефинитивно су изгубили своје националне, културне и етничке одлике. Претопили су се у другу и практично нестали као посебна етничка заједница. Изгубљен је тако део српског народа упркос тога што су њихови преци, захваљујући таласу исламизације, прихватили османску управу и исламску религију[43] закључује Мушовић.

Ејуп Мушовић указује да је број исељених Муслимана из Србије и Црне Горе достигао шестоцифрену цифру. Само у време Велике источне кризе (1875–1878) у Македонију и Турску иселило се из ових крајева око милион Муслимана. Исељавање Муслимана у Турску настављено је и после Првог и после Другог светског рата. Исељавање после Другог светског рата било је изражено до 1971. године. Ишло се најчешће или преко Македоније, где је њиховим грађанима било лакше да добију југословенски пасош. На пример, 1971. године иселило се из Новог Пазара, Сјенице и Тутина преко Македоније око 4.280 лица, а исељавањима је била захваћена Јошаничка долина, затим Бихор, Корита, Бистрица, Рожаје и нека друга места.[44]

Срби су се такође селили у разним правцима. Познате су, на пример, Прва (1690) и Друга (1737) велика српска сеоба које су у то време из основа измениле етничку структуру Србије и Црне Горе. Обе сеобе су биле последица аустро-турских ратова у којима су Срби учествовали на страни Аустрије рачунајући на ослобођење од Турака, до чега у то време није дошло. Из података које је сабрао и анализирао Е. Мушовић се јасно види да је, на пример, 1812. године око 150 породица које су биле растерене у Нови Пазар, био забрањен улазак у Србију.[45] Из пограничних и суседних крајева Срба су се исељавали према Ваљеву и другим деловима између Србије и Турске. Наводи се да је 1900. иселило из Новопазарског санџака 240, 1901. године 1032, а из других предела мигрирало је у Србију 1250 лица.[46] На добро очуваним надгробним споменицима код Петрове цркве у Новом Пазару и на Малом гробљу, који потичу с краја XIX и почетка XX века, чија су била досељена српска гробља до 1912. године може се прочитати бројна презимена чијих се потомака више нема у Новом Пазару[47] јер су се иселили у друге крајеве. Уопштено, било је у свим приликама појединачних исељавања из једног краја Србије у други, што је такође утицало на етничку структуру у одређеним просторима чијим се проучавањем Е. Мушовић, поштујући најпажљивије научне принципе, веома коректно бавио.

---

[43] Упореди: Исто, 177–178. Више о томе у: *Етнички процеси у Новом Пазару*, 111–114.
[44] Е. Мушовић, *Муслимани Црне Горе*, 148.
[45] Е. Мушовић, *Етнички процеси у Новом Пазару*, 97.
[46] Исто, 101–102.
[47] Исто, 103.

VI Мухаџири или мухаџери

Мухаџири или мухаџери (на арапском избеглица, емигрант, исељеник) су научни проблем којему је Е. Мушовић, у оквиру проучавања етничке историје, поклонио одговарајућу научну пажњу. Они [illegible] и због тога што је и Мушовићева породица, која је [illegible] угледно и истакнуто место у друштву, од краја XIX века делила судбину и припадала избеглом мухаџирском становништву из Никшића.

Проучавања Е. Мушовића показују да су одлуке Берлинског конгреса 1878. године, и после тога аустријска окупација Босне и Херцеговине и дела Новопазарског санџака, означиле велику прекретницу у историји [illegible] Муслимана у балканским просторима. То је био почетак већих и обимнијих присилних кретања муслиманског становништва и поготово Бошњака из Босне, Херцеговине, Црне Горе и Србије.[48]

Мухаџирским сеобама због прогона су били захваћени сви слојеви муслиманског становништва, без обзира на њихов имовни положај, класну и социјалну структуру. У маси тих исељеника из југословенских земаља највише је било исељеника Словена, док је припадника других (Турака, Арнаута, Цигана) који су исповедали исламску веру учешће било скоро занемарљиво.[49]

Е. Мушовић је посебно проучио кретање Мухаџира из Црне Горе, односно из Никшићког и Колашинског краја и њихово насељавање према Босни, Новопазарском санџаку и преко Јадрана према Турској.[50] Мухаџири су се у знатном броју задржали на оним територијама које су и после 1878. остале под влашћу Турске (Новопазарски санџак, Косово, Метохија, Македонија, Албанија). Словенски Муслимани, [illegible] Муслимана, који су дошли у новопазарски крај очували су свој [illegible] идентитет и [illegible] као Муслимани, што није случај у Албанији и на Косову где су албанизирани.[51] Такав је случај са [illegible] Хаџићима и Сефергићима (пореклом Пиперима) који се сада презивају Омери и живе у селу Мажићу на Косову.[52]

У Нови Пазар су у највећем броју дошли Мухаџири из Никшића. *Изјашњавају се да су они [illegible] Срби* и да [illegible] Турака. [illegible] Мухаџири — мухаџири који су се населили у Новом Пазару, а то је случај и са онима у Бијелом Пољу и Сјеници (Пештер),

---

[48] Е. Мушовић, *Досељавање мухаџира и њихова судбина*, Историјски записи, година XXXIX, св. 1–2, Титоград 1986, 138.

[49] Исто, 139.

[50] Исто, 140.

[51] Е. Мушовић, *Муслиманско становништво Србије*, 153; Е. Мушовић, *Етнички процеси у Новом Пазару*, 92.

[52] Е. Мушовић, *Етнички процеси у Новом Пазару*, 99.

[illegible], Цацића, [illegible], Мулића, Бајровића, Дервишевића, [illegible] и других узели су презиме [illegible] па се њихови потомци и данас тако презивају. Сасвим је мали број оних који су задржали раније презимена. Такође [illegible] и [illegible] Муслимани, [illegible], ушли су у Новопазарском крају [illegible] [illegible] и [illegible]. Та је исти случај и са Србима који су дошли из [illegible] краја и [illegible].[53] Мушовић наводи да су Мухаџири у Новопазарски крај, [illegible] [illegible] [illegible] који су задржали, са собом донели нове своје [illegible] обичаје и тако пореметили вековне добре односе који су постојали између православних и Муслимана. Унели су, констатује Мушовић, [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] и [illegible] [illegible], [illegible] Нови Пазар, после доласка мухаџира, [illegible] [illegible] [illegible] људи.[54]

Мухаџири су, што треба посебно нагласити, по Мушовићевим схватањима, много допринели учвршћивању и јачању муслиманске националности у области Старе Рашке. Те становништво говори [illegible] [illegible] нарјечјем српског језика, а у вокабулару поред српског употребљава се и турске речи [illegible]. На основу говора, обичаја и менталитета образовала се временом посебна етничка група која се уз верску припадност издвајала у посебну националну заједницу.[55]

VII Муслимани и Бошњаци

Муслимани (и Бошњаци) су данас народ чију је научну дефиницију Ејуп Мушовић дао [illegible] научни прилог. Е. Мушовић је утврдио да је у науци доказано да су *Муслимани* у нашим крајевима углавном потомци припадника исламизованог јужнословенског народа и на тај начин се јасно одвајају од Турака и исламизованих припадника других народа (Албанаца, Цигана, на пример).

Мушовић је утврдио да Муслимани у ранијим пописима углавном тумачу [illegible] [illegible] [illegible], једна и друга [illegible] обележја.[56] Међутим, службена администрација, [illegible] [illegible], а и у другим приликама, правила је озбиљне грешке. Уписивала је, на пример, пре Другог светског рата, администрација пописивала под једном одредницом све који су припадали муслиманској вери (Муслимане, Турке, Албанце, Цигане, Черкезе, на пример), не водећи рачуна о њиховој етничкој припадности и другим индивидуалним обележјима. Подводили су се и категорије »Срби муслиманске вере«, [illegible] Србима, [illegible]. Сасвим, да се на овај начин, можда и нехотице, утицало да Муслимани из Старе Рашке, на

---

[53] Исто, 90–91.

[54] Исто, 92.

[55] Упореди: Исто, 86; Е. Мушовић, *Муслимани или Бошњаци*, »Борба«, [illegible] 1990.

[56] В. [illegible], *Муслимани и [illegible] Србије*, 171.

које се само религијом одвајала, већ представљају етничку и друштвену посебност.[57]

У пописима који су обављани у другој половини XX века такође се уочава одређена недоследност у дефинисању муслиманске националне одреднице. Муслимани се појављују као неопредељени муслимани (1948), затим »Југословени неопредељени« (1953), »етнички муслимани« (1961), »муслимани као народност« (1971), »Муслимани« (1981, са великим »М«), »Муслимани« (1991), »Муслимани«, »Бошњаци« (2001). Ново национално одређење није масовно уважавано. У Југославији је са малим »м« (»муслимани«) означавана религијска припадност, а касније са великим »М« (»Муслимани«) обележавана се вера, али национална а не верска припадност.

Бошњаци, као назив за Муслимане, по Ејупу Мушовићу, прво је био везан за географски, а не за етнички појам. *Коришћен* је у турској администрацији као ознака за побуњенике и незадовољнике у Босни (покрет Хусеина Градашчевића, и других, на пример). Указивао је да те побуњенике нису Турци, већ домороци или исламизирано становништво, углавном као што су Турци побуњене Албанце називали Арнаути.[58]

Када су Турци Османлије из било којих разлога желели да исламизиране Словене одвоје као посебну етничку групу називали су их Бошњацима. Под тим су подразумевали само припаднике словенског етноса исламског религијског опредељења, али не и католике и православце или Јевреје којих је такође било у Босни.[59]

Е. Мушовић је, на основу података до којих је дошао проучавањем [illegible], утврдио да име Бошњак има, ипак, своју историјску дубину. Прво је означавало Босанце, али само Муслимане, не и припаднике других религија (католике, православце, Јевреје) који такође живе у Босни. Међутим, временом је појам Бошњак губио географско значење и проширио се и на Муслимане из других јужнословенских крајева. Е. Челебија је, на пример, у XVII веку Бошњацима називао Муслимане Београда и других градова у Србији и истицао да говоре *босански*. Касније турске власти досељенике из редова јужнословенских Муслимана (Србија, Херцеговина, Црна Гора) називали су Бошњацима, а исламизоване Албанце, за разлику од њих, Арнаутима. Све Муслимане исељене у Турску из јужнословенских земаља, укључујући и оне из [illegible], означавали су као Бошњаке или као босанске Муслимане. Оне Муслимане исељенике који су остали на Косову да живе, били су код Албанаца познати као Бошњаци, без обзира да ли су одакле су дошли.[60]

Е. Мушовић сматра да назив Бошњак [illegible] од назива Муслимани (за Муслимане), ако се [illegible], већ

---

[57] Е. Мушовић, *Етнички процеси у Новом Пазару*, 384.

[58] Упореди: Е. Мушовић, *Муслиманско становништво Србије*, 172.

[59] Е. Мушовић, *Муслиманско становништво Србије*, 171.

[60] Е. Мушовић, *Муслимани или Бошњаци*, »Борба«, 31. јул 1998.

без историјске [illegible]. Али, напуштањем имена Бошњак, када се [illegible] означавао [illegible] Бошњак, не би више били препознатљиви и за Муслимане ван Босне (Горанци или Торбеши, на пример) јер би у том случају [illegible] идентитет у време када се боре са другим који их својатају.[61]

VIII Уместо закључка

У претходним поглављима указано је само на нека питања из етничке историје која је Ђ. Мушовић осветлио у свом научном делу. Уочљиво је пре свега проучавање настанка и развоја појединих етничких заједница почев од [illegible] до [illegible] Србији. Ова питања [illegible] у [illegible] које су [illegible]. На основу историјских докумената, [illegible] српске етничке заједнице и њен развој у српском [illegible]. У турском раздобљу [illegible] су процеси који су допринели [illegible] етничке структуре у нашим просторима. Један од најзначајнијих [illegible] била је исламизација коју је Ђуро Мушовић [illegible], утврдио узроке и указао и објаснио [illegible]. Ђ. Мушовић је у својим расправама проучавао настанак и развој муслиманске етничке заједнице у нашим просторима и отклонио много дилема које су се јављале у вези са [illegible] на нашим просторима. Приказао је чиниоце који су обликовали њихов идентитет и изучио [illegible] настанак и развој [illegible] етничке заједнице на нашим просторима. Посебну [illegible] Мушовићеву [illegible] [illegible] су [illegible] који су [illegible] етничку слику у [illegible] раздобљима на нашим просторима. [illegible] и објаснио настанак имена Муслиман и Бошњак и утврдио да се ова имена у нашим крајевима односе само на словенски живаљ који је примио ислам. Веома јасно је изложио и указао на разлике између исламизације и турчења. Процес турчења објаснио је примерима Муслимана, који су се иселили у Турску и определили се да у њој живе, [illegible]. Указао је на [illegible] Муслимани живе на нашим просторима. [illegible] је [illegible] у Турској [illegible] муслиманског [illegible] изгубили [illegible] Муслимане [illegible] Турци [illegible] да су [illegible].

Остављају научни дела Ђура Мушовића, као што се види, [illegible] етничке историје чије је проучавање [illegible] историјским изворима и тиме дао [illegible] прилог развоју наше културно-историјске мисли.

---

[61] Исто.

Academician Petar Vlahović

ETHNIC HISTORY IN SCIENTIFIC WORK OF EJUP MUŠOVIĆ

There is many retrospects about Ejup Mušović our famous historian and his scientific work that originated on the occasion of his unexpected and early finished life path.

Sketch of Mušović's scientific research work is generally made of investigation of ethnic history before all population of Serbia and Montenegro. Because of that this report is pointing at some problems and questions that Ejup Mušović studied and gave contribution to introduction of ethnic history of Serbian Montenegrin ethic space. Between these questions are: origin and role of some early ethnic communities, consolidation of Serbian ethnic community, Turkish period and shaping of ethnic structure in Serbia and Montenegro, problem of Islamization and it's significance for ethnic structure, education of ethnic community of the Muslims and naming of name Musliman and Bosnjak on the south Slave ethnic space. The base for research work of mentioned problems in this article is made from Mušović's study: Ethnic processes and ethnic structure of population of Novi Pazar (Belgrade, 1979), Tutin and environment (Belgrade, 1985), Population of Sjenica's and Tutin's area (Belgrade, 1986), The Muslim population from the fall of Despotovina (1459) and its destiny (Kraljevo, 1992), The Muslims of Montenegro from the fall of Zeta (1499) (Novi Pazar, 1997) and others. From this Mušović's studies it is clear that south Slav population that accepted Islam become particular ethnic community on this territory.

The base of the Muslim ethnic identity upon which they are recognized on these territories as a particular community is made by their sense about their ethnic origin, language, customs and many other elements from material and spiritual culture from before Islamic period. All of that is pervaded by elements that Islam as a religion imposed. Among all are: culture of habitation and dressing, personal names, nutrition, hygiene, moral, view on the world etc. These are these basic marks upon which they are recognized and different from all other ethnic groups.

Мр Рамиз Црнишанин
Нови Пазар

УДК [illegible] Мушовић Е.

ЕЈУП МУШОВИЋ — ЗАЧЕТНИК НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА

Санџак је од давнина представљао интересантно подручје за научна истраживања. Це и поред тога, научна истраживања, а нарочито истраживања етничког поријекла и структуре народног становништва била су веома мала и ријетка. Сем Цвијића који се бавио углавном метанастазичким кретањима становништва и Лутовца који је систематично испитао етнографску грађу и етнографију, углавном српског становништва, те Сретена Вукосављевића који је написао Историју сељачког друштва у којој је такође дао податке о животу и раду санџачких сељака, скоро се нико није бавио изучавањем етногенезе становништва бошњачке националности.

Први који се почео бавити тим питањем је био Ејуп Мушовић. Као млад професор историје, прво у Тутину, а затим као наставник историје у Учитељској школи у Новом Пазару, отпочео је сарадњу са многим листовима и часописима. Један од првих радова «О [illegible] из Сувог Дола и [illegible] објавио му је часопис «Настава и васпитање» 1962. године у Београду. Као [illegible], како је волео да истиче, [illegible], пре свега, према свом родном [illegible] «Сувидољску битку» који му је објавила «Наша [illegible]» из Краљева, а рад «[illegible]» у Сувом Долу, опет «Настава и васпитање» из Београда.

Долазећи у Нови Пазар, отвориле му се врата за истраживања многих историјских, културних, просветних, етнографских и сличних ризница, те улогу појединих личности у историји града и читавог краја па у њима сакупља грађу и пише запажене радове које објављује у разним часописима и листовима. Нарочито је развијао интерес за средњовјековни период овог краја у којем су се зачели први облици српско-средњовјековне [illegible], на темељима [illegible] које су ту настајале.

Шездесетих година прошлог вијека на иницијативу Централног комитета Савеза Комуниста, отпочела је израда локалних хроника НОБ, па је у том погледу у нашем крају и то у општинама Нови Пазар, Тутин и Сјеница почело сакупљање грађе за писање тих хроника, те су у Новом Пазару, по први пут, почела озбиљнија истраживања и писања о догађајима у току НОБ-е. Најзначајније радове у тој материји објавили су проф. Велимир [illegible], Миодраг Радовић и Вукман [illegible], у Тутину Ејуп Мушовић, а у Сјеници Сало Чукаловић. Били су то зачетници научног истраживања и пра-

поновио свитрти Ђуа Мусјовић. Ово је, отприлике у то исто време, у оно време у коме обрађујемо период од 1911. до 1915. године, тј. период пред почетак Првог светског рата, у Новој Варошу, у то време, у то доба, у то време, у то доба, у то време, у то доба

На другом мјесту [illegible] Вујицу [illegible] у планини. А ово Вујица [illegible] Црногорцима [illegible] — свак [illegible] своју заслугу. Ово ја [illegible] туђа [illegible] Вујица [illegible] 15 година [illegible] бабинама.

Чардак и мени је [illegible] Бечићу — [illegible]

Хајро је [illegible] у чардаку. [illegible] Хајро [illegible] у чардаку, — [illegible] Хајрова. А Шаћир [illegible] — да [illegible][1]

И [illegible] Турци [illegible] Ерцегови [illegible]

У Сухом Долу [illegible] Ђуро [illegible] основну школу и [illegible] Он о [illegible] Сухо[illegible] Суходо[illegible] 1912. године, [illegible] Суви До, [illegible] Пештери.[2]

Сјеница је био једна од најзабаченијих крајева бивше Југославије. О [illegible] у Сјеници Срето Вукосављевић је писао: «У нашој држави је један крај [illegible] хљеб, [illegible] Где је [illegible]

---

[1] [illegible], Сјеница и [illegible], Београд [illegible].

[2] Ђуро Мујичић, [illegible] Суви До, [illegible] зборник [illegible] 217.

[illegible] у стотине најбољих [illegible] радова... Постоји [illegible] коју ствара сифилис. Има [illegible] од 80 посто сифилистичара. Апсолутно [illegible] предузето да се село ослободи од овог страшног недуга. [illegible] прегледа [illegible], ни обавештавања, не примењивање мера никаквих.[3]

[illegible] «Наш крај, пише Срећко Вукомановић, има ту несрећну прошлост, да је народ у њему на најнижем друштвеном стандарду и да он живот прилагођава [illegible] сам од себе редуцирајући своје потребе. А шта [illegible] као што кажу у Сјеници. [illegible] гимназија [illegible] из самог Сјенице? У Сјеници [illegible] школованих људи...»[4]

Из таквих средина је поникао Ејуп Мушовић. Ако се то има у виду онда се значај рада Ејупа Мушовића мора високо вредновати. Пут се морао борити [illegible] није стајало на путу.

Широк је дијапазон научног рада Ејупа Мушовића. Није могуће у једном осврту на овом скупу дати [illegible] тога рада. Те и није мој задатак да овде износим. [illegible] интерес код [illegible] људи за историјско [illegible] овог краја. Његова предавања, [illegible] који су их слушали, била су [illegible]. Умео је да [illegible] ученике за традицију, да им га на најлепши могући начин изложи и да им [illegible].

Он је од Музеја створио институцију у којој су се окупљали интелектуалци из читавог краја. Научни, јавни и политички радници који су посећивали наш крај били су [illegible] његовим познавањем средњовековне српске историје и [illegible] интерпретације. Поред многих послова које је обављао у школи, Музеју, у друштвеним [illegible] организацијама, [illegible] Нови Пазар [illegible] о фрескама у Сопоћанима, Ђурђевим Ступовима и другим црквама и манастирима нашег краја, турбама и [illegible] и другим споменицима у Новом Пазару и околини.

Написао је 12 књига и преко 120 научних чланака и расправа о разним темама, почев од портрета истакнутих историјских личности, [illegible] проблемима. Огледао се и у [illegible]. За збирку приповедака »Сармаја« добио је престижну награду »Ћамил Сијарић« која му је додељена у Бијелом Пољу.

---

[3] »Сандžак«, бр. 36–37 од [illegible] 1936. године.

[4] »Сандžак«, бр. 12, Пријепоље 1. 08. 1932.

II

Као што је већ речено, Ђура се јавио са својим радовима почетком шездесетих година, када у нашем друштву још није било довољно демократског потенцијала, односно могућности да се о неким питањима слободније мисли и истражује. То се нарочито односило на питања међунационалних односа. Након краја Другог свјетског рата то је била мање тема пошто се сматрало да је питање међунационалних односа и положаја националних мањина решено, у току НОБ-а, слоганом [illegible] братства и јединства, односно равноправности и једнакости свих народа и народности.

Након сукоба са Стаљином, односно Совјетским Савезом и његове Резолуције Коминформбироа и одупирања политици која је имала за циљ да подреди Партију и државу, да од Југославије створи сателитску творевину, очекивало се да дође до демократизације односа у Југославији. Не само да није дошло до демократизације система и односа у земљи већ је дошло до још ригиднијег система. Наиме, руководство Комунистичке партије Југославије било је веома осјетљиво на критике које су упућиване са стране Источноевропских земаља и њихових партија да напушта учење Маркса и Енгелса те да прелази у капиталистички табор, да издаје међународни раднички покрет и да врши ревизију научног социјализма.

Да би доказали да не напуштају то учење и не прелазе у капиталистички [illegible] руководство је почело да прави још веће [illegible] од оних које су чинили совјетски руководиоци и други лидери Источноевропских држава. [illegible] развоја [illegible] су [illegible] критички [illegible], а [illegible] Стаљинских радних задруга. По градовима су затварани чак и приватни занатски радови и сличном терору [illegible] у задруги. О неком развоју демократије није могло бити ни ријечи с обзиром на чињеницу да су СССР и земље Источне Европе свим силама настојале да разбију унутрашње јединство државе и народа, [illegible] грађанима Југославије [illegible] свим [illegible] и [illegible].

Уз такво опште стање и стање друштвених односа и [illegible] система, [illegible] неравноправност, наш крај је био у посебно тешким условима. Неизвесност, сиромаштво и свакојака [illegible] су притискале становништво. Разни остаци [illegible] и [illegible] на [illegible] оружја и субјективну [illegible] организацију, [illegible] и насиље, чинили су живот несигурним, па се јавио код Муслимана покрет за исељавање за Турску. Многе породице су, не видећи никакву перспективу за себе и своју узлу, продавале имања у бесцење. Припадници муслиманске националности селили су у Турску, док су се српске породице селиле у Шумадију и друге дијелове земље.

О овим питањима се почело [illegible] говорити [illegible], још [illegible], [illegible] партијских организација и

комитета, што се и тако није показало у јавности. На састанку Општинског комитета Савеза комуниста у Новом Пазару од 26. 12. 1955. године, разматрало се о проблемима око исељавања Муслимана у Турску, па је закључено да су узроци који мотивишу људе на одлазак вишеструки. Они су друштвено-политички, економски, вјерски и други који се могу сврстати на сљедеће:

1. На првом мјесту долазе вјерски разлози. Комунистичка идеологија је наклоњена [illegible] и без обзира што се званично проглашава слобода вјероисповијести, људи [illegible] да се свакодневно врши антирелигиозна пропаганда, да се на чланове партије врши притисак не само да они не могу вршити вјеру, већ и њихове породице што рађа страх да ће им једнога дана бити ускраћена свака вјерска активност.

2. Другу групу разлога чине родбинске везе. Доста [illegible] има ближе родбине која су раније иселили. Родбина отуда шаље писма у којима [illegible], тако буду [illegible] те они стичу утисак бољег живота [illegible]. Ако се узме у обзир чињеница да је тамо капитализам и да роба има у изобиљу, а који људи код њих излазе и то упореде, добијају слику богатства, не размишљају ко то и како купује и зарађује, већ их то фасцинира.

3. Економски разлози чине трећу групу разлога за исељавање. Многе породице су још прије рата, [illegible] аграрне реформе, национализације, а [illegible] што су сматрали [illegible]. Из занатлија и других дјелатности [illegible]. Тако сматрају да би дошли до изражаја њихове способности у приватном бизнису.

4. Затим долазе разлози изазвани страхом од рата и евентуалних страдања, [illegible] и другог до чега би дошло.

5. Најзад, могу, како се и по реду поставља групу, чине разлози притисака који се чине, не само над муслиманским становништвом, али нарочито над њима, [illegible] УДБ-е за вријеме сакупљања оружја, гоњења банди, [illegible], [illegible] против [illegible] власти итд.[5]

Ејуп Мушовић је био један од најупорнијих противника исељавања Муслимана у Турску јер је сматрао да одлазком тамо Муслимани губе свој национални идентитет који су тако упорно чували кроз стотине година. Осим тога он није видио никакву просперитетну перспективу Муслимана који тамо одлазе јер [illegible] могућности за [illegible] и [illegible] у [illegible] друштвеним [illegible]. Он је одлазио у Турску, разговарао са многим исељеницима и они су му се [illegible]. О таквим својим сусретима је писао и објављивао радове у листовима и часопи-

---

[5] [illegible], Београд 1999, 17–18.

сама. Не само да је дошло већ је то кренуло на сваком кораку по повратку у земљу. Он је несумњиво допринео много и потом тим исељавањем, разбио муку, великих јада и тешкоћа прилагођавања, што би данас рекли тешке трагедија. Он је на састанку Општинског комитета Савеза комуниста Нови Пазар од 21. јула 1966. године рекао: »Сељаци је отишло пет породица, можда ће неколико њих отићи, то је он урадио. Из Југославије се може отићи у Турску за 40.000 старих динара, а из Турске не долази у Југославију за цело милиона старих динара... Ако само још до краја не мора [illegible] да се може ићи, онда треба и дозволити и да се неко врати.«[6]

После смрти Стаљина и доласка Хрушчова и Булгањина у Југославију, којом су превазиђене претње које су чињене према Југославији, отпочели су и бржи процеси демократизације унутрашњег живота. Ови процеси су дефинитивно подстакнути падом Ранковића и одлукама четвртог Брионског пленума Централног комитета Савеза комуниста Југославије, одржаног јула 1966. године.

Од тада почиње период »слободнијег« третирања разних друштвених тема и проблема, па и међунационалних односа. Муслиманима није признавана национална посебност, па су, као што је познато, у пописима становништва третирани као Срби, Хрвати, Црногорци или Македонци исламске вероисповести. Тек је у попису од 1961. уведена рубрика Муслимани у смислу етничке припадности, али не као национална посебност, признато је тек у попису од 1971. године. Тих година почиње у БиХ активност муслиманских интелектуалаца на признавању националног идентитета. Тако Атиф Пуриватра, Касим Суљевић, Мухамед Хаџијахић и други почињу објављивати радове и чланке у којима се износе научни аргументи о националном идентитету Муслимана. Централни комитет Савеза комуниста Босне и Херцеговине доноси закључке у којима се признаје национална посебност Муслимана, а на Централном комитету Савеза Комуниста Србије говори се о положају Муслимана у Санџаку и стаје се на становиште да Муслимане у Санџаку треба третирати као народ, са свим правима [illegible] националне равноправности.[7]

Ејуп Мушовић је био изузетно интегрална личност. Он није имао ни трунке национализма или било какве фобије према било којој припадајућој народу или народности. Он је са великом пажњом и саосећањем писао о страдањима холокауста Јевреја, о страдањима Рома и других. Њему је била туђа свака мржња или било какав поступак дискриминације или насиља према било коме. Цијелог свог живота се борио за добре међунационалне односе и дубоко га је погађао сваки вид испољавања национализма и шови-

---

[6] Информативни билтен ОК СКС Нови Пазар, Задаци СК у остваривању националне равноправности, Нови Пазар 1965, 10–11.

[7] [illegible], »Položaj Muslimana u Sandžaku«, *Zbornik*, [illegible], Beograd 1999, 47.

одлике истрајности. Он је свом дубином своје душе вјеровао у братство и јединство и зато је био дискриминисан овим новим таласом подјеле на националној основи. Он је растао и радио заједно са Владимиром Пантелејевићем, Мирославом Продановићем, Мијом Радичевићем, Драгом Милосављевићем и другима, а да никада није осетио никакву разлику према њима. Исто су запамтили његови ученици и колеге. Сви су желели сусрет са њим јер је био велики друг и пријатељ.

Његови радови су допринијели унапређењу проучавања и разумијевања. Њихов циљ није био раздвајање већ јединство и јединственом активност за изградњу бољег суживота. Писао је о Санџачкој миграцији и емиграцији у XIX вијеку санџачких Муслимана, о Никшићанима и Колашинцима у Санџаку, о Југословенским муслиманима у Турској, о Црногорским мухаџирима и насилним кретањима, послератним миграцијама санџачких Муслимана у Турску и Македонију, о Македонији као мосту за исељавање санџачких Муслимана и његовој погибији, о покретима Муслимана новопазарског краја против реформи султана Махмуда II, о заједничким обичајима муслиманског и православног становништва Пештери и Бихора, о Пештери и њеном становништву, о становништву и насељима санџачким у Ужицу, Рудоку, Сјеници, Тутину, Новом Пазару и другим крајевима.

Посебан рад на истраживању и изучавању статуса Муслимана, односно Бошњака, ангажовао је много и свог огромног знања на конституисању и афирмацији бошњачке националности и на очувању њене самобитности и њене тијесне повезаности са бошњачким становништвом у Босни и Херцеговини и другим крајевима Југославије. Након распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Бошњаци, раније под именом Муслимани, нашли су се без своје кровне у државама насталим на тлу бивше СФРЈ. Тада никоме није пало на памет да тврди да Муслимани у Босни и Санџаку или у другим крајевима нијесу исти народ и дијеле исти национални карактер. Међутим, након стварања нове државе на простору бивше СФРЈ ни једна од новонасталих држава, осим БиХ, није признала Муслимане као националну индивидуалност и настојали су да их сведу на вјерску групу, којој треба обезбједити да се моли Алаху и ништа више. У Жабљачком уставу Муслимани нијесу уопште поменути као припадници конститутивних народа, иако су по свом броју били испред Албанаца и Мађара.

Ђуро Мулалић је, као и многи други, након доживио прве распада СФРЈ и националистичку еуфорију која је настала након тога. Он је сав свој интелектуални потенцијал уложио у очување традиционалног живота и добросусједских односа Срба и Бошњака у Санџаку. На научним скуповима и другим приликама говорио је о противречностима које се јављају код Муслимана, односно Бошњака, о националистичком систему у којем се према њима као грађанима и указивао да се налазе у држави Савезна Република

Југославија може опстати само као демократска држава равноправних свих народа а не само Срба и Црногораца. Једино демократија и равноправност могу бити солидна тачка за уређивање положаја и права свих народа и мањина.

Он се истински борио против ширења мржње и информационо-политичких, национализма и других стереотипа који су се пренели последњих година код становништва муслиманске националности у Санџаку. Штампа и други медији у СРЈ, скоро без изузетка су тих година водили жестоку антимуслиманску кампању и Муслимане су по Бошњаке [illegible] и даље [illegible] у јавност. Наравно да у тој кампањи није био поштеђен ни Ејуп, јер су му приписивали разноврсне ствари: од муслиманског фундаментализма до кривица за постојање свега са једне [illegible].

Своју докторску дисертацију «Етничке промене и етничка структура становништва Новог Пазара» Ејуп је одбранио 1978. на Филозофском факултету у Београду. За ову студију [illegible] је записао: «По за нимљивој грађи, тај податак је изведен толико [illegible] да се једна [illegible] достигнућа и проширивања [illegible] ова досад најбоља [illegible] студија којом је Мушовић [illegible] својих [illegible] и предања [illegible] која би му могла подићи становништва Новог Пазара и читавог Санџака.[8]

Трагику муслиманског становништва и његова страдања описао је Мушовић у својој студији «Муслиманско становништво после пада Деспотовине (1459) и његова судбина». Истражујући структуру становништва градова у Србији која су била насељена највећим муслиманским становништвом, он указује на ратове и друге околности које су се на њима престројавале [illegible] и закључује да је [illegible] страдањима Муслимана, већ да је [illegible] [illegible] да их [illegible] који нису [illegible] Муслимани. «Они су попут Хазара, нестали заједно са својом баштином, са свим оним што су имали, као да никад нису постојали.»[9]

Веома значајна су и његова истраживања о Муслиманима у Црној Гори и други радови из области културе и стваралаштва Муслимана и значајних личности из њихове прошлости.

III

Као што сам напред истакао, није ми намера да говорим о целокупном стваралаштву Ејупа Мушовића јер би за то требало много више времена и простора да се тако богат и свеобухватан научно-истраживачки рад [illegible]

---

[8] Радован [illegible], *[illegible] Мушовића [illegible] о Новом Пазару*, «[illegible]», Нови Пазар 09. 09. 1980.

[9] Ејуп Мушовић, *Муслиманско становништво Србије после пада Деспотовине (1459) и његова судбина*, Крагујевац 1961.

ки у једном сличном колективу. Учесници о његовом раду су били Сафет Бандовић, Нимет Рабреља, Д. Премовић-Алексић, Шабан Шаркиновић, Миланка Павловић, Петар Јанковић и многи други, а надамо се да ће и ова иницијатива покренута поводом десетогодишњице његове смрти бити подстрек да се настави са даљим изучавањем његовог стваралаштва.

Покренут је Новопазарски зборник који је постао један од значајних фактора у научном расвјетљавању друштвено-политичких, економских и историјских збивања на подручју Новог Пазара и околине. То је била иницијатива да се такви зборници покрену и у другим општинама Санџака. Многобројни научни скупови на којима је Ејуп учествовао били су прилика да он са научне стране и аргументовано, не политичким фразама, аргументује и открива и освјетљава историју овог краја. Један од посљедњих наступа Ејупа Мушовића био је као коreферент на научном скупу у Српској академији наука и уметности у Београду о положају муслимана у СР Југославији, одржаном 11, 12. и 13. јануара 1995. године. Био је то посљедњи наступ Ејупа Мушовића на неком научном скупу, пошто је преминуо изненада 06. 07. 1995. године.

Смрћу Ејупа Мушовића историјска наука је изгубила једног од врсних радника и истакнутог истраживача, а Нови Пазар, Санџак и његови становници, човјека који је много допринио њиховој популаризацији како у земљи тако и у свијету.

Из свега до сада изложеног може се закључити да се Ејуп Мушовић с правом може сматрати зачетником научног истраживања историје Новог Пазара и Санџака, да је том истраживању дао веома значајан допринос, да је његова научна дјелатност у области етнологије муслиманског, односно бошњачког становништва од фундаменталног значаја за афирмацију специфичних особености Бошњака, како у Санџаку тако и на цијелом простору бивше СФРЈ, да је веома значајна за очување вјерских, историјских традиција, културних, просвјетних, етничких, етнографских и других карактеристика, и за оснивање њихових националних организација и институција.

Без обзира што је био несхваћен, често изложен неразумијевању и другим оговарањима, ниподаштавањима од појединаца и људи из своје средине и са ширег простора, како сам то није прогнао «Прохујала је историја коју је он писао. Ејуп Мушовић је остао на страни праведних и на страни историје.»[26]

---

[26] [illegible] Kabranja, *Od pravednih do istorije*, [illegible] broj 20–21, Novi Pazar 1–17. jula 1996.

Mr Ramiz Crnišanin

EJUP MUŠOVIĆ — ORIGINATOR OF SCIENTIFIC RESEARCH

This article is showing Ejup Mušović as an originator of the scientific work in Novi Pazar and environment. Until Ejup Mušović's appearance we cannot speak about scientific research but about individual partial amateur works without regard of some origins of that work.

Mušović and his family originated from Kolašin wherefrom they escaped from the terror and slaughtering made by the Montenegrin commands done to the Muslims. Description of these proscription and terror is given from the book of Milovan Đilas.

Mušović is sometimes misunderstood, often attacked and exposed to low impacts but he always stood strongly and dignified to his convictions and he stood on the side of history and justice. History he wrote won.

Милица Павловић
Подгорица

УДК [illegible] Мушовић Ђ.

ГРАДИТЕЉ ЉУДСКЕ ВЈЕЧНОСТИ

Људе је могуће разврставати и тако: на *градитеље* и [illegible] — [illegible] [illegible]

Разликују се и тиме јесу ли своје дане потрошили на *добар* или на рђав начин, и потонули сасвим у колективну вјечност.

Али, шта је то вјечност, та [illegible]?

Је ли то само непобједива машта пред којом стрепи и у коју пропадају људске личности? И ако је вјечност — [illegible] [illegible] [illegible] живимо, [illegible] да свако свој дан и сат улаже у вјечну архитектуру, да своме дјелу (и себи у њему) осигурају сталност и трајање, да би њихова дјела свјетло и постала стуб културе [illegible], и да би било стално и провокација новим [illegible] ум.

Насупрот, и упркос [illegible] стоји [illegible]. *Једина и трајна вјечност*. Ово је непрекидни процес. Градитеља. [illegible]

Један од [illegible] архитеката те *једине и трајне вјечности*, [illegible], је и др Ђуро Мушовић.

Он [illegible] своје дјело вјечно је [illegible] и духовности.

[illegible] у дому.

[illegible] Новопазарца, др Ђуро Мушовић, [illegible] руду у [illegible] историје, [illegible], антропологије, [illegible] Трагао је [illegible] простор [illegible].

С [illegible] да је [illegible]. [illegible]

Мушовић [illegible].

Међу тим малишанима, [illegible] [illegible] крст као Христа. [illegible] [illegible] [illegible] крст [illegible] [illegible]. Тога часа тај крст престаје бити [illegible]. Постаје — [illegible].

Тек [illegible] [illegible] *[illegible]*, др [illegible] [illegible] је [illegible] крст.

Можда [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Господин друг [illegible], др Ејуп Мушовић, [illegible] [illegible].

Зна се, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

У таквом [illegible] [illegible] господин Ејуп Мушовић.

Зна се и за такве који, од материјалних благодати, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Ако [illegible], др Ејуп Мушовић [illegible] у Новом Пазару [illegible] [illegible] [illegible] Пазараца и Пазара.

У свим [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Заштиту [illegible] др Ејуп Мушовић [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Има их, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] крст.

Морао је [illegible] Мушовић [illegible] [illegible].

При [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] Ејуп Мушовић [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Научник Мушовић није био учитељ за [illegible] [illegible] и људе. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] је [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]. А [illegible] [illegible] су од [illegible] [illegible], од бољега [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Међу [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

На [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] др Ејупа Мушовића [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] се међу [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] је [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]! [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] у [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]. [illegible] се [illegible] да [illegible] [illegible] [illegible] не [illegible] у [illegible], да [illegible] не [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible], да [illegible] се [illegible] не [illegible] [illegible].

Тада је, једино тада, и пред [illegible], [illegible] [illegible] домаћин др Ејуп Мушовић [illegible] врата свога дома.

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], у [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] га је у [illegible] да [illegible] [illegible], да [illegible] у [illegible]. У [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] у [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] од [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] у [illegible], [illegible] је [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] у [illegible] [illegible] и [illegible] му [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible], [illegible] [illegible] да се и ти [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] — [illegible] је као [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible], [illegible] му [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] је, [illegible], у [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] му [illegible] [illegible].

[illegible] је [illegible] [illegible] у *Музеју*, [illegible] је [illegible] и живот и душу, [illegible] се да је [illegible] [illegible] [illegible] у [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] од [illegible] [illegible] до [illegible] Троје, до Ура и Вавилона. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] да су [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], а [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Ту, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]? Гдје ћемо на кафу, на [illegible]?

[illegible] Алија [illegible] у [illegible] и [illegible], др Ејуп Мушовић, као да није био рођен ни у једном од наших [illegible], [illegible] на [illegible] [illegible], на [illegible] [illegible], гдје [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] да је [illegible] [illegible] [illegible] у [illegible] је [illegible] [illegible] [illegible].

Др Александар Кадијевић
Филозофски факултет
Београд

УДК: [illegible] Мушовић Е.

ЕЈУП МУШОВИЋ И ГРАДИТЕЉСКО НАСЛЕЂЕ

Истражујући различите појаве своје средине, др Ејуп Мушовић се током свог плодног стваралачког века континуирано интересовао и за архитектонске споменике. Сматрао их је драгоценим симболима културног идентитета заједница које су обележиле историју подручја на којем је живео и радио. Највише је истраживао споменике исламске културе, не занемарујући и градску архитектуру, средњовековну и [illegible] градитељску баштину Рашке области. Првенствено га је занимала друштвена функција проучаваних грађевина, на основу изворног [illegible] и предања. У њима је тражио сведочанство о политичким, верским и културно-просветним токовима различитих заједница на локалном и регионалном плану. Проучавајући про-

Арап џамија са Алтун-алем џамијом у позадини

[illegible] градитељских споменика, већином је он водио и координирао интердисциплинарна истраживања ратне друштвених односа у Рашкој области.

Иако су га споменици привлачили својом лепотом, ликовно-естетску димензију није подређивао истраживању, остављајући је на тумачење специјализованих стручњака — историчара уметности, архитеката и археолога. Међутим, то не значи да није имао амбиција да заокружено сагледа Рашко градитељство и особено осветли у домаћој историографији. Свестан чињенице да историчари архитектуре из удаљених центара нису довољно дубоко заинтересовани за изучавање споменичке културе у његовом крају, определио се за [illegible] пионирских истраживања. Иако је карактер радова на различитим музејским и истраживачким пројектима, у проучавању и заштити градитељског наслеђа остварио је запажене резултате.

На основу увида у Мушовићеву стручну делатност, могу се диференцирати три аспекта његовог бављења градитељским наслеђем. Први је везан за његову музеолошку делатност и популаризаторско-едукативну мисију да предочавање културне баштине. Други, донекле периферни, историографски аспект, огледао се у [illegible] и [illegible]. Трећи је везан за физички статус архитектонских споменика о којима је водио рачуна, сарађујући са институцијама заштите споменика културе. У свим областима Мушовић је имао успеха, о чему сведочи његов висок углед у стручној јавности.

Готово да нема истакнутијег [illegible] који је [illegible] у Новом Пазару, а да му др Мушовић није лично [illegible] примера његове градитељске баштине. Оне који нису успели да препознају [illegible] град и околину, увек би љубазно упознао у градском језгру и усмерио ка њеним приоритетним споменицима. Исто тако, беспрекорно је подржавао сваку иницијативу у одбрани баштине и њене медијске популаризације. Радио је на њеној сарадњи са другим истраживачима и институцијама, делећи [illegible] документе, [illegible], [illegible] уредник и рецензент. Примећено у његовим чланцима је [illegible] заштите градитељског наслеђа. Управо је његов први објављени рад из 1953. године, имао управо и ту димензију.[1] Уз писану, афирмисао је корисно живу реч, изјаве на предавањима, дискусијама, отварањима изложби, научним скуповима и трибинама.

Историографски рад на проучавању градитељског наслеђа. Разнородне обрасце [illegible], Мушовић је развијао [illegible] своје стручне делатности. Почев од које је [illegible] у монографијама [illegible], прегледним чланцима, расправама и монографијама, био је фактографски и теоријски утемељен. Првенствено је наступао као историчар културе, не залазећи у аналитичке интерпретације и [illegible] тумачења [illegible]

---

[1] Е. Мушовић, [illegible], Братство 130, Нови Пазар 1. 8. 1953, 4.

Амир-агин хан у центру Новог Пазара пре реконструкције

тектуре. То не значи да његови радови немају савремени значај и актуелност. Напротив, они обрађују недовољно [illegible] сегменте историје градитељских споменика, представљајући полазиште за нова даља истраживања. Нарочито је била упадљива његова обавештеност о актуелним достигнућима у историографији оријенталне архитектуре и урбанизма.

Мушовић је [illegible] допринос [illegible], [illegible] и [illegible] градитељске прошлости свог краја. Готово да нема [illegible] архитектуре који он у својим радовима није поменуо или [illegible] приказао. О градитељским споменицима је писао у специјализованим радовима и разматрао их поводом различитих тема.[2] Исцрпно је представљао њихову историјску генезу и [illegible] особине, ослањајући се на релевантне изворе. [illegible] је [illegible].

Више је много пута писао о најзначајнијим исламским споменицима у Новом Пазару, са [illegible] представљао је наслеђе из [illegible] Рашког краја. Никада није фаворизовао један сегмент наслеђа, већ их је равноправно приказивао у светлу [illegible]. [illegible]

---

[2] Видети његову библиографију др Е. Мушовића у Новопазарском зборнику 19 за 1995. год., стр. 13–20, [illegible]

Зграда Митрополије у Варошици

страцио је прилагођавање градитељства Турака, Срба, Бошњака, Јевреја, Дубровчана, Албанаца и других народа који су оставили трагове у Рашкој области.

Ефикасније Мушовићевих истраживања архитектонског наслеђа [illegible] ка је [illegible]. Осим што је прва идентификовао, истражио и историографски представио већи број грађевина, продубио је сазнања о персоналним, класним и институционалним предусловима њиховог постојања. Захваљујући Мушовићу, прецизније су утврђене разлике између [illegible] и [illegible] слојева, [illegible] и друштвеним грађењима. Исто тако, осветлио је [illegible] урбанистичку динамику [illegible] градова, актуелизујући и ту [illegible] проблематику.

Трајни ослонац, како је наглашено, везан је за сарадњу Ејупа Мушовића са службом заштите споменика културе. Није било ни једног подухвата у Новом Пазару и околини, а да га он није свесрдно подржао, [illegible] материјалне и [illegible]. Слажу [illegible] рејону [illegible], [illegible] колегама је [illegible]. У тој сарадњи, као и у другим областима своје делатности, др Мушовић није прелазио границу објективних компетенција, остављајући руководиоцима службе конзерваторско-рестаураторских захвата да одлучују у [illegible]. У [illegible] службе заштите био је [illegible] консултант. Многа здања на

би било ни започето, а ни реализовано, да их није водио др Ђуко Мушовић. Најдуже је сарађивао са Заводом за заштиту споменика културе у Краљеву и Републичким заводом за заштиту споменика културе у Београду, који су га и награђивали високим признањима. Често је износио критике, али увек добронамерне примедбе, указујући на пропусте и контрапродуктивне поступке. Одржавао је контакте и са установама из Црне Горе, БиХ, Македоније и Турске.

Укупан рад Ђука Мушовића на истраживању, презентацији, афирмацији и заштити градитељског наслеђа је тешко у потпуности реконструисати. У његовој личности су се, осим талента и афинитета, спојили и други конструктивни фактори, који су му омогућили позитивне резултате — моралност, упорност и изузетна посвећеност истраживачким задацима. Његов читав стручни рад, па и онај посвећен културним споменицима, одише израженим хуманизмом, љубављу према родном крају и проучавању старина. Отуд његов стваралачки рад можемо сматрати узорним и актуелним, посебно у научностручним и мултидисциплинарним срединама. То не подразумева да се његова ширина стручних погледа може обавити сведено, али се може указивати и објективно просуђивати.

На крају, ваља се поново запитати да ли је изузетна ангажованост Ђука Мушовића ограничавала његов примарни историографски рад. Остварени резултати својим примером показују да то није био случај, већ да су укључујући у друге дисциплине знатно обогатили његов елементарни критички метод, примењен и примењиван у широким научним круговима. Управо се у критичкој оштрини приступа и отворености духа огледа особеност стваралачког поступка Ђука Мушовића, и у томе је и највећа потврда вредности његовог дела.

Dr Aleksandar Kadijević

EJUP MUŠOVIĆ AND ARCHITECTURAL HERITAGE

Researching the different phenomenon from our past, Ejup Mušović during his productive creative periods passionately was interested with architectural monuments. He considered them as valuable symbols of cultural identity of civilization that marked history of climate on which he lived and worked. He researched most monuments of Islamic cultural but he did not neglected before Christian, medieval and architectural heritage of nowadays in Raška's territory. At the first place he was interested with social function of elaborated buildings, as a basis of their origin and lasting. Researching the past of architectural monuments he clearly looked and more completely interpreted historical development of social relations in Raška's territory.

Sensible about facts that architectural historians from distanced centers did not show interest for monuments of Islamic culture in his locality, he guided many pioneer researches. Even he worked parallel on different research projects in museum, study and protection of architectural heritage he accomplished very good results.

Based on comprehension to his professional work, three basic aspects of his work at architectural heritage could be differentiated. The first is connected with his activities in museum and popular — pedagogical mission for cultural heritage presentation. The second is connected for physical status of architectural monuments about which he took care, cooperating with workers in protection of cultural monuments. In this area Mušović had success, about what testifies his high reputation in professional public.

Even he wrote for many times about the most important Islamic monuments in Novi Pazar, with the same spirit he presented heritage of the smallest middles of Raška's territory. He did not favor one segment of heritage but he equally shown them in the light of their historical significance.

Академик Богумил Храбак
Београд

УДК [illegible]
[illegible]

ИТАЛИЈАНИ У НОВОМ ПАЗАРУ И САРАЈЕВУ ДО 1600. ГОДИНЕ

О дубровачким трговцима насељеним по српским и босанским рудокопима и трговима релативно смо добро обавештени захваљујући систематским истраживањима објављеним у другој половини XX века. Мање се зна да су пре Дубровчана у рударским насељима и трговима деловали Которани, као поданици рашког краља. О [illegible] и [illegible] истраживањима у другој половини XX столећа. О [illegible] трговцима, пре свега о Италијанима, врло мало се писало јер нема много записа у домаћим изворима. Овде ће се учинити покушај да се нешто [illegible] за ту проблематику, и то без консултација архива у Анкони и Фиренци.

Млечани су у балканске земље масовно могли доћи после IV Крсташког рата и оснивања Венецијанског царства. [illegible] територија, [illegible] градове и [illegible] феудалне [illegible] сељаштва. Тада су дошли и у Дубровник, па су постепено [illegible] са морских обала и упутили су их на копнену трговину и рударство. После Задарског мира (1358) ствари се изменише, те су Дубровчани успоставили [illegible] и копнене трговине. На грађи [illegible] и официја ([illegible]), где документација трговачких [illegible] (пре свега «Cinque savi alla Mercanzia») [illegible] присутност у балканским земљама. У Босни су били, у првој половини XIV века, али [illegible] и ту су [illegible], јер су их [illegible].[1] У другој половини истога столећа трговци су [illegible] балканских земаља, где стално настањених Млечана није било у том обиму.[2] [illegible] Неретве [illegible] архиепископију. [illegible] у балканске земље почело је тек са [illegible] (1492).

Само неколико година пре тога [illegible] да се у Босни [illegible]. Године 1395. умро је у Босни [illegible] Марин [illegible]. Он је пред смрт [illegible] половину [illegible] трговаца. [illegible] случај показује да је

---

[1] Б. Храбак, *Из старије прошлости Босне и Херцеговине*, књ. III, Београд 2004, 14–15.

[2] B. Krekić, *Prilog istoriji mletačko-balkanske trgovine druge polovine XIV veka*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu II, 1957, 11–28.

у Сарајеву морало бити многобројних трговаца у другој половини XVI века кад се Сарајево много подигло у значајан привредни центар. Пословни [illegible] «Пет мудраца» о трговачким средином 1598. године разматрао је могућност отварања конзулата у Босни ради заштите интереса млетачких трговаца. Први конзул је био изабран 26. фебруара 1593. године. Седиште конзула [illegible] било је у Сарајеву и у Сплиту, [illegible] балканске земље. Но, већ 1597. године први конзул је напустио станицу. За новог конзула изабран је (30. августа 1597) Винценцо Луцари, али он није ни 1599. напустио Венецију. Разлог гашења конзулата налазио се у томе што је после [illegible] са Клисом (1596) [illegible] млетачких трговаца у Босни,[3] како је било немогуће [illegible] да се конзули Босне [illegible].

Кад је окончан турско-аустријски рат (1606) и кад су побољшани и односи Млетачке републике са Османским царством, [illegible] — капетан Чезаре Делфино (1611) предлагао је Сенату да се обнови отварање млетачког конзулата у Сарајеву, како би се даље унапредила [illegible]. Делфино је предлагао да се [illegible] — Јевреја у Скопљу и Сарајеву [illegible]. Турци из Скопља су већ (1600) [illegible] пута на релацији Скопље — Сарајево[4] као и Скопље — Софија.[5] Међутим, конзулат није обновљен.

Друга трговачка сила заинтересована за повезивање са босанским [illegible] била је Фиренца, [illegible] балканске средине. Фирентинци су [illegible] у Дубровнику и [illegible] Венеције и [illegible], а у [illegible] Пизе, [illegible] (1284). Они су [illegible] у Албанију и Арту као и у Једрене (Дринопољ) и Цариград. [illegible] у Албанији и Арти [illegible]. И за њих је у унутрашњости Балканског полуострва Сарајево [illegible].

У Новом Пазару у првим [illegible] дубровачки судијски конзули, јер Нови Пазар [illegible] није [illegible] (1459). Ти конзули [illegible] 1481. године, када су именована два конзула [illegible] судијских колегија. То су били Франко Мар. Гучетић и Матко Д. Сорочевић. Тада се у вези са тим [illegible] укупно [illegible] 13 Дубровчана, али нису морали сви [illegible] у [illegible]. Наредне године било је чак три судијска конзула.[6]

---

[3] Т. Стојановић, *Покушај отварања млетачког конзулата у Босни*, Историјски часопис бр. 1 (1972), 112–113.

[4] G. Novak, *Split u svjetskom prometu*, Split 1921, 7. Novak, 304, 309, 119.

[5] Commissiones et relationes venetae, collegit Grga Novak, VI, Zagreb 1970, 165–166, 175.

[6] [illegible] u Dubrovniku [illegible] XV, 157, 187; XVI, 38, 50, 51; Б. Храбак, *[illegible] (1461–1521)*, Новопазарски зборник 4 (1980), 5–6.

Италијана није било у Новом Пазару у првој половини XVI века. Фебруара 1520. године из Новог Пазара је дошао у Дубровник [illegible] Пазар.[7] [illegible] Нови Пазар [illegible] у односу на Сарајево, које се није [illegible] до средине XVI века, што је историчар — турколог [illegible] и на другим [illegible]. У [illegible] XVI века, Нови Пазар је био највећи град Босанског санџака.

Године 1550. Нови Пазар је према [illegible] путописцу Катарину Зену имао 6.000 домова, у њему се налазило [illegible] дубровачких трговаца и [illegible] базар у коме је било дућана сваке врсте.[8] [illegible] су се у граду [illegible] трговци.[9] Домаћи муслимански трговци ([illegible]) [illegible] су [illegible] у Анкони.[10]

У трговини [illegible] првих деценија XVI века [illegible] су се [illegible] у балканске земље, више него [illegible] контакт са Угарском, која је била [illegible]. Тек кад су Турци [illegible] Угарску и у [illegible] са Венецијом и Анконом, [illegible] са балканским простором [illegible]. [illegible] турско-аустријски рат 1594–1606. године. Са Угарском се [illegible] преко Босне.

Фирентинци [illegible] браћа Антонио и Ђорђе [illegible] продавали су [illegible] у Новом Пазару, у времену од 1512. до 1517. године, [illegible] за Венецију, а [illegible] Турске су [illegible] у Италију.[11] Дубровачки [illegible] у Новом Пазару [illegible] Радоњић, [illegible], [illegible] је да је [illegible] Фирентинцу Пјетру Ф. Де Строцију за 4.000 [illegible], а то [illegible] коју је Строци [illegible] у [illegible] (25. новембра 1517).

[illegible] почетком XVI века [illegible] на [illegible] Француске. [illegible] у Дубровнику били су [illegible], [illegible], који [illegible] у Новом Пазару. [illegible] (1508) у [illegible], [illegible] Фирентинци [illegible] Дубровника,

---

[7] [illegible], *[illegible] 1516–1530*, 53.

[8] [illegible], *[illegible]*, [illegible] CCXIV, [illegible]; М. [illegible], [illegible] XLIV, Београд 1948, [illegible] 1578.

[9] [illegible], *[illegible]*, [illegible] у Приштини VI (1969), [illegible].

[10] *Нови Пазар и околина*, Београд 1969, 55–66.

[11] Т. Поповић, *Фирентинци у Босни и Србији у XVI веку*, Историјски часопис XXXIV, Београд, 1987, 113–[illegible].

компањоно Франческо Гвичардини, организовао је (1557) откуп и слање вуне из Новог Пазара, Скопља и Прокупља.[12] Године 1594. у Новом Пазару је живео Фирентинац Ђовани Батиста Чекони. Он је јавио фирентинском фактору у Дубровнику Бартоломеу Борђанију да је у крајевима кроз које су прошли на путу у Нови Пазар било хајдука на путу, па је у једном препаду побијено осам Турака. [illegible] од 13 људима, који су [illegible] и друге [illegible] хајдучких акција.[13] Треба напоменути да у погледу пословања Фирентинаца у Новом Пазару нису зависили од средишта у Сарајеву, већ су контакт одржавали директно са фирентинским фактором у Дубровнику.

Сарајево је у последњим деценијама XVI столећа било главно пословно средиште фирентинских трговаца [illegible]. Из Сарајева је извозна роба усмеравана не само преко Дубровника, већ и преко Неретве односно дошније преко Сплита. Више фирентинских фирми имало је своје сталне или повремене представнике у Сарајеву. Томазо Микелоци је у својој последњој вољи из Венеције установио стални положај агента у Сарајеву који су одржавали Рафаело Солдерини, Карло Руца и Пјетро Портинари. Они су одржавали контакт са [illegible] фирентинског фактора у Дубровнику, Борђанија. Примали су и продавали тканине, а слали су кожне производе (кордован, вуну, [illegible] и друге производе). Пјетро П. Портинари дошао је у Сарајево 1591. године [illegible] у Венецији; [illegible] Бугарима.[14] Стуб филијале у Сарајеву био је Рафаело Солдерини, потомак многочлане фирентинске патрицијске породице. Њему су Јевреји [illegible] и [illegible], због тога се од Јевреја морао крити [illegible].[15] Карло Руца био је главни [illegible] Рафаела Солдеринија из Дубровника већ од 1590. године.[16]

Поред поменуте тројице постојали су повереници и других фирентинских фирми у Сарајеву. Ђовани Батиста и Маркантонио Чекони пословали су и самостално,[17] док је Ђовани Паоло [illegible] најпре био у служби Микелоција а затим Пјетра Портинарија, [illegible].[18] Микелоција је у Сарајеву морало бити више него Фирентинаца крајем XVI века, [illegible] Мисчалини је био [illegible], Никола [illegible], један од [illegible]

---

12 ДАД, Див. канц. CXX, 223–230; Тест. нот. XVII, 100–4.

13 Писма Бартоломеа Борђанија (1590–1595), Споменик CXXIV, Београд 1984, документ № 477 [illegible] у даљем тексту [illegible] Борђани.

14 Борђани, № 57, 60, 105, 108, 109–111, 113–118, 120–125, 150, 186–188.

15 Борђани, № 130–138, 218–241, 330–371, 344, 469, 450, 482, 519 (писмо из Венеције).

16 Борђани, № 115–125, 158.

17 Борђани, № 295, 328–354, 477, 320–327.

18 Борђани, № 148, 149.

њихов ортаклук и пословни партнери биле су велике млетачке, фирентинске и анконитанске трговачке куће (Ђ. А. Пулијезе, Б. Ренци, Микелоцијеви), а из Сарајева је слао кордован, мохер и јапунџе, а примао и распродавао разне тканине.[19] Млечанин Паскале ди Ради боравио је у Сарајеву до почетка 1594. године, кад се вратио у Венецију, а у његовој сарајевској радњи остао је Мехмед Ноха; слао је у Венецију сахтијан и дуван и један део у Александрију.[20] Пјетро Паоло Буста пословао је као помоћник рођака Пулијезе и анконитанског трговца Бернардина Ренци; у Сарајеву је у пролеће забележен 1594, али је после краћег боравка у Венецији, поново био у Сарајеву и 1596. године; увозио је у Сарајево кармазин и много тканине каризеје, робу је примао и преко Дубровника и преко Сплита, у Анкону је слао марамице и сирће.[21] Николо да Рона био је повереник своје браће Томазија који је управљао фирмом у Венецији, а радио са њима и фирму у Босни у другој половини 1594. године, али је у Сарајеву пословао и пре и после тога времена; у Венецију је слао обрађене и сирове коже, вуну и сенију, а сарађивао је вероватно и са фирентинском групом Содерини-Бартолини.[22]

Дубровачка архивска грађа не помиње пословање Анконитанаца у Сарајеву и Новом Пазару, али није искључено тешко да их је било и у Скопљу.

---

[19] Тененти, N° 335–340.

[20] Исто, 391–395.

[21] Исто, 404–412.

[22] Исто, 430–433.

Academician Bogumil Hrabak

THE ITALIANS IN NOVI PAZAR AND SARAJEVO TILL 1600

In the Balkans countries the Venetians could massively arrive after the IV Crusade war and destruction of the Byzantine Empire and intensive business penetration began after foundation of *Split's skela* (1592). Their presence was confirmed by the opening of consulate in Bosnia.

There were no Italians in Novi Pazar in the first half of the 16th century but in the second half in the town were settled the Venetian traders. Also in Novi Pazar were present Florence traders who brought textile and from Turkey exported horse that they sold in Italy.

At the end of the 16th century must be present more Venetians than the Florentines, but in business manner they had smaller influence and they resided shortly in Bosnian metropolis.

Мило Недељковић
Београд

УДК: 811.163.41'373.21

ТОПОНИМИЈСКИ СЛОЈЕВИ У ОКОЛИНИ СЈЕНИЦЕ

У спомен др Ејупа Мушовића

Раздробљеност тла и [illegible] [illegible] у Сјеничком крају, као и у широј околини Новог Пазара, условила је врло различито [illegible] [illegible] у [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] за које [illegible] само [illegible].

У овом раду се доноси део топономастичке грађе, прикупљене у теренском истраживању у општинама Нови Пазар, Тутин и Сјеница током 1984–1988. и допуњене 1993–1995. године. За убицирање топонима су коришћене војне топографске карте (ТК 50, 1:50.000, еквидистанца 20 м, Војногеографски институт, Београд, допуњене 1956), *Сјеница*, лист 130, 1–4, са [illegible] почетним меридијаном, а координате су наведене по Гаус-Кригеровој координатној мрежи (ГК) са гриничким почетним меридијаном.

Већ на први поглед, како при погледу на топографску карту, тако, још више, имајући у виду обиље топографских назива, која у њих нису унета, суочавамо се са [illegible] и [illegible] слојевитошћу назива, поготову ако се жели одговорити на [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] и народа која их је створила, [illegible] или [illegible], [illegible] их свом културно-[illegible] систему. На овом подручју, било да се [illegible] [illegible], било у мањим деловима, [illegible] у погледу на микротопонимију, [illegible] се историјска слојевитост као [illegible] топономастичка [illegible].

Будући да је овај рад посвећен др Ејупу Мушовићу (25. септембар 1930 — 6. јул 1995), [illegible] [illegible] [illegible] његове смрти, [illegible] [illegible] и културно-историјски [illegible] [illegible] [illegible] са [illegible] подручјем Сјеничко-пештерске висоравни и Новопазарског краја, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], историјска слојевитост се [illegible] при погледу на место рођења историчара Ејупа Мушовића — Сушицу, које је [illegible] [illegible] [illegible],[1] место које је ушло у историјску [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] у [illegible] [illegible] 1689. године. Но, овај историјски догађај се није [illegible] топонимијски [illegible]. [illegible] су друге топономастичке чињенице, као најупечатљивији и [illegible]

---

[1] *[illegible] [illegible], Ејуп Мушовић [illegible] [illegible], Зборник [illegible]*, [illegible] 9–10, [illegible], 1999, 7–23.

оријентира, може да укаже на објективне односе о географској смјештено-сти овог мјеста и његовог ближег окружења, [illegible] два [illegible] када од средишта Суводола.

У самом Суводолу је *Бички луг*, западно од њега је брдо *Самограђ*, ју-жно су, [illegible] једно за друго брда [illegible] [illegible] и *Ђурђевица*, мало удаљеније на [illegible] *Тероњари*, северно од Суводо-ла је узвишење брдо *Карција*, даље, између села Брајић и Крива Лака су брда *Ђурђевица* и *Трајан*, а још северније брдо *Кућа* изнад Радова, док је источно од њега, на путу [illegible] *Чобанско брдо*, а даље, идући на Кочтамолу, село *Арапчевиће* и код њега брда *Кидро поље* и *Лисина*.

Не само положају родног краја, који се уткивају у људско биће стварају-ћи му [illegible] географске [illegible], но и слику [illegible] [illegible] различитих по [illegible] добима, већ по [illegible] [illegible] детаљи-ма, у ближој или даљој прошлости, могла је у младим данима понети буду-ћи историчар Ђуро Мушовић [illegible] и знање родног села и завичаја. О томе сведоче наведени топонимијски чињенице:

Лисина — кота 1149, узвишица на северном ободу *Кочтамола*, (7442469 E, 4776289 N). Врло су старе и честе су речи са основом *лис-*. Реч *лисина*, [illegible] мјеста на [illegible] [illegible], које су [illegible], [illegible], [illegible], по Скоку је [illegible] [illegible] (**lysъ*, у значе-њу: [illegible] [illegible] [illegible] врх, голо брдо).[2] Треба имати у виду и чиње-ницу да се топоними са основом Lis-, Les- и сл., који се [illegible] на балкан-ском [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] и [illegible] у [illegible] *Лисабона*,[3] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible], [illegible] као [illegible] супстрат.

На историјски документи [illegible] [illegible] на овом типу [illegible] на-ме Суводолу на југу суседног села **Тероњари** (7431456 E, 4762930 N) — *Тер. [illegible]*; у значењу: [illegible].[4]

[illegible] [illegible] [illegible] топоним **Трајан** [illegible] [illegible] кота 1151 (7412892 E, 4771218 N). [illegible] [illegible] у [illegible][5] и [illegible] [illegible] [illegible] на [illegible] [illegible] Трајана.

Самограђ — кота 1376 (7426315 E, 4766195 N), око два километра за-падно од Суводола, двојник је, осим Самограђа у Арапчевићу и Западном Мојстиру, Самограду у Пољанцима, на [illegible] Мостира, са [illegible] [illegible] речи *самоград*: [illegible] узвишење окружено [illegible].[6]

---

[2] Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb, 1971–1974. Skok, II (Knjiga 2), 307. Даље: Skok.

[3] [illegible], [illegible], [illegible], Зборник за филологију и лингвистику, IV–V, Нови Сад, 1961–1962, 38.

[4] Skok, I (s. v. [illegible]), 475.

[5] Skok, II (s. v. [illegible]), 364.

[6] Šimunović, Petar, *Istočnojadranska toponimija*, Split, 1986, 234.

На средњовековну српску државу односе се [illegible] два **Тодоровице**, један испод брда Трејвала, [illegible] од Сушић Дола, а други кота 1470 (7420449 E, 4762596 N) око три километра јужно од Сушић Дола и топоним **Црквиште** — кота 1181 (7428990 E, 4763846 N) између кота Тодоровице (на југу) и Шеремберговог [illegible] (на северу), од којих их дели око километар. У народу [illegible] постоји [illegible] сећање на време Срба [illegible] Тодоровице и Арнаути [illegible] у Пољани).[7] Црква (старословенски **црькы**) је свесловенска, али не и прасловенска реч,[8] а присутна [illegible] цркви која је ту постојала, [illegible] крстом [illegible].

На време доласка Турака у ове крајеве и увођења османског феудалног система односе се два топонима: **Беглук** у Сушићу (7408864 E, 4767007 N) и **Шербегов шишак**, кота 1347 (7429836 E, 4764527 N), око два километра јужно од Сушић Дола, где су сложене српске (словенске) речи *луг*[9] и шишак и турска реч *бег*.[10] Сведочанства турске управе су још топоними **Чобанске [illegible]** — у атару Брезовица (7432980 E, 4772963 N), брдо **Караџа** — између Грашта и Сушића кота 1288 (7425608 E, 4768534 N) и село **Арнаутовиће** (7419740 E, 4715718 N). Чобан је турцизам, у значењу: пастир, овчар, турски: çoban, од персијског čobān.[11] У народу се [illegible] Карађорђа, победника у [illegible] бици. Термин може [illegible] (Караџић),[12] међутим карача је турска [illegible] за срну (вид. karaca), па се овај термин, попут [illegible] Срнетица или Срна, односи на брдо и планине које се [illegible] (Караџа) могу срести на [illegible] крајева, [illegible] до Кичевских, а у [illegible] Арнаутовиће је [illegible] етничко припадање [illegible] у турској [illegible], о чему има сведочанстава и у нашој народној поезији.[13]

[illegible] и Круја су албански термини, настали у времену досељавања албанског етничког елемента у ово подручје почетком XVIII века. — Ко-

---

[7] [illegible], *Историја [illegible] Сиринићке жупе*, [illegible] зборник, 8, [illegible] 1984, 109 и 168. Даље: [illegible].

[8] Фасмер, Макс, *Этимологический словарь русского языка*, I–IV, Москва, 1986–1987, II, 368.

[9] *Луг* — [illegible] место [illegible], *Словарь народных географических терминов*, Москва, 1984, 349. Даље: Мурзаев.

[10] Beg [illegible], Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1979, 128. Даље: Škaljić.

[11] Škaljić, 179.

[12] Škaljić, 395.

[13] [illegible], Rade, *[illegible] u narodnoj [illegible] poeziji [illegible]*, Beograd, 1977, 183.

[illegible], кота 1052 (7441409 E, 4715408 N) северно од [illegible], на [illegible] [illegible]: Ћевтље ћупо (алб. [illegible] ћупо, брег; рп. [illegible]).[14] Круја, [illegible] у Радовом, кота 1197 (7450901 E, 4792408 N) [illegible] вода, извор (алб. [illegible]).[15]

Као у [illegible] околини Сушог Дола, тако је историјска специфичност [illegible] на [illegible] простору као што је једна одлика места [illegible] Штавља, где су [illegible]: три латинска гробља, два грчка гробља, две молитве и један младин гроб — **Латинско гробље** (7432580 E, 4792272 N) у [illegible], с леве стране пута Сјеница — Дуга Пољана, **Латинско гробље** у Штављу, пре уласка у клисуру испод Лисе, **Латинско гробље** у Драгојловићу, југозападно од извора речице [illegible], **Грчко гробље** у Радуловићу (јужно од основног гробља), **Грчко гробље** у Сугубу (на брду Сувој), **Молитва** у Штављу, северно од улаза у [illegible] Штављанке, друга **Молитва**, на брду и **Младин гроб** у Расановићу.[16] Молитве су некад посећивали хришћани, али је то давно заборављено, највероватније одмах после Другог светског рата, када је обичај [illegible] хришћанима [illegible].

Независно од тога какви буду археолошки доприноси овим гробљима, ми у данашњем народном предању и становничком [illegible] видимо четири историјска слоја, који су у прошлости овога подручја постојали: време Римљана (латинска гробља), време Грка (грчка гробља), време [illegible]-српског паганства (молитве[17] и Младин гроб) и хришћанизација (крстионице). Надаље бисмо морали да откривамо и сазнамо, шта они одражавају народу: о значајној историјској, етничкој, језичкој и културној прошлости овог краја.

У прошлим временима, као [illegible] бити у виду, историјска специфичност [illegible] у Муховићевом [illegible] од прошлог времена и на [illegible] подручја, као и [illegible] на ширем подручју око Штавља.

Лисова под Кошаплављем потврђује свој назив у [illegible] топонимима **Велика Лиса** кота 1400 (7420547 E, 4793499 N), уз њу **Мала Лиса**, северно од Штавља и **Сувака Лиса** кота 1358 (7431466, 4785408 N) у селу Сугубу.

На [illegible] и грчка гробља се надовезују топонимима са грчким предзнаком: **Грчки врх** (7458537 E, 4763955 N), северозападно од села Рудница и **Калуђер**, јужно од Шушуре (7414780 E, 4791319 N), на [illegible] јужно од

---

[14] *Mehdi Zajmi — Mehdi Bardhi — Sulejman Drini — Latif Mulaku — Tomi Lohaleni — Rifat Sinani*, *Fjalor shqip-serbokroatisht*, Prishtinë, 1981, 405, 540. [illegible] *Fjalor*.

[15] *Fjalor*, 464.

[16] [illegible] *[illegible]*, [illegible] Сјеница, [illegible] 1, Сјеница, 1998, 75, 81–84, 86–87.

[17] [illegible], II (К–[illegible]), 452.

Срђане. У основи топонима Калдари је грчка реч καλόγερος, што значи: калуђер.[18] Грчком језику припада и топоним **Калиманци** код села *Петојевиће* (7428156 E, 4809158 N), али он сличан [illegible] и Калипољ — јер Калипољ је Галиполис (на грчком: град Калли), како су Грци називали каписка утврђења.[19]

О романском слоју становништва, који је претходио словенизацији, говоре топоними **Каличка**, кота 1241 (7442113 E, 4765855 N), [illegible] из села Рудинци и **Влашки гроб**, који се налази између Полерце и Сурдулица, кота 1200 (7423178 E, 4804087 N), као и **Бурдељ**, чија реч је позајмљеница од Румуна или италијанских [illegible], у сваком случају романског творбена.[20]

Да Молитве у Штавалу [illegible] **Молитва** у селу Батије кота 1100 (7422xxx E, 4790159 N), Молитва у селу Шупљеро, кота 1241 ([illegible] E, 4793158 N) и **Молитва** у Урошевцу, кота 1247 (7416834 E, 4802263 N).

У старије словенске топониме се могу убројити доминантни планински врхови **Отрен**, и **Отрен планина** као и узвишица **Подотрен**, који је у Трејевицама (7412274 E, 4787566 N), затим **Гвозд** (7446591 E, 4765418 N), **Гвозд** у селу Миловановићи (7382985 E, 4790180 N), **Равни гвозд**, [illegible] од Грнада, кота 1211 (7418304 E, 4773787 N), **Требиња** код Грнаца, кота 1198 (7430634 E, 4788653 N), **Омар** у [illegible], кота 1164 (7421291 E, 4805786 N), **Омарић** у Горњем Гвозду, кота 1464 (7409442 E, 4794501 N), **Омар (Хомарић)**, кота 1203 (1280) (7439649 E, 4779491 N) у Волошкој **Нишаје и Хомар**, кота 1461 (7457173 E, 4788509 N), [illegible] од Жабљачког поља, као и **Пландиште**, код села Крстац (7430519 E, 4798410 N). Овом кругу припадају и топоними **Градац** (7427735 E, 4786721 N) и **Висовица** (7402987 E, 4865865 N) [illegible] Сјеничког језера [illegible].

У основи планина Отрен и узвишица Подотрен је [illegible].[21] [illegible]. Гвозд је старо словенски назив за шуму, првобитно за густу брдску шуму.[22] У основи назива Требиња је прасловенски глагол трѣбити, у значењу: чистити, крчити, [illegible], при чему је Скок доводи у везу са [illegible].[23] Етимологија речи омар (хомар) је нејасна, али по ширењу у простору на које се односи [illegible] означава [illegible] гору, шуму, [illegible].[24] [illegible] од глагола планинати, који је пастирски термин, а значи

---

[18] [illegible], [illegible] i Maštrović, [illegible], Zagreb, 1983, 311. Даље [illegible] — [illegible].
[19] Калиновић, 157.
[20] Skok, I (s. v.), 219.
[21] Skok, III (s. v.), 461.
[22] Skok, I (s. v.), 641.
[23] Skok, III (s. v.), 391.
[24] Милојевић, Војислав, *Кратак речник [illegible]*, Прилози проучавању језика, 6, Нови Сад, 1970, 187.

лечилиште, у коме одмарати, беседовање.[25] Вилишица је деминутив од именице вила, која постоји у свим словенским језицима осим бугарског, а значи: пастрица, вила за сено.[26]

Топоним **Кулишина брда** у Горњој Сушубици, кота 1270 (7424467 Е, 4804415 N) се објашњава народним називом за купине, како су их називали они православни који као крсну славу славе Светог Мрату (11/24. новембар), при чему има и тумачења да су то [illegible] који су касније прешли у католичанство али су задржали [illegible] (Сака).[27]

О присуству српског и некадашње јерархијске структуре говори топоним **Арсенова**, како се назива једно чесниште у Урошићима (7418642 Е, 4803716 N). *Арса* и *Арсо* је хипокористик од мушког личног имена *Арсеније* (у нас је постојало и женско лично име *Арсенија*, али је изобичајено). Од овог имена су презимена *Арсенијевић*, *Арсенић*, *Арсеновић*, *Арсић*, *Арсовић*, *Арсенић*, *Арсијевић*, *Арсулић*.[28] Име *Арса* или *Арсеније* потиче од грчке речи *арсен* (ἄρρην), што значи мушки, мушкарац, јак, снажан, чврст.[29] Први носилац тог имена је *Арсеније Велики*, који је био учитељ синова цара Теодосија, а који се као монах упокојио 448. године, живећи тада више од сто година. Проглашен за светитеља (светкује се 8. маја). *Арсеније Велики* је, захваљујући широкој хришћанској [illegible], стекао велику популарност. После њега је један од највећих *Арсенија* проглашен за светог, а међу њима је и српски архиепископ Арсеније I Сремац (1233–1263, умро 1266), којем је Свети Сава, као свом наследнику, препустио управљање Црквом. На челу Српске цркве су била још три Арсенија, патријарси: Арсеније I, који је столовао у време пропасти Србије и Босне (1457–1463), Арсеније III Чарнојевић (1674–1706), који је повео Велику сеобу 1690. године и Арсеније IV Јовановић Шакабента (1726–1737).

Разумљиво је, стога, што је ово угледно име у народу прихваћено име Арсеније, о чему у околини Сјенице, осим топонима Арсенова, сведочи и презиме Арсенијевић. Међутим, топоним Арсенова се не може везати за данашње фамилије Арсенијевића, јер је потпуно [illegible] касније насеља. Најстарији помен досељења Арсенијевића у околини Сјенице досеже из друге половине XVIII века. Но, они су се, ратујући уз Карађорђа, одселили 1809. године, и то у — Тополе, где им је Карађорђе наменио [illegible] од

---

[25] Skok, II (K–poni), 566.
[26] Skok, III (poni–Ž), 559.
[27] В. студију Радомира Павловића о Купинову [illegible], САНУ, Београд, 1994.
[28] Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књ. I–XV, САНУ, Београд, 1959–1989, к. д., I, 172–175.
[29] Ondruš – Majtanić, 61.

своје земље. Од ових Арсенијевића (три брата: Петронија, Никола и Борђе) потичу данашњи родови Петронијевићи (од њих огранак [illegible]), Николићи (од њих огранак Плавшићи) и Борђићи.[10] Но, како нема поузданих података, да је реч о Арсенију, родоначелнику ових родова, оно се може узети само као [illegible] и [illegible] патронимичка претпоставка за објашњење порекла топонима Арсеновина.

О [illegible] српско-турске топонимије, што је последица вишевековне контаминације, сведоче топоними **[illegible]** у Доњим [illegible] (7418266 E, 4797081 N) и **[illegible]** у Смиљацу (7428388 E, 4687197 N), [illegible] топоним **Зечевина**. Сва три топонима имају у [illegible] реч [illegible] и [illegible]. *Реч* [illegible] (*арбанашки* **[illegible]**) *је* [illegible] [illegible],[11] која се турски назива [illegible] (тур. [illegible], од [illegible] [illegible]).[12]

Поред Беговог пута у Сувом Долу, и у ширем подручју су расути бројни топоними који су сведочанство присуства Турака и њихове административне управе, која је на тлу Сјеничко-пештерске висоравни и у новопазарском крају трајала од 1455. до 1912. године. Овој групи топонима, између осталих, припадају: **Бунарић**, између [illegible] и [illegible] (7419943 E, 4771072 N), **Дервента** (7413542 E, 4804183 N), данас на обали Сјеничког језера насеље Урсуле, као и **Дервента** у селу [illegible] До (7402985 E, 4796640 N), **Пашина табла** у Кладници, кота 1277 (7421291 E, 4807415 N), **Тепе** у [illegible], кота 1314 (7406253 E, 4784768 N) и Тепе изнад [illegible], кота 1312 (7406269 E, 4784764), **Ханови** у Штавцу, с десне стране пута Сјеница — Дуга Пољана, [illegible] Штављанске реке (порушени у [illegible] ратовима 1875–78),[13] **Чадор** у Урсулама (7420380 E, 4801218 N), **[illegible]** у селу [illegible] (7406918 E, 4768872 N) и **Чардак**, кота 1664 на Голији (7444482 E, 4768398 N).

Персијска реч *бунар* (овде деминутив: **Бунарић**) је турска и персијско-татарска, а код нас је често позајмљена у балканским предањима, где значи источник, извор, кладенац.[14] Дервента, како се зове и данас насеље у [illegible] земљи, [illegible] у [illegible] језицима ([illegible], туркменском, турском, [illegible]) означава [illegible]. У [illegible] је [illegible] из персијског (где гласи *дарбанд*: *дар* — двери, врата, улаз, *банд* — брана, насип, бедем, преграда) и [illegible] (*дарбанд*), у који је доспела као посуђеница из арапског. Особито је много топонима на Кавказу [illegible] и Средњој Азији [illegible] у Дагестану, Краснодарском крају, затим у Азер-

---

[10] [illegible], Мило, *[illegible]*, [illegible], VII, Београд [illegible] Те-[illegible], 1986, 132, 178.
[11] Skok, II ([illegible]), 246.
[12] Шкаљић, 141.
[13] [illegible]-Алексић, [illegible], *нав. дело*.
[14] Мурзаев, Эдуард Макарович, *Словарь народных географических терминов*, Москва, 1984, 182. Даље: Мурзаев.

[illegible] Тадиновцу, у северозападном делу Пријека (под градом Врбњем), у [illegible] је [illegible] топоним [illegible], а у [illegible] река Дервент.[35] Код нас су Дервенти места, обично у планинским клисурама или при прелазима река, тј. опасним местима на друмовима, у којима су караулама ред и сигурност чували дервенџије, [illegible] [36] [illegible] (тур. [illegible] об[illegible] beg), титула високих достојанственика и војних лица осим у духовној хијерархији; [illegible][37] и речи [illegible], од латинског tabula.[38] Тепе (тур. tepe, [illegible] брежуљак, врх, [illegible][39] Чадор тур. çadır, од персијског čâder, čâdır, у значењу: шатор, у нас врло раширен туркизам.[40] [illegible] речи [illegible] (тур. [illegible] [illegible].[41] Чардак, тур. çardak, од персијског čārtāq, у значењу: кућа на четири стуба, [illegible] на стубовима и велика соба на спрату са [illegible] видиком.[42] Хан или ан, из персијског hān, у значењу: кућа, зграда, која служи за смештање и преноћиште путника.[43]

На српско-турске ратове и бојеве у Првом српском устанку подсећају многи топоними који [illegible], везујући се за поједине војсковође, најчешће Карађорђа, [illegible] у Урсулама, [illegible] облик **Шанчина** [illegible] Шанац, од немачке речи Schanze, значи: шанац, ров, [illegible].[44]

Речју, топонимијска [illegible] језичко-културна [illegible] су на подручју Сјеничко-пештерске висоравни и Новопазарског краја [illegible]

---

[35] Мушовић, 176.

[36] Зиројевић, Олга, *Турско војно уређење у Србији (1459–1683)*, Историјски институт, посебна издања књ. 18, Београд 1974, 176-183.

[37] Škaljić, 111.

[38] Skok, III (knj. 3), 426.

[39] Škaljić, 610.

[40] Škaljić, 158.

[41] Škaljić, 162.

[42] Škaljić, 164.

[43] Škaljić, 309.

[44] Skok, III (knj. 3), 391.

Mile Nedeljković

TOPHONYMYS STRATUMS IN ENVIRONMENT OF SJENICA

The territory of Sjenica's-Pešter plateau and Novi Pazar's area is very rich with toponomastic material, and that is conditioned with waved configuration of the ground. The author is showing that toponym of this territory is reliable testimony of historical events, changes and alternation of nations, their languages and culture.

So in this part of Serbia in toponymy are saved many historical stratums: before Indo-European, which are attributed to the Pelasgs (toponyms: Liuva, Velika Ina, Stupska Lese), Celtic (Kalipolje), Roman (Latinsko groblje), Romanic (Bardelj, Vlahinja, Vlaški grob), Greek (Grčki vrh, Grčko groblje, Dvorkaze, Kaluđer), early Slavic (Gvozd, Ravni Gvozd, Gradac, Vaganica, Lanište, Molitva, Mladin grob, Ozran, Nekomen, Ozren Homar, Pazarište, Samograd, Tešinac, Trojan), medieval Serbian (Azovina, Đurđevica, Kaluđerovo brdo, Crkvište), Turkish (Arapoviće, Begov lug, Bazenić, Dervezija, Karaula, Fatima tabla, Tepe, Čelenik, Ćatovići, Hamović, Čador, Čamperi, Čardak, Ćobansko groblje, Šarlogore sijaki), Albanian (Kodra polj, Kraja) and German (Šaraković).

Др Хатиџа Чар-Дрнда
Оријентални институт
Сарајево

УДК [illegible]

ОБРАЗОВНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ У НОВОМ ПАЗАРУ ТОКОМ 15. И 16. СТОЉЕЋА

Најбитнија поставка исламске цивилизације на простору југоисточне Европе у периоду доминације Османске државе је град, његова опредмећења и [illegible] форма, као облик свеобухватних материјалних продуката и духовно-умних [illegible] људских дјеловања. Градови су у Османској држави настајали настојањем државе на стратегијски важним мјестима, а личним ангажманом појединаца.[1]

Слиједећи етичке принципе Кур'ана[2] материјално ситуирани појединци, логично људи из виших управних слојева, градили су прво [illegible] урбана језгра у форми вјерских објеката, просвјетних институција, привредних објеката, али и других, урбаној средини потребних институција. У османској држави су све институције градског [illegible] социјалне, културно-просвјетне, економске и здравствене [illegible] појединци, односно посредством индивидуалних вакуфа, док је само држава своју пажњу усмјеравала на војно-стратегијске интересе и ширење државног простора.[3] Иако је тај модел [illegible] потреба [illegible] на индивидуалној свијести, он је остајао под контролом државе јер је вакуфима [illegible] активност и њену реализацију [illegible]

---

[1] Више о томе видјети: *Kanunname-i Bosna i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1985., *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Bošnjački institut Zürich — Odjel Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2000., Adem Handžić, »O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u 16. stoljeću«, *Prilozi za orijentalnu filologiju* (POF) br 25, Sarajevo 1975, 133–169; Hatidža Čar-Drnda, »Towns in Bosnia and Herzegovina as a legacy of Islamic Civilization«, Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilization in the Balkans, Sofia, April 21–23, 2000, »Research Centre for Islamic History, Art and Culture — IRCICA«, Istanbul 2002, 24–31.

[2] У сури Бекара, ајет 82 на примјер је [illegible]. У кур'анском тексту, на [illegible] мјеста, [illegible] са вјеровањем, сура Бекара, ајет 77, Maida, 9, 93, [illegible], 40, A'araf, 42, Junus, 9, Hud, 23, Ra'ad, 29, Ibrahim, 23, Ankebut, 7, 9, 58, Rum, 15, Lokman, 8 и друге.

[3] H. Čar-Drnda, »Vakf Institutions in Bosnian Sandzak until the beginning of the 17th century«, *Osmanlı*, cilt III, 501–512; Isto, »Vakufski objekti u Bosanskom sandžaku [illegible] do kraja 16. stoljeća«, POF 52–53/2002–2003, Sarajevo 2004, 247–294. (dalje: Vakufski objekti)

[illegible] дужности, асигурали судбине [illegible] — вакуфи, а како је наслеђено у [illegible] вакуфнаме. Посредством вакуфа држава је подстицала приватну иницијативу појединаца у оквиру шире друштвене заједнице и на [illegible] начин, а у суштини много активније формирала друштвену солидарност и [illegible] све растуће потребе градског насеља: [illegible], образовање, здравство и све друге социјалне потребе. Овај модел друштвеног [illegible] и друштвене [illegible] могао би [illegible] универзални облик у свим друштвима и свим временима.

Вакуфском дјелатношћу настао је током 14., 15. и 16. столећа на простору југоисточне Европе читав низ нових градских насеља, а међу њима и Нови Пазар, а што је назначено у структури самог његовог језгра.[4]

Све образовне институције у овом граду, који је свој пуни развој доживио у току 16. столећа, изграђене су и издржаване различитим [illegible] посредством [illegible] вакуфа. У разматрању ове теме [illegible] само изворе [illegible] и узели смо у обзир само образовне институције у којима су образовање стицала муслиманска дјеца и омладина, док друге категорије становништва, у недостатку извора, нисмо разматрали.

Образовни систем код Османлија почивао је на традицији коју су Османлије баштиниле из [illegible] периода. Током [illegible] развијени су [illegible] методи и [illegible] нове садржаје, што би обогатило исламску духовну мисао и праксу.

Образовање се одвијало посредством класичних институција мектеба и медреса, као и посредством [illegible] институција у [illegible], гдје су одржавана предавања из разних научних дисциплина, затим у библиотекама, [illegible] разних службеника [illegible].

Мектеби

Примарно образовање стицала су муслиманска дјеца у мектебима, [illegible] дјеца била упућивана на ове [illegible] институције. У архивском материјалу основне школе су означаване називом »Dar-ut-Talim«, »Muallim-hane«, »Mekteb« или »Mekteb-hane«. Формирањем ових школа Османлије су донијеле на просторе југоисточне Европе институционални [illegible] у којем су била обухваћена сва муслиманска дјеца, без обзира на [illegible] стање родитеља. Основни [illegible] формирани у [illegible] махали, да дјеца не би морала прелазити велике раздаљине и тако губити

---

[4] Х. Чар-Дрнда, »Османски Нови Пазар [illegible] до краја XVI столећа«, Новопазарски зборник 8, Нови Пазар 1984, 77–103; Иста, Vakufski objekti, [illegible] 276, 281, 287, 289, 290, 292, 293.

[illegible] знања. Грађене су из фонда вакуфа. Због тога школски програм није био кодификован, већ је одређиван вакифовом вољом и материјалним могућностима сваког вакуфа. Иако је наставни програм био специфициран индивидуалном вољом вакифа, он је био у сагласности са традицијом образовања. С тим што су финансијске могућности сваког вакуфа пружале различите могућности и нивое образовања. Дјеца су у мектебима учила основе вјере и морала, читање арапског писма и читање Кур'ана. У току овог нивоа образовног програма, бар једном, су морала проћи Кур'ан. У неким мектебима дјеца су стицала знања из арапског језика, граматике и синтаксе.[5]

У османском образовном систему није постојала подјела у данашњем смислу, већ су дјеца у току излагања учитеља сједила у кругу око њега. Тај систем [illegible] познат је као *халка систем*[6] који је примјењиван и на простору југоисточне Европе од 14. и 15. стољећа. Данас се овакав систем предавања примјењује у специјалним школама у западној Европи, Сјеверној Америци и Канади, као што су школе типа Монтесори. У савременој педагогији сматра се да је ово најпогоднији метод приступа дјеци и њиховом образовању. Дјеца, која би раније савладала градиво, седјела би у истом нивоу, у истом кругу и исту материју учила док и друга дјеца не савладају предвиђено градиво. На овај начин је његована индивидуална способност ученика и пружена помоћ напредовању у складу са индивидуалним интелектуалним способностима.

Полазници мектеба су била дјеца са навршених пет година. Учитељи су били муалими са завршеном нижом медресом, затим хоџе или вакуфски службеници са одговарајућим нивоом образовања у медресама типа »Ibn'l-kitab«.[7] Сваки вакиф је у вакуфнами одређивао износ плате учитеља у његовој школи.[8] Дневна плата мектебских учитеља зависила је од финансијских могућности вакуфа и кретала се у износу од 1–5 акчи дневно.

Учитељ је имао свог помоћника. Његова је дужност била да са дјецом понавља пређено градиво. Уз то је водио евиденцију о томе колико су дјеца била способна пратити и репродуковати пређено градиво. Његово се [illegible]

---

[5] *Salih Trako, »Vakufname Nesuh-age, sina Bajram-agina«, Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek), Sarajevo 1985, 265.* О образовним институцијама видјети: [illegible]; Madžida Bećirbegović, »Prosvjetni objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini«, (POF) XX–XXI/1970–71, Sarajevo 1974, 223–364 (даље: M. Bećirbegović, *Prosvjetni objekti*), Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar, Mostar 1999, (даље I. Kasumović, *Školstvo*).

[6] Халка на арапском језику значи круг.

[7] C. Baltaci, *Osmanli medreseleri*, 22–23.

[8] На примјер, [illegible] наглашено да у мектебу који је он дао направити предаје учитељ, који је [illegible] образовања. [illegible] дјеци. [illegible] Orijentalni institut u Sarajevu, 10, 33.

лазила крајем од једне до двије акче. И учитељ и његови помоћници имали су додатне активности у оквиру вакуфских институција, што им је доносило додатна средства.[9] Ипак, и без додатних активности њихова примања су била на високом нивоу. Они су, као угледни људи, уживали и друштвени углед у средини у којој су дјеловали. Није ријетак случај да су они зарађена средства користили за опште друштвено добро заједнице у којој су дјеловали и којој су припадали. У прилог томе говори и чињеница да је Мустафа ходжа дао саградити у Новом Пазару један месџид уз који је формирана нова стамбена четврт.[10]

У вакуфнамама је често прецизирано да контролу рада учитеља, али и осталих запослених службеника одређеног вакуфа, треба да врши специјално, за ту сврху, одређени службеник (назир). Он је водио евиденцију о редовном извођењу наставе, о чему је обавјештавао управитеља вакуфа (мутевелију). Такав систем рада допринио је редовном извођењу наставе, присуству ученика и на крају је могао допринијети унапређењу наставе. Уколико настава није изведена у складу са вакуфнамом, мутевелија је имао компетенцију да смијени учитеља и на његово мјесто постави другог. Сви ти елементи указују на обезбјеђивање одговарајућих финансијских потреба, а неопходни за функционисање наставног процеса.

Према историјским изворима Новог Пазара кроз изворне документе може се уочити да су прве генерације младих Новопазараца своје почетно образовање стицали у мектебима који су се налазили у оквиру џамијског простора. Први такав мектеб организован је у џамији *Иса-бега*, тзв. *Хункар-бегова*.[11] [illegible] вакуфнаме [illegible], тако да и у каснијој документацији и детаљима у вези са тим не бивају [illegible] генерације.

Осим тога за образовне потребе дјеце кориштени су простори и других џамија. *Месџид Мурата субаше* имао је у одређеним данима часовима у садржају својих активности и образовање дјеце. Учитељ дјеце био је Му-

---

[9] Више о томе видјети у наредном дијелу овог рада.

[10] [illegible] defteri [illegible] 1528, [illegible], İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Defteri (TD) No.167, 128.

[11] Istanbul, BOA, TD 24, страна (s) 59, 60. [illegible] 4.200 акчи, [illegible] 880 акчи, [illegible] 3.936 акчи, [illegible] 91 акчи. [illegible] 1540. године. TD 211, 768 [illegible] 4.000 акчи, [illegible] 2.300 акчи, [illegible] 99 [illegible] 5.876 акчи, [illegible] 2.036 акчи, [illegible] 17.429 акчи. [illegible] у 1543. години 24.748, TD 625, 714.

тих махала.[12] [illegible] образовне (мектеб) [illegible] ученика, јер [illegible] образовања није било [illegible] само образовање, већ и моралне [illegible] појединца. Вакуфнаме [illegible] као ни за остале образовне институције, па о специфичностима у њиховом раду није могуће донијети [illegible] судове.

У *Махали Кадије* [illegible] мектеб, [illegible] простора [illegible]. О томе [illegible] да је [illegible] Махали био смјештен и један muallim-hanesi.[13] Његова активност била је [illegible] и за вјерске потребе.

У *Махали* [illegible] *Аге*, [illegible] Ахмед, [illegible] Мубарек.[14] Он се наводи као [illegible], а [illegible] Хусеин.

У првој половини 16. столећа [illegible] да је [illegible] простор [illegible] Новопазарска.[15] Међу становницима Махале [illegible] су [illegible] и Хусеин син Али [illegible]. Они су могли у [illegible].[16]

У насељу [illegible] *субаше, који је саграђен прије 1516. године,* [illegible] је и образовање дјеце. Муалим је добијао дневну плату у износу двије акче.[17]

Мусафир [illegible] *Ејуб-беде* [illegible] је прије 1540. године саградити у Новом Пазару месџид и *муаллимхану* (muallim-hane).[18] Муалим у овој муаллимхани је добијао дневну плату у износу од 2 акче.[19]

Према подацима извора из 1540. године као самосталне образовне институције [illegible] карактера јавља се *муаллимхана Синан-беге*.[20] Наредне године Синан-бег је [illegible] као умрли, па је муаллимхану као и друге објекте свог вакуфа саградио негдје у периоду између 1528–1540. године. Учитељ у овој основној школи добијао је дневну плату од 5 акчи, што

---

[12] TD 24, s. 28 — [illegible] 1489. године. У овој махали био је [illegible]

[13] TD 24, s. 100.

[14] Исто.

[15] [illegible] 1489. [illegible] Мурата субаше. [illegible]

[16] İstanbul, BOA, TD 157, [illegible] 1528/30 godina, 120.

[17] TD 625, 766.

[18] TD 211, 766; [illegible] 21.000 акчи [illegible].

[19] Исто.

[20] İstanbul, BOA, TD 211, 766. [illegible] 300.000 [illegible] 13 дућана и четири [illegible].

је годишње износило 1800 акчи, док је његов имам/хатиб дневно добијао једну акчу, годишње 360 акчи.[21]

Године 1540. евидентирана је и мулаземхана *Исмаил сина Абдулаха*.[22] Овај вакуф је располагао са знатно мањим средствима, па је мулазим на име плате добијао дневно само једну акчу.[23]

Кујунџи син Илијаса дао је крајем 1540. године саградити у Новом Пазару месџид и мулаземхану.[24] У овој мулаземхани учитељ је добијао плату у износу од три акче дневно.[25] Вакуф, на бази којег су егзистирале двије наведене институције и њихове активности, помагале су својим новчаним средствима двије Новопазарке: Зулејха хатун и Девлет хатун.[26] Оне су приложиле суму од 8.000 акчи.

Синан син Абдулаха ружнар дао је саградити један месџид у Новом Пазару. У наведеном месџиду је предвиђено да се одржава настава за дјечији узраст. Муалиму је предвиђена плата од 3 акче дневно.[27] Активности овог вакуфа додатно су помагали господин Рукија бин Хасанова са 3.500 акчи и хаџи Хизир син Османов са 8.000 [illegible] акчи.[28]

Османова школа била је активна у махали *Курди [illegible]*.[29] Муалим је тада добијао плату у износу од 3 акче дневно. Његова годишња плата је износила 1080 акчи.[30]

Хаџи Кудуз је дао саградити у Новом Пазару један месџид и поред њега мулаземхану.[31] Дневна плата муалима у овој мулаземхани износила је 2 акче. Средствима, у износу 1.080 акчи, активности вакуфа помагао је Јусуф, син Абдулахов.[32]

---

[21] Istanbul, BOA, TD 625, 714.

[22] TD 211, 708.

[23] Исто. [illegible] 28 [illegible] 1565. године [illegible] 36. [illegible] TD 625, 716.

[24] Исто.

[25] Вакуфска [illegible] мулаземхане 1540. године од 30.000 акчи, [illegible] 19 [illegible] — 113.211, а 1565. године [illegible] 10.900 акчи, [illegible] TD 625, 718.

[26] TD 625, 708.

[27] TD 625, 708.

[28] Исто.

[29] Исто, 721.

[30] Исто.

[31] Исто, 721. Вакуф [illegible] 1565. године [illegible] 41.000 акчи [illegible] 10%, [illegible] 720 акчи, [illegible] 360 акчи.

[32] Исто, 724.

Исмаил [illegible] Абдулова [illegible] је крајем 1565. године [illegible] муалли-мпр.[33] Плату у овој школи требало је, према одредби овог вакуфа, да прима [illegible] у мектебу а за службу учитеља дневно је требало добијати по једну акчу.

Медресе

Виши ниво образовања изучавао се [illegible] у медресама. Оне су образоване по узору на медресу Низамију, коју је 1067. године у Багдаду подигао Низам-ул-Мулк, велики везир Селџучког султаната. Основана је на бази вакуфа, као институција интернатског типа. Предавачи су добијали плате, а ученици, који су боравили у кругу медресе, стипендије. Овај облик медреса прихваћен је од Персије у Сирију, Египат, северну Африку и у Анадолију, а Османлије су је донијели у југоисточну Европу.

Медресе су категорисане с обзиром на врсту и ниво знања које су пружале студенту. Постојале су и такве медресе у којима је стицано знање из различитих научних дисциплина. Основане су са намјером да се у њима образују државни потребни кадрови.

Осим ових медреса постојале су стручне медресе за изучавање тесавуфа, астрономије и астрологије, хадиса, медицине и слично.

До изградње медресе султана Мехмеда II Фатиха образовање се у Османској држави одвијало у складу са традицијом из селџучког периода. Када је султан Мехмед II Фатих освојио Константинопољ, дао је у њему саградити џамију и око ње образовни и научни центар. Овај центар се састојао од осам медреса високог образовања које су се звале Sahn-i Semaniyye и других осам које су биле [illegible] Тетиме. Са обје стране џамије изграђено је 16 медреса које су представљале образовне институције највишег академског нивоа. Од тог времена па су медресе, према Мустафи Алију и Узунчаршилију, рангиране према висини плате коју је у одређеној медреси добијао мудерис (професор предавач). Степеновање медреса установљено је у време владавине султана Мехмеда II Фатиха, које је као главни критериј узимало висину плате мудериса. Медресе одређивањем [illegible] су и према главним предметима који су се у одређеним медресама изучавали као главни предмет.[34] Сви мудериси у образовном центру Сахн-и Семан имали су дневну плату по 50 акчи.

Образовни центар који је 1550–57. године, по пројекту мимара Синана, дао саградити султан Сулејман I представљао је највишу академску фор-

---

[33] Исто, 716. Вакуф, [illegible] је [illegible] износио [illegible], [illegible] 36 дуката, [illegible] и образовања [illegible].

[34] Формирање медреса и називи [illegible] медреса. Ismail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965, 10–37. (даље: Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı); Cahid Baltacı, Osmanlı Medreseleri XV–XVI. Asırlarda, Teşkilat Tarih, İstanbul, 1976, 20, 21 (даље: C. Baltacı, Osmanlı Medreseleri).

му образовању у Османској држави. Архитектонски садржај овог комплекса био је испуњен образовним, културним, социјалним, вјерским и хуманитарним институцијама. Султан Сулејман је тиме желио пружити појединцу могућност образовања у комплексној средини, не само израдити академски ниво, већ и изградити се као морална зрела особа. Мудериси су у ове четири медресе добијали дневну плату од 60 акчи.[35]

Централна личност у медреси био је мудерис и у зависности од његовог знања медреса је стицала славу на широким просторима ове космополитичне државе.

У принципу медресе су основане вакуфском институцијом и висина плате мудерису одређивана је одредбама вакуфнаме. Том одредбом установљен је и академски ниво медресе.

Прва медреса у Новом Пазару, за коју имамо податке, била је медреса Синан-бега. Она је изграђена у периоду између 1528. и 1540. године.[36] Према Даниђменду и Бабингеру Синан-бег је био један од дефтердара султана Сулејмана I.[37] Позивајући се на историчаре Даниђменда Балтаџи наводи тврдњу да је Синан-бег 1546/7. (953) године био главни дефтердар на султановом двору, затим да је 1548/9. (955) смијењен са те дужности.[38] Међутим, ова се тврдња мора одбацити чињеницом да је Синан-бег 1540. године наведен као умрли.[39] За трајну егзистенцију медресе, његове и других објеката основао је вакуф који се састојао од новчане суме и непокретних објеката.[40]

Мудерис у овој медреси добијао је дневно по тадашњем 20 акчи, односно за годину дана 7.200 акчи.[41] Овај износ недвосмислено говори о нивоу образовања које је давала наведена медреса. Припадала је категорији медреса *Hašije Tedžrid*, односно [illegible] медресама. Медресе овог типа називане су тако по *Seyyid Šerif Džurdžanijevom* коментару дјела *Tedžrid'ul-Kelam* од На-

---

[35] Ekmeleddin İhsanoğlu, «Obrazovanje i nauka u Osmanskoj državi», zbornik radova priredio Ekmeleddin İhsanoğlu, *Historija Osmanske države i civilizacije*, Sarajevo 2004, 390. (даље: E. İhsanoğlu, *Obrazovanje*)

[36] Први податак о постојању ове медресе имамо у опширном попису босанског санџака из 1540. године, Istanbul, BOA, TD 211, s. 788.

[37] C. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 159.

[38] Исто.

[39] TD 211, s. 788.

[40] Исто. [illegible] вакуф [illegible] од 200.000 акчи готовог новца, [illegible] дућана. Новчани вакуф [illegible] 10.000 акчи. Овај је вакуф [illegible], тако да је 1585. године [illegible] 280.000. Садржај [illegible] на 1.800 акчи, [illegible] 1.800 акчи, [illegible] 5.000, [illegible] 700 акчи, [illegible] 2.000 акчи, [illegible] 300 акчи. TD 211, s. 784, 715.

[41] TD 628, s. 718.

срудина Тусија (1201–1274).[42] Теџрид је био главно дело у овим школама, које су се још звале «Tecrîd medreseleri» или медресе од двадесет акчи.[43] У школама овог типа изучавали су се следећи предмети: граматика арапског језика и синтакса, аритметика и уопште математика са свим њеним дисциплинама, (hendese), спекулативна теологија ('Ilmu-l-kelam), логика (mantık), правна методологија (usûl-ü-l-fıkh), стилистика (belagat) и реторика.[44]

Први учитељ ове медресе био је Неџмет ефендија. Он је био учитељ Скендер-бега, па је Скендер-бег из благодарности према њему дао да се изгради медреса.[45] Због тога у Новом Пазару, [illegible]. Можда је уједно био [illegible] везан за овај крај.

Послије Неџмет ефендије, а прије 1540/41. мудерис је био Емир Хасан челебија.[46] У пријеме високог класичног, у овој медреси образовни ранг медресе је унапријеђен за виши образовни ниво. Она је тада припадала категорији медреса «Haric» или «Miftâh medreseleri».[47] Мудерис Емир Хасан челебија је наставио високо образовање и био је дистиниран у рангу тих медреса. У Бурси и Новом Пазару је радио у медресама ранга медреса од 50 акчи, у Пловдиву је прешао у медресу од 40 акчи.[48] Након пријевода је предавао у Ајаз-пашиној медреси која је припадала медресама «Sahn-ı semân» и тада је његова дневна плата износила 50 акчи. Био је 1562/63. године кадија у Едирни са дневном платом од 90 акчи. Одатле је отишао у пензију. Умро је 1567/68. године.[49]

Студент је након завршене медресе добијао диплому (Temessük или icazet-name). Диплома је садржавала предмете које је студент учио, име мудериса који је држао предавања, затим низ (silsile) учењака код којих је мудерис стицао своје знање. На крају је уписано име мудериса који издаје диплому, и имена мудериса код којих је он стицао знање.[50]

Када добије icazet-name свршени медресе добија дозволу да може предавати у медреси истог ранга, или може одлазити на усавршавање у медресе вишег ранга. Након завршене медресе мудерис је достављао своје податке на адресу «Ruûs defteri» у Истанбулу и чекао је на ред да до-

---

[42] Насирудин ет-Туси је био познат по својим расправама из филозофије и етике, а био је велики математичар и астроном у времену у којем је живио.

[43] C. Baltacı, Osmanlı medreseleri, 37; [illegible], 25.

[44] [illegible], 26, 27.

[45] C. Baltacı, Osmanlı medreseleri, 324.

[46] Исто.

[47] Ове су медресе добиле назив према њиховом главном уџбенику «Miftâh-ul-ulûm» од Сакакија (umro 1229). То је уџбеник из области реторике.

[48] C. Baltacı, Osmanlı medreseleri, 347.

[49] Исто.

[50] Више о томе видјети: Amir Mulović, «Sačuvana idžazetna biografija u zbirci rukopisa Orijentalnog instituta u Sarajevu», POF 52–53/2002–03, Sarajevo 2004, 119–149.

[illegible] (?). Од 1540. године број [illegible] је јако порастао, па се јавила потреба да се успостави ред код именовања у службу. Султан Сулејман је задужио тадашњег кади-аскера (судију) Румелије Ебу Су'уда да донесе правила [illegible] у службу. Ебу Суд је установио [illegible] правила тзв. мулаземета, којима је уведен ред у тој области. За примјену система мулаземета [illegible] су били кадиаскери, а касније је ово [illegible] на Шејх-ул-ислама.[51] У вријеме када је дјеловала медреса Синан-бега, постојала је у оквиру Босанског санџака медреса Гази Хусрев-бега, која и данас дјелује, а у којој су студенти медресе Синан-бега могли наставити своје усавршавање. Свршени студенти медресе Синан-бега могли су [illegible] на усавршавање и у друге медресе у Истанбулу, Бурси, Скопљу и другим исламским центрима.

Осим у школским образовним институцијама, Новопазарци су образовање могли стицати или комплетирати у [illegible] институцијама, као што су текије, библиотеке и приватне куће учених људи.

[illegible] власти [illegible] су бројне завије или текије. Оне су биле, поред осталог, и образовне институције. Осим [illegible] у њима је изучавано [illegible] Кур'ана, Хадиса, [illegible]. У текије су долазили људи разних профила, а често и путници [illegible], који су код шејха стицали образовање из одређених дисциплина. Познато је да је у Новом Пазару прије 1488. постојала једна текија.[52] Налазила се [illegible]. Шејх [illegible] текије био је Али.[53]

Другу завију дао је саградити [illegible] Ахмед-бег [illegible] прије 1548. године.[54] Он се у попису из 1565. године наводи као умрли.[55] На [illegible] [illegible] [illegible] путника [illegible] у Османској државе [illegible] Ти, [illegible] путници, [illegible] су кроз разне градове и тамо [illegible] у [illegible]. У [illegible] [illegible] су [illegible]. Мустафа Али, књижевник и историчар [illegible] Босанског [illegible] из друге половине 16. стољећа, чије дјело [illegible] је извор за изучавање образовања у Османској држави, често је одлазио у

---

51 [illegible], 312.
52 Istanbul, BOA, TD 24, 60.
53 Исто, 59.
54 Istanbul, BOA, TD 211, 790.
55 Istanbul, BOA, TD 625, 715. [illegible] Ахмед-бега [illegible] у износу од 20.000 акчи. [illegible] 3.000 [illegible] 150 акча, а [illegible] 1.800 акча.

текију која [illegible] ефендије, текија која [illegible] текија Нурушин-паше Мухиединова. Најзначајнија текија била је [illegible] текија Рамизанова, духовник вође Мехмед-паше Соколовића.[81] Овај податак наводимо само као једну од духовних компоненти важну за текије и текија које су биле веома специфичне духовне институције и расадници образовања и културе.

Новопазарци су стицали своје образовање у библиотекама, [illegible] и [illegible] активностима интелектуалних радника. Те форме образовања организоване су у форми кружока или средишта. Међутим, у изворима подацима којима располажемо [illegible] о томе [illegible], али их наводимо као једну од [illegible] образовних форми у османском друштву.

У конкретном разматрању може се рећи да су током 16. стољећа [illegible] новопазарска муслиманска дјеца стицала знање. То је остваривано [illegible] средиштима мектеба, која су се налазила у свакој новопазарској махали. Они су дјеловали у оквиру џамијског простора, или у самосталним зградама, [illegible] вакуфске активности. Као што је [illegible] османског друштвено-политичког система обиљежена урбанизацијом [illegible] простора, обиљежена је увођењем институционалног [illegible] и [illegible] знања које је постало духовна [illegible].

Више образовање Новопазарци су стицали у медреси Синан-бега, а након завршетка ове медресе, још више образовање могли су стицати у високообразовним институцијама у Сарајеву, Једрени, Истанбулу и другим културним исламским центрима. По завршетку образовања могли су добити многе службе од мудериса, кадија до највиших управних служби.

---

[81] Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire. The Historian Mustafa Âli (1541–1600)*, Princeton 1986, 37.

Dr Hatidža Čar-Drnda

EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN NOVI PAZAR IN THE 19TH CENTURY

In Osman state all components were from urban media: social, economical, cultural — educational, traffic, sanitary and the others made by the effort of the individual. The mediation institution of the vakuf realized that. With it's activity originated on the territory of the Southeastern Europe during the 14th, 15th and 16th century undivided line of new urban settlements and between them also was Novi Pazar. All educational institutions in this town were built by the mediation of their vakufs individuals with different social status and rank. Education in this town, like in the other towns was developed with mediation of the official institutions: mekteb and medresa, and also with mediation of unofficial institutions: in mosques, libraries, tekijas and private houses of teachers and state servants of the higher ranks.

The Muslim children in mektebs earned primary education, until non-Muslim children were directed to their religious institutions. With the forming of this schools the Osmans brought on the territory of the southeastern Europe institutional education with which were included all Muslim children, regardless of proprietary state of their parents. Following the historical development of Novi Pazar trough origin documents it could be notice that the first generation of young Novopazars their basic education got in mektebs that are in the frame of mosques areas. The first mekteb was organised in the mosque of Isa-beg, the son of Ishak-beg, and later in the areas of the other mosques: mimar-sultan, Merdovića Alija, muezzin Havadža, Iskender subaša. During data origin from 1540 as a source from the later period in the 16th century as individual institutions originated next mektebs, respectively small-houses: Sinan-beg, Hajrudin son of Ilijas, Sinan son of Abdullah, Karađa čelebija and Ishaka son of Abdullah.

In this schools children learned basics of religion and ethic, Arabian alphabet and to read the Kuran. In some mektebs children have knowledge about Arabian language, grammar and syntax.

Individuals earned the higher level of education in medresas. With vakufs activities medresas were found. The central person was muderis. The decision ordered by the vakuf-name about his pay ordered educational level of medresa. The first medresa in Novi Pazar for which we have origin data is medresa of Sinan-beg.

It is built in the period between 1528 and 1540. Medresa was built from respect to his muderis Nodžmi efendi that was the first muderis in this medresa. This medresa belonged to haridž medresas of educational level of Hašije tedžrid. In medresas of this type they learned next subjects: grammar of Arabian language and syntax, mathematics with its all disciplines, speculative theology, logic, law methodology, stylistics and rhetoric.

Like vice educational institutions they acted in two tekijas: tekija near the bridge and which existence was evidenced in 1489 and tekija of *Ahmed-beg* built in 1540.

At the end we can say that during the 16th century Novopazars children were embraced with educational system where they earned literacy of *Arabic* language and elementary norms from ethics and moral. In medresa in Novi Pazar they have the higher education or they went in to other centers.

Др Радоје Пајовић
Подгорица

УДК 94(497.16)

ИСТОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ЦРНОГОРСКЕ ДРЖАВНОСТИ

Ејупу Мушовићу у спомен

На свечаном засиједању Народне скупштине Књажевине Црне Горе, 15. августа 1910. године, приликом проглашења Црне Горе за краљевину, а њеног владара за краља, краљ Никола је у свечаној бесједи рекао: »... дубоко су темељи овој обновљеној краљевини нашој. Они сежу до најсјајнијих времена краљева Војислава, Михаила и Бодина. На томе дубоком темељу почели смо и ми зидати, и данас смо старинско краљевство вратили опет да блиста под сунцем небесним...«

Ово су историјске чињенице, поготово кад је ријеч о почецима црногорског краљевства, а кад је ријеч о црногорској државности, онда би могли да се спустимо у дубину за још једно и по стољеће, до кнеза, односно, архонта, Петра, а то је друга половина IX вијека. За историјску чињеницу о почецима црногорског краљевства, очито је да је краљ Никола знао, ето, још прије 95 година.

Та чињеница отвара друго питање. Зашто се краљ Никола није ослањао на традицију црногорског краљевства, него Дукљанске државе? Остављамо то питање историчарима, јер оно што нас занима за ову тему. Није спорно да је ријеч о црногорском краљевству, а не о неком другом.

Српско краљевство званично је успостављено и почиње да се броји од Стефана Првовјенчаног (1217. године) тј. првог српског владара овјенчаног краљевском круном. Његов биограф, и биограф светога брата Саве — Доментијан, признаје да је дукљанско краљевство (а не зетско, како каже краљ Никола) старије од његовог. У првој историјској читанци за средње школе, у тадашњој Краљевини Југославији, 1931. године, каже се да је прва српска држава Рашка, а прва српска краљевина била је од Дукље преко Зете до Црне Горе. Српски историчар Васа Чубриловић два пута је у ЦАНУ, 1972. и 1983. године, истакао да Црна Гора има своју државно-правну традицију која сеже не само у Зету и Дукљу, него и римску провинцију Превалитану (Praevalis).

Држава Војислављевића, у доба Михаила била је и међународно призната. Византијски хроничар Скилица биљежи да је син Војислављев (ријеч је о Михаилу) са византијским царем склопио уговор и добио титулу протоспа-

темељу, а након кризе, 1077. године, Војислав је од римског папе Гргура VII добио краљевску круну. Сто четрдесет година касније, Стефан Првовенчани је, такође од Рима, добио краљевску круну од папе Инокентија III. Апостолски благослов папе Гргура VII краљу Михаилу гласи: Gregorius Episcopus Servus servorum Dei — Michaeli Sclavorum Regi o apostolicam benedictionem.[1]

У својој хиљадугодишњој историји Црна Гора је била принуђена четири пута да обнавља свој међународни државно-правни субјективитет. Први пут су то урадили Балшићи, послије владавине Немањића. Други пут Петровићи, послије вишевјековне османске владавине, и трећи пут — у току 1918–е 1941–1945. и четврти пут — данас.

У доба Немањића Зета је имала специјални статус аутономије. Она је, у ствари, била њихова дофинија. Главни пријестолонасљедници — крунисани владари, били су дофени у Зети. Они су имали статус младих краљева, понекад четири краљевини вршили и они су, као по правилу, на крунисање прелазили наслеђеним путем, уз помоћ четиљ властеле.

У почетку своје владавине Немања је, према житију његових биографа, синова Стефана Првовјенчаног и Светог Саве, разорио све градове у Зети осим Котора, који је за читаво вријеме Немањића имао посебан статус. Временом дошло је до привредног успона, али просперитета, нарочито од времена краља Уроша, посебно за градове и тргове Бриско, Котор и градове Србије Бар, Улцињ и Скадар. Зетски градови су се развијали у првом реду захваљујући трговини (извозили сољу, дрвеном, рибом, вином, маслиновим уљем, оружјем, текстилом и луксузном робом). Трговина је довела и до развоја путева.

Од времена Стефана Првовјенчаног (1196–1227), католичка традиција почиње да уступа мјесто православљу. Након што је 1219. године српска црква постала аутокефална, у Зети је формирана православна епископија. Послије добијања Српске архиепископије од стране патријаршије Зетска епископија је добила ранг архиепископије (митрополије). У XIII и XIV вијеку у Зети су подигнути бројни православни манастири. Зетски градови у Приморју остали су, углавном, дуго вани утицаја православља. Душанови законик и многи акти о судији систему, из периода Немањића, нарочито вријеме, истинито су градили културу и политичку свијест приморских народа.

Након смрти цара Душана настаје и царство распада на земље и области које су га сачињавале.

Зета је у доба Балшића обновила своју самосталност. Владари Балшића постали су независни тј. суверени господари. Они су успјели да обнове државу Војислављевића, која је, осим Зете, обухватила Травунију, За-

---

[1] Радослав Ротковић, *Краљевина уз Црногорског Војислављевића у светлу извора*, Подгорица 2006.

[illegible], Косово, дио Сјеверне Албаније и Косова. У једном запису из 1378. године Ђурађ Балшић се титулише господаром Зете и Поморја, половином српске земље (Косово и Метохија са градовима Пећ и Призрен) и дијелом Грчке земље (односи се на Сјеверну Албанију, која је била у оквиру Византије).

Продором Османлија (у борби против њих погинуо је Балша II код Берата) и Мусачија, а уз помоћ домаће властеле, прије свега Црнојевића и Котромановића, Балшићи су изгубили све посједе у Доњој Зети (данашња Албанија), на Косову, црногорско приморје и западне дијелове државе, тако да од њиховог сјаја и господства није остало готово ништа.

Након смрти Балше III (1421) Зетом је завладао његов ујак Стефан Лазаревић, а након њега Ђурађ Бранковић, а једно вријеме и Стефан Вукчић Косача, такође као турски вазал. Средином XV вијека Доњом Зетом су овладали Османлије, а у Горњој Зети, ступају на историјску позорницу Црнојевићи, који су пред османском и млетачком силом почели да узмичу према Ловћену, пренијевши пријестоницу са Жабљака на Ободу, а затим, 1482, на Цетиње, гдје подижу свој двор и манастир, који постаје и сједиште Црногорске митрополије. У доба Црнојевића име Црна Гора преовладава као име државе (умјесто Зета). Пресељењем пријестонице и сједишта Митрополије на Цетиње означено је почетак нове епохе у историји црногорске државе.

Епоха Црнојевића била је изузетно драматична. Суочени са моћнијим силама — Турском и Млетачком Републиком, Црнојевићи су морали да се довијају на разне начине да би опстали. Црнојевићи, држава почиње да се консолидује средином XV вијека, у вријеме продора турског султана Мехмеда II, званог Ел Фатих, освајача Цариграда (1453) и територија на Балкану, укључујући и Морачу и Доњу Зету. Према Црнојевићима, Стефан, у неким документима Стефаница, да би се супротставио Османлијама морао се ослонити на Венецију. Цијена те помоћи била је признавање њене врховне власти. Стефаници је наслиједио Иван (1465–1490), који је преузео исте обавезе према Венецији. То није могло да спријечи честе турске упаде, па је Иван морао да плаћа годишњи данак Мехмеду II.

Иван је успио да сачува самосталност и према Турцима и према Венецији. Цијена тога је била да је старији син — Ђурђе [illegible] (потурчењем), а млађи постао у Стамболу, гдје је примио ислам и име Скендербег. Иванов насљедник Ђурђе, под притиском Османлија, морао је 1496. да напусти Црну Гору.

Епоха Црнојевића остала је запамћена и по значајној духовној дјелатности. Другу вриједност оставила је законодавна дјелатност. Један од законских прописа је тзв. Хрисовуљ Ивана Црнојевића. Ђурђе се такође бавио правосудном дјелатношћу. Судове [illegible] је »Суд од 24 властелина«. Чланове суда је именовао Ђурђе, као господар земље, а потврђивали су их сами бољи чланови суда.

Епоха Црнојевића наликовала је и до једном феномену, који ће обиљежити вјековни [illegible] вијека.

Добар дио сељака располагао је сопственим земљишним посједима. Сточарско становништво са уједињењем у катунску организацију и престало да плаћа дажбине феудалним господарима. Један од таквих дажбина, [illegible]. Они су почели да стварају нову врсту [illegible], што је практично означило почетак процеса стварања слободних сељака у Црној Гори. Та категорија становништва ће постати основна друштвена снага која ће неколико стољећа успјешно пружати отпор Османлијама. Они су као наоружани грађани континуирано учествовали у раду Општецрногорског збора. То је црногорске слободне сељаке сврставало у ред привилегованих категорија које су имале право да носе оружје и да ратују, што привилеговани кметови најчешће нијесу имали право. То је био разлог што је црногорски слободни сељак (са статусом витеза) успијевао вјековима да се успјешно супроставља страним завојевачима, не само у одбрани слободе свога народа већ и свога друштвеног статуса.

Послије изгнанства Ђурђа Црнојевића из земље, Црна Гора је припојена Османском царству као посебна област под управом Санџак-бега. Једно вријеме (1513–1528) земљом је управљао Скендер-бег Црнојевић, а послије његове смрти Црна Гора је припојена Скадарском санџаку, са статусом вилајета, као султанова имања. Санџак-бег је могао да интервенише само у специјалним ситуацијама у споразуму са главарима Црногораца. Султан се ослањао на домаћу власт, па је именовао [illegible] Црне Горе. Црногорци су имали аутономију до две године као сточари и као крајишници. Нијесу били обавезни да ратују ван Црне Горе, ако их на то позове лично Султан. Санџак-бег и кадија (који је имао резиденцију изван Црне Горе) имали су право само да врше општи надзор над Црном Гором.

У таквим условима сачувала је домаћа власт. Постојао је сачуван и значај Општецрногорског збора, на којем се одлучивало о најважнијим питањима земље, посебно о избору највиших и духовних главара, о усвајању земаљских закона и др. Постојао је и главарски збор, који је најчешће рјешавао међуплеменске сукобе.

Обнављањем Пећке патријаршије, 1557. године (укинута 1459), обновљена је улога цетињских митрополита. У односу на пећке патријархе црногорски митрополити су се понашали аутономно, као [illegible] народа, док су патријарси били ограничени Султановим бератом. Послије сеобе Срба под Арсенијем III Чарнојевићем (1690), црногорски митрополити одржавају слабије везе са патријаршијом у [illegible]. Послије укидања Пећке патријаршије 1766. црногорска митрополија је de facto и de jure постала аутокефална.

Слободарска традиција црногорског народа наслоњена је на локалне привилегије, па је често долазило до оружаног отпора османлијским властима и до организовања устаничких покрета, уз ослонац на погранична племена која су била под турском влашћу. Главни покрети су били у току XVI, а поготово XVII вијека.

Најважнији ослонац црногорски побуњеници и спољни савезници налазили су код Млетачке републике, која је често ратовала против Османске империје. Друга половина XVII вијека протекла је готово сва у борбама Црногораца на страни Млечана против Турака. Тај период су обиљежили Кандијски рат (Крит) 1645–1669. и Морејски рат (Пелопонез), 1684–1699.

У току Морејског рата, 1688. године, долази до покушаја Црногораца да обуставе плаћање пореза. Овим почињу и да се у потпуности ослобађају од османске власти. То је довело до коначног избора, у доба владике Данила, крајем XVII вијека (1697), чиме почиње нова епоха у историји црногорског народа, епоха Петровића. Почетком XVIII вијека долази до успостављања државних и политичких веза са царском Русијом, што ће означити нови квалитет у ослободилачкој борби црногорског народа.

Од доласка Петровића на чело Црне Горе, крајем XVII вијека, настаје нова епоха у црногорској историји. Црна Гора се дефинитивно ослобађа од турске османске власти, што је довело до неколико великих турских похода против Црне Горе и њеног пустошења.

Црногорски митрополити постају и световни владари и господари. У доба владике Данила (1697–1735) Црна Гора јача и на унутрашњем плану (Општецрногорски суд — који успјева да рјешава међуплеменске спорове) и у међународним релацијама. Црногорски митрополити проширују своје вјерске компетенције и изван своје државне територије. Приликом хиротонисања у Сечују, у Мађарској, 1700. године, од пећког патријарха у егзилу Арсенија III Чарнојевића владика Данило добија и специјалну синђелију на основу које је стекао овлашћење да своју религиозну власт може вршити не само у Црној Гори него и у Скендерији и Приморју, тј. на територији која припада Османској империји. То је урађено на основу овлашћења која су пећки патријарси добили посебним султановим бератом (у оквиру Скендерије спадала је скадарска област, а то је данашња Албанија, Зета, Подгорица и Црногорска брда тј. Кучи, Пипери, Бјелопавлићи, Братоножићи, Ровца, Морача и Васојевићи. Од приморских градова то су били Бар и Улцињ). На основу повеље Дужда из 1718. године црногорски митрополити су добили то право и на подручју Црне Горе под млетачком влашћу, тј. право да врше вјерске обреде, убирају прилоге, обилазе старе и подижу нове цркве и манастире. Те привилегије су трајале до укидања Пећке патријаршије (1766) и до укидања Млетачке Републике (1797). На основу тих права титула владике Данила гласила је владика (и владар) црногорски и [illegible] митрополит Скендеријски и приморски.

Од 1711. године Црна Гора успоставља блиске — пријатељске односе са царском Русијом. Са Млетачком Републиком она успоставља блиске дипломатске односе још од средине XVII вијека.

Од краја XVIII вијека, од битака на Мартинићима и Крусима (1796. године), почиње процес ширења Црне Горе у средњовјековне границе. Након тих битака са Црном Гором се интегришу Бјелопавлићи и Пипери, а доцније бој у Морачи (1820) Ровца и Морача.

Падом Млетачке Републике (1797) владика Петар I настоји да свој утицај прошири на Црногорско приморје које се налазило под њеном влашћу (Будва, Паштровићи и Бока Которска). Такву политику подржава и приморско становништво, које је прије 1420. године било саставни дио црногорске државе, а и послије тога повезано са њом не само родовским везама, не само крвносродничким, историјским, етничким, културним, економским, већ и политичким. Заједничке црногорске и бокељске оружане снаге, помогнуте руском флотом, нанијеле су Наполеоновим снагама код Дубровника (1806) тежак пораз, а затим успјешно ратовале и у Боки. Након пораза Наполеона у Русији (1812) њихове акције су настављене и на Боки. До средине октобра 1813. црногорска војска предвођена владиком Петром I, уз подршку енглеске флоте, ослободила је читаво Приморје, укључујући и Боку. Крајем октобра (29) владика Петар I и народни прваци Паштровића, Будве и Боке Которске одржали су у Доброти скупштину која је прогласила Одлуку о уједињењу Боке Которске и Црне Горе у јединствену државу. Скупштина је изабрала и своју владу (Централну комисију), коју је чинило по девет представника Црне Горе и Боке Которске. На жалост и Бокеља и Црногораца, њихове жеље ће се остварити тачно стотину година касније, тј. послије Првог свјетског рата. Париским миром од 30. маја 1814, Будва, Паштровићи и Бока Которска припале су Аустрији. То је потврдио и Бечки конгрес (1815).

Друга половина XIX вијека донијела је Црној Гори највеће даље успјехе у ослобађању њених територија од османске власти. Након неколико крвавих ратова, бојева и битака Црна Гора је извојевала и сјајну побједу на Граховцу, маја 1858, након чега је дошло до разграничења између Црне Горе и Османског царства. Цариградска конференција представника великих сила (тзв. Амбасадорска конференција) одлучила је да Црној Гори припадну: Грахово са околином, Рудине, Ускоци, један дио племена Дробњака, Жупа Никшићка, Горње Липово, Горња Васојевића, дио Куча и Дољани. Овим повећањем своје територије Црна Гора је добила и на свом међународном признању.

На Берлинском конгресу (од 13. јуна до 13. јула 1878) Црној Гори је потврђено и дефинитивно формалноправно међународно признање. Послије великих бојева и сјајних побједа на Вучијем долу, Фундини, и бојева у Дуги и Острошком кланцу, битака за Никшић и Бар, у састав Црне Горе ушли су: Округ Рудина (Вучји До), Бањани, Дуга, Пива, Дробњак, Ускоци, Шаран-

ди, Језера и градови: Никшић, Подгорица, Спуж, Жабљак, Колашин, Бар и Улцињ.

Битка за Црну Гору тиме није била завршена. Требало је да се добије још један, завршни рат против Османског царства — Први балкански рат (1912–1913). Том приликом су ослобођени: Пљевља, Бијело Поље, Мојковац, Беране, Рожаје, Плав и Гусиње, Тузи, а у састав Црне Горе ушла је и Метохија са градовима Пећ и Ђаковица, које су, иначе, ослободиле црногорске трупе. Након тог рата Црна Гора је добила границу са Србијом.

Послије Великог рата (1876–1878) површина Црне Горе износила је 9.475 км² (до тада је износила 4.400 км²). Послије Првог балканског рата територија Црне Горе је проширена за око 5.000 км² тако да је износила 14.443 км².

* * *

Осим Општецрногорског збора који је од 1500. године до средине XIX вијека био највиши орган власти, Црна Гора је у свом историјском току настојала да развија своје институције судске и управне власти. То се посебно може пратити од периода владике Данила који је организовао Општи црногорски суд (1713), састављен од главарских представника са главним задатком да рјешава међуплеменске спорове. Сличан суд формиран је и у доба Шћепана Малог, а постојали су и племенски судови. Шћепан Мали је имао и оружани одред од 80 људи, који је био у служби централне власти.

Према Мијату Шуковићу, процес изградње институција државне Црне Горе дешавао се у историјским процесима у доба Петра I, у периоду од 1796. до 1830. године. На Општецрногорском збору од 20. јуна 1796. године донесен је акт са значајном снагом под називом *Стега* којим је обавезано свако црногорско племе на организовану одбрану од спољњег непријатеља. У литератури је тај акт познат под именом *Стега*, а [illegible]. *Двије године* касније тај законик је проширен на 16 чланова, а назван је *Законик општи црногорски и брдски*, а шест година касније (5. августа 1803) законик је дефинитивно допуњен и усвојен. У доба Петра I успостављени су органи државне власти (законодавни, судски и извршни): *Збор* [illegible], *Кулук* [illegible], *Правитељство суда црногорскога и брдскога* (као органи извршне и правосудне власти), *Гвардија* (од 200 наоружаних људи) и *Народна канцеларија*. Тиме је успостављен правни поредак државе Црне Горе.

У доба Петра II створена је, у нешто новом облику, трочлана система државне власти. *Правитељство суда црногорскога и брдскога* реорганизовано је у *Правитељствујушчи сенат црногорски и брдски*, у коме су обједињене судска и извршна власт. Сенат је обликован као својеврсна влада, јер је био највиши орган управне државне власти. Истина, он је био и судски орган и рјешавао је као највиша инстанција. Успостављена је и институција Перјаника. Било их је укупно [illegible].

У доба књаза Данила извршено је раздвајање свјетовне и духовне (црквене) власти.

Књаз Данило (господар слободне Црне Горе и Брда) унаприједио је правни поредак државе доношењем *Општег земаљског законика* (23. априла 1855. године). Њиме се свакоме гарантује једнакост пред судом, имање, живот, част и слобода. Штити се приватна својина, а свакоме иноплеменику (туђинцу) гарантује се неприкосновеност, укључујући и вјеру.

Послије међународног признања Црне Горе књаз Никола је посебном прокламацијом (18. новембра 1888) гарантовао свим грађанима право исповиједања вјере без дискриминације, укључујући и вјерске обреде и поштовање закона у складу са нецрквеним правима.

Године 1886 (18. августа) потписан је конкордат са Ватиканом, којим се обезбјеђује црквена аутономија католичкој цркви у Црној Гори и равноправност католичке и православне вјероисповијести.

Исте године усвојен је *Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору*, чиме је црногорски правни поредак уздигнут на врхунски европски ниво (М. Шуковић). Његов аутор је Валтазар Богишић. Убрзо послије међународног признања Црна Гора је извршила државне реформе, па су умјесто Сената установљени *Државни савјет*, министарства и Велики суд.

Од 80-их година XIX вијека Црна Гора је успоставила дипломатске односе са 12 свјетских држава (Русија, Србија, Аустро-Угарска, Италија, Турска, Грчка, Бугарска, Њемачка, Шпанија, Белгија, Велика Британија и САД).

Крајем децембра (19) 1905. године књаз Никола је прогласио *Устав за Књажевину Црну Гору*, којим је Црна Гора проглашена за наследну уставну монархију. До тада, по ријечима самога Књаза, облик црногорске државне управе био је самодржавни. Досадашња апсолутна монархија замијењена је уставном. Уставом је, поред осталог, обезбијеђена неприкосновеност територије државе. Држава Црна Гора није се могла раздијелити ни отуђивати, као што се ни њене границе нијесу могле ни смањивати ни отуђивати без споразума Књаза са Народном скупштином.

Средином 1910. (15. јула) Народна скупштина је Црну Гору прогласила за краљевину, а књаза Николу за краља. На Скупштини је истакнуто да Црној Гори краљевско достојанство припада по историјском праву и сопственим заслугама. Историјско право, као што је у уводу говора речено, произилази из традиције средњовјековне зетске државе Војислављевића из XI и XII вијека.

Чин проглашења Црне Горе за краљевину имао је за циљ да учврсти њен међународни углед и ојача њену међународну позицију. Вријеме је показало другачије понашање међународне заједнице према Црној Гори у блиској будућности.

* * *

Послије 1918. године Црна Гора је доживјела чудну судбину, какву није имала у својој дугој историји. Иако савезник и [illegible] Антанте у Великом рату и побједница над централним силама, ослобођена од аустроугарске окупације [illegible] савезницима, Црна Гора је доживјела да буде окупирана од савезничких трупа — српских, француских, италијанских, америчких и британских. Формално преко Подгоричке скупштине, која је била нелегална и нелегитимна, припојена је Србији и тиме је изгубила свој државни и национални идентитет, чак и своје име као географски појам. Иако је Подгоричка скупштина одлучила да се Црна Гора уједини са Србијом и да заједно са њом ступи у југословенску државну заједницу, од тога није било ништа. Приликом проглашења Краљевства СХС, 1. децембра 1918. године име Црне Горе није поменуто у Адреси регента Александра, што значи да Подгоричка скупштина није добила легитимитет ни од свог [illegible] партнера Србије.

Незадовољство таквим стањем и одбијање да се легалним средствима не може ништа измијенити, довело је до оружаног устанка црногорског народа. Устаници су команданту Јадранских трупа [illegible] захтјев да се српске трупе [illegible] у [illegible], а затим објавили свој политички програм у коме се истиче [illegible] да Црна Гора уђе у нову југословенску државу — равноправно са осталим југословенским покрајинама, а о облику владавине да се одлучи уставотворно. Скупштина [illegible] да се [illegible] Подгоричке скупштине и [illegible] нови слободни избори на којима би се одлучило о судбини Црне Горе.

Дошло је и до оружаног сукоба најприје у околини Цетиња 6. јануара 1919. Међутим, устанак није успио. Устаници су дозвољавали да власти [illegible] вођство у Цетињу, Подгорици и Никшићу прије почетка устанка. Они нијесу били одлучни у оружаним акцијама, јер нијесу жељели да се пролива братска крв. Устаничко вођство је сматрало да устаничке акције буду углавном политичка демонстрација која би скренула пажњу великих сила, а посебно Конференције мира у Паризу, на нерегуларност Подгоричке скупштине, очекујући да ће доћи до њихове интервенције. Устанак је у крви угушен, као и каснија комитска акција. Јединице Јадранских трупа и разне паравојне [illegible] јединице организовале су сурови терор, не само према комитима него и према њиховим породицама, али и онима који су комитски покрет подржавали. Средином 20-их година ликвидирани су комити, дијелом побијени, а дијелом интернирани, а [illegible]

Гушењем божићног устанка и комитског покрета, незадовољство црногорског народа није могло бити угушено. Отпор народа [illegible] до Другог свјетског рата, а испољавао се кроз разне политичке демонстра-

дија, кривичних акција, интрига, других разних кривица и политичких и других публикација, и на друге начине. Помоћу политичког наглашавања противнародног положаја Црне Горе бавиле су се неке политичке партије, као што су *Црногорска федералистичка странка* (до 1929). Отприлике исто- ветни ставови за Црну Гору, и КПЈ, посебно од средине 30-тих година.

Упркос забрани деловања *Видовданског устава* (1921) и *Закона о заштити државе*, у Црној Гори се створио национално-револуционарни покрет, као одговор на хегемонију великосрпске власти и на полицијски терор. Водећу позицију у том покрету до шестојануарске диктатуре имали су федералисти, а послије тога водство федералиста нађе у окриљу државних бенефиција, како пише у једном документу КПЈ. Од средине 30-тих година водећу улогу у том покрету преузимају комунисти.

У то доба у Црној Гори настаје покрет који ће касније бити назван *Демократско-народни фронт слободе*, као рефлекс антифашистичког покрета у Европи на агресивни фашизам. Тај покрет у Црној Гори има најшире форме рада — организационе, политичке, демократске. Његова политичка платформа предвиђала је потребу рјешавања читавог комплекса политичких, економских, социјалних и културних питања, како општих тако и оних специфичних — црногорских. Један од најбитнијих био је и захтјев за равноправност Црне Горе у југословенској држави и сазивање Црногорске народне скупштине на Цетињу, која би одлучивала о судбини црногорског народа.

На линији овог антифашистичког програма, програма демократских слобода, братства, јединства, равноправности свих југословенских народа и свих историјских покрајина у државној заједници Југославији, тај антифашистички демократски покрет успио је да око свог програма окупи најшире слојеве црногорског друштва, укључујући и припаднике неких грађанских партија демократске оријентације.

Након априлског слома 1941. године и успостављања окупационе власти, настала је сасвим тешка ситуација. Агресори су Југославију подијелили између себе, а дио југословенске територије су анектирали. Краљ, Влада и дио политичких партија и војног врха избјегли су у иностранство. Армија је разоружана и највећи дио одведен у заробљеништво. Грађанске партије су се практично распале. Дио је прихватио сарадњу са окупатором, а већи дио се пасивизирао и није помишљао на отпор окупатору док се ратна ситуација на свјетским фронтовима не разјасни. Једина политичка снага, која је сачувала своју организацију и од првог дана радила на организовању отпора, била је КПЈ. Она није признала окупацију ни комадање државне територије, као ни формирање квислиншких држава. Она је позвала народе Југославије на оружани отпор окупатору и његовим сарадницима, понудивши политичку платформу у којој се предвиђа:

— *обнова Југославије као државне заједнице равноправних југословенских народа*,

— национално и социјално ослобођење,

равноправност свих југословенских народа и националних мањина,

— солидарност са свим поробљеним народима свијета,

— ослонац на највеће антифашистичке силе — Совјетски Савез, Велику Британију и Сједињене Америчке Државе.

То је била једина реална политичка опција, коју су прихватили сви народи Југославије.

Покушаји окупатора да се под њиховим протекторатом створе неке нове облике старе државе, међу којима и Црна Гора, нијесу имале реалног основа. Прво, било би [illegible] у условима фашистичке окупације прихватити такав пројекат. Друго, понуда окупатора није била искрена, јер је у међувремену знатан дио њене територије припојио тзв. Великој Албанији или себи. И треће, све такве пројекте, реализоване под окриљем сила осовине, пропали су заједно са својим покровитељима тј. силама Осовине.

Све тековине четворогодишње ослободилачке борбе народа Југославије озакоњене су одлуком Другог засједања АВНОЈ-а у Јајцу, 29. новембра 1943.

Руководство ослободилачког покрета за Црну Гору, предвођено покрајинском организацијом КПЈ понудило је црногорском народу уочи покретања оружане борбе против окупатора:

— борбу против окупатора и против свега онога што је предратна Југославија донијела од неправде и зла;

— борбу уз ослонац на СССР (а касније и Велику Британију и САД), борбу за национално, демократско и социјално ослобођење;

остварење братске заједнице равноправних југословенских народа;

— демократску народну власт;

— равноправност жена;

— уништење свих остатака фашистичке реакције.

Црногорски народ је први, не само у Југославији, него и у Европи, дигао масовни устанак 13. јула, који је изненадио и пријатеље и непријатеље и [illegible] одјекнуо на цијелом ширем Југославије [illegible] поробљене Европе. Црногорски устаници су током 1941–1942. године пружили моралну и оружану помоћ свим својим сусједима.

Више од половине ударне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ, у току 1942. и 1943. [illegible] пролетерске бригаде.

Црногорске [illegible] НОБ-а [illegible] су 10 партизанских бригада и више партизанских одреда. Око 3.000 црногорских руководећих кадрова налазило се у јединицама НОВЈ широм Југославије.

У складу са одлукама и принципима *Другог засједања АВНОЈ-а*, у Црној Гори је 13–15. јула 1944. године одржана *Црногорска антифашистичка скупштина народног ослобођења*, која је прогласила за [illegible]

конституисање и изградњу тијела Црне Горе, које је обезбјеђивало црногорском народу право да сам одлучује о својој судбини и да сам сноси одговорност за њу. Одлукама ЦАСНО-а обезбијеђен је континуитет црногорске државности. Црна Гора је постала равноправни члан југословенске федерације, са правом на самоопредјељење до отцјепљења, као и остали југословенски народи.

Према томе документи на засједању ЦАСНО-а 13–15. јула 1944. године изражавали су тежње црногорског народа, изражене кроз четворогодишњу ослободилачку борбу народа Југославије, у којој је он дао изванредан допринос у сваком погледу.

На непосредним и тајним изборима у ослобођеној Црној Гори, 3. новембра 1946. године, изабрана је *Уставотворна скупштина*, која је 31. децембра исте године донијела *Устав Народне Републике Црне Горе*. Њиме је успостављен систем власти идентичан са оним у другим републикама у оквиру ФНРЈ. У њему је утврђено да НР Црна Гора врши државну власт суверено и да она, као Црна Гора, добровољно улази у ФНРЈ, *са правом на самоопредјељење, укључујући право на отцјепљење, на основу начела равноправности*. Држава Црна Гора је суверено пренијела на ФНРЈ само она права која су савезној држави дата Уставом ФНРЈ, која је Црна Гора уживала заједно са другим чланицама Федерације.

У периоду од 1945. до 1990. Црна Гора је имала равноправан положај са свим осталим чланицама Федерације. У том периоду Црна Гора се развијала убрзаним темпом. Процјењено је да је 1971. година у односу на 1941. годину Црна Гора била развијенија од свјетског просјека 8 пута, а до априла 1979. године (по тој стопи) чак 128 пута.

Разбијањем двочлане федерације, тзв. антибирократском револуцијом, а у ствари контрареволуцијом, наметнут је Црној Гори неприхватљиви и неравноправни статус у двочланој федерацији. Двочлана федерација између Србије и Црне Горе још једном је само потврдила да двочлане федерације никад немају опстанка као облик државе, чак ни тамо гдје су чланице исте ради величине и по територији, и по броју становника, и по свом економском потенцијалу. Довољно је упоредити са били да ни једна двочлана федерација у историји није могла да опстане. Искуство у односима Србије и Црне Горе је, уз то, показало да српска државна и политичка елита, од Гарашанина па преко Милошевића, до данас није никада могла да прихвати Црну Гору као равноправног партнера, већ само као дио Србије, у најбољем случају као њен изборни округ.

Од Србије и Црне Горе формирана је 27. априла 1992. године двочлана федерација под називом Савезна Република Југославија, на принципу централистичког федерализма. У тој држави централни органи су континуирано нарушавали равноправност Црне Горе. Но то није било довољно. Чекало се само погодан моменат да се тај статус укине. То се десило 6.

јула 2000. године када је Слободан Милошевић извршио уставни удар, без учешћа легалних представника Црне Горе. Федерација је укинута а Црна Гора проглашена за 27. изборну јединицу Србије. На Берлинском конгресу — 13. јула 1878. године Црна Гора је призната за 27. независну државу у свијету, а 122 године касније она је проглашена за 27. изборну јединицу Србије!? Каква иронија судбине! Црна Гора је била принуђена, како у [illegible] смислу, да се одупре фикцији која је осам година раније називана федерацијом и почела да гради самосталан економски, политички, монетарни, судски и безбједносни систем, наговијестивши да ће путем референдума обновити своју независност.

Интервенцијом Европске уније тај процес је одложен. Београдским споразумом (14. марта 2002. године) формирана је државна заједница Србија и Црна Гора с правом да њене чланице, по истеку три године, имају право да референдумом провјере да ли желе да и даље наставе заједнички живот у таквом провизоријуму или ће изабрати пут сопствене независности. Црна Гора се одлучила да преко референдума (који је расписан за 21. мај 2006. године) провјери вољу својих грађана — да ли су за обнову своје пуне независности или да продуже живот у федерацији са Србијом.

Основна литература

1. *Андријашевић, Живко, М.* — Растодер, Шербо, *Историја Црне Горе*, Подгорица 2006.

2. Бојовић, Јован, Р., *Подгоричка скупштина*, Титоград 1989.

3. *Енциклопедија Југославије*, Загреб 1982, 1984, том 2 и 3.

4. *Историја Црне Горе од најстаријих времена до Берлинског конгреса 1878*, репринт издање, том 1, 2, 3, 4, 5 (група аутора: З. Бешић, М. Гарашанин, Д. Гарашанин, В. Кораћ, С. Ћирковић, Д. Живковић, Г. Станојевић, Б. Павићевић и други), Подгорица 2006.

5. Живковић, Драгоје, *Историја Црне Горе*, Подгорица 2004.

6. Ковачевић, Бранислав — Андријашевић, Живко, М. (приредили), *Дипломатски списи Књажевине/Краљевине Црне Горе 1878–1918*, Документи, Цетиње 2008.

7. Кулишић, Шпиро, *О етногенези Црногораца*, Титоград 1980.

8. Лакић, Зоран, *Народна власт у Црној Гори 1941–1945*, «Обод» Цетиње — «Народна књига» Београд 1981.

9. Мартиновић, Нико, *Црна Гора*, Биографски записи, Подгорица 2004.

10. Мугоша, Спасоје, *Привредни развитак Црне Горе 1918–1941*, Титоград 1959.

11. Мемић, Мустафа, *Бошњаци-Муслимани Санџака и Црне Горе*, Сарајево 1996.

12. Милаш, Никодим, *Православно црквено право*, «[illegible]» Бар 1996.

13. [illegible], Вук, *Митрополити Црне Горе [illegible]* ([illegible]), [illegible] 1997.

14. Павићевић, Бранко — Распоповић, Радослав, *Црногорски законици 1796–1916*, Правни извори и политички акти од значаја за историју државности Црне Горе, Збирка докумената, I–V, Подгорица 1998.

15. *[illegible]*: Владика Василије Петровић Његош, Владика Петар I Петровић Његош, Симо Милутиновић Сарајлија, Милорад М. Медаковић, Димитрије Милаковић, Ђорђе Поповић, [illegible], приредио [illegible], предговор Бранко Павићевић, «Унирекс» Подгорица 1997.

16. Ракочевић, Новица, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903–1918*, Цетиње 1981.

17. [illegible], *[illegible] у Црној Гори*, Подгорица 2000.

18. Распоповић, Радослав, *Дипломатија Црне Горе 1711–1918*, Подгорица 1996.

19. Растодер, Шербо, *[illegible] Црне Горе 1918–1929*, Бар 1993.

20. Исти, *Политичке борбе у Црној Гори 1918–1929*, [illegible] Бар 1996.

21. Исти, *Политичке странке у Црној Гори 1918–1929*, [illegible] Бар 2000.

22. Ражнатовић, Новак, *Црна Гора и Берлински конгрес*, Цетиње 1974.

23. Ротковић, Радослав, *[illegible] народа*, Подгорица 2004.

24. Шћепановић, Жарко, *Кратка историја Црне Горе од најстаријих времена до 1796*, Подгорица 2002.

25. Шкеровић, Николај, *[illegible]*, Титоград 1964.

26. Шуковић, Мијат, *Подгоричка скупштина 1918*, друго допуњено и проширено издање, Подгорица 1999.

27. Исти, *[illegible] Црне Горе*, Загреб 2006.

28. Вујовић, Димитрије-Димо, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962.

29. Живковић, Драгоје, *Историја црногорског народа*, I–III, Цетиње 1989, 1992, 1998.

Dr Radoje Pajović

HISTORICAL BASIS OF MONTENEGRIN STATE SOVEREIGNTY

At the beginning of this article is given representation of creation and many time renewal of international-low subjectivity of Montenegro in its thousand year long history. For the first time it was done, by the Balšić's family, for the second by the Crnojević's, for the third by Petrović's and for the forth it is happening nowadays.

Zeta in the Balšić's era renovated its independence but with the Osman arrival started to lose parts of territory so in the middle of the 15th century with Donja Zeta ruled the Osmans and in Gornja Zeta ground on the historical scene the Crnojević's family who transferred metropolis from Žabljak to Obod and from there in 1482 to Cetinje. In the Crnojević's era as a name of the state prevailed name Montenegro instead *Zeta*.

In time of the Petrović's family, before formally legally recognition of Montenegro on the Berlin Congress (1878), *de facto* had international subjectivity. Closely cooperated with Venice, Russia, Austria and practiced fixing the boundaries with the Ottoman Empire (after Grahovac in 1858).

After 1918 Montenegro lost state and national individuality even its name as a geographical term. During the Second World War by decisions of CASN Montenegro became an equal member of Yugoslav federation with right for self-appropriation till splitting as other Yugoslav nations and that was ensured by the Second session of AVNOJ.

CASN — Montenegrin Antifascist Convention of National Liberation
AVNOJ — Antifascist Conference of National Liberation of Yugoslavia

Фарук Диздаревић
Прибој

УДК 94(497.11 Прибој)"17/19"
[illegible]

ВАКУФНАМА И ВАКУФ ХАСАНАГЕ ПРИБОЈЦА

1.

Ага Прибојанас [illegible] у [illegible] Прибој Хасанага, син Мустафин, [illegible] своје имање увакуфио је и своју [illegible] 1170. године по Хиџри (7. јула 1756. године по новом календару) у Новој Вароши, у то вријеме сједишту кадилука Стари Влах у чијем саставу је била нахија Прибој.

Ова вакуфнама је настала на темељу формалне расправе на суду у поменутом сједишту кадилука између [illegible] Хасанаге и мутевелије вакуфа Фејзаге, Хасанагиног сина, а судија пресуди да је вакуф [illegible], како [illegible] и као сви други вакуфи.

Легализацију документа обавио је кадија Мухамед, о чему свједочи [illegible] на почетку текста, на његовој десној страни, гдје пише: »Hakim-i [illegible] Muhamed« што значи »Овјерио је вјеродостојан Мухамед«. Оригиналност документа присуством [illegible] је двоје свједока чија су имена [illegible] на крају вакуфнаме.

Оригинални текст Хасанагине вакуфнаме написан је старим турским језиком у 48 редова, на [illegible] величине 64 x 26,5 цм. Тај документ се чува у Вакуфско-мирасфиском повјереништву у Прибоју. [illegible] 1949. године [illegible] на турском језику, а [illegible] документу се од [illegible] губи траг.

Превод вакуфнаме са турског [illegible] ОСТАВА урадио је [illegible] почетком XX вијека,[1] а други [illegible] урадио је Алија Бејић 1940. године.[2]

2.

Вакуфи су добротворне установе које су се у Турској царевини, а у [illegible] крајевима [illegible] Османске [illegible]. По дефиницији Ибрахима Халебија вакуфи су [illegible], која [illegible]

---

[1] [illegible] у: Др [illegible], *О вакуфима [illegible]*, Београд 1914.

[2] *Alija Bejić, Priboj na Limu pod [illegible] 1878–1912*, [illegible] 1943.

давац или оснивач вакуф добровољно одваја [illegible] да би уступио својину Богу а плодоуживање људима. Шта је могло бити предметом вакуфа? Свака ствар која се не троши првом употребом њоме јој вриједност остаје након [illegible] употребе а којом оснивач има право слободног располагања, односно она је морала бити у пуној приватној својини завјештача.

Институција вакуфа, исламом уведена у вријеме Турака [illegible] као социјална установа, [illegible] карактером завјештања својине, дубоко се укоријенила у отоманско право и обичаје и [illegible] се тако да је у неким периодима обухватала више од 3/4 обрадивог земљишта и земљишта под грађевинама.[3] Колико је ово утицало на укупне економске односе у вароши није предмет овога рада.

Добротвори, вакифи, [illegible] султани, [illegible], [illegible] високи државни достојанственици, локални представници власти, трговци, занатлије, обични људи.

Вакуфнаме пружају могућност, како каже др Хазим Шабановић, не само да се објасни институција вакуфа, него могу послужити као прворазредни извори за изучавање и многих других питања из различитих грана историје.[4] Ови документи пружају обиље података за историју градова и насеља уопште, за [illegible], историјску [illegible] и [illegible] за културну и економску историју. Они дају могућност да се упозна унутрашња структура друштва за вријеме турске владавине нпр. у нашим земљама, [illegible] економске услове разних друштвених [illegible] дају могућност да се упозна вриједност новца, [illegible] различитих пореза, [illegible] закупа и кирије. Вакуфнаме [illegible], [illegible] установа, [illegible]. Ријечју, изучавањем ових докумената може се добити јасна представа о животу уопште, то јест може се упознати стварна структура друштва за разлику од многих [illegible] које се задовољавају углавном тиме да набрајају ратне [illegible] и политичке догађаје, [illegible], а о стварном животу говоре ријетко и [illegible].

X.

У првим деценијама XVIII вијека Прибој је био [illegible], [illegible] град [illegible]. У [illegible] смислу, како је већ речено, био је уређен као [illegible], чији [illegible]. [illegible] у [illegible] власт у својим [illegible].[5] Средином [illegible] вијека (која по-

---

[3] George Young, *Corps de Droit ottoman*, Vol. VI, Oxford 1906.

[4] Hazim Šabanović, *Dvije najstarije vakufname u Bosni*; Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vlašću, II, Sarajevo 1952.

[5] [illegible] Čelebić, *Priboj*, Sarajevo 1970.

[illegible] које године [illegible] падишах [illegible] султан Осман III поставио је за агу Прибојског агалука Хасан, син Мустафин. Нема других ближих података о томе ко је био тај човјек, осим оних из његове задужбине из чијег текста се може разабрати да је био образован, угледан и богат и да је [illegible] човјек, Прибојац. Из своје имовине сазидао је џамију и мектеб и [illegible] дућане и вакуфе [illegible] одржавање [illegible], [illegible] у Бордановићима, [illegible] у Прибоју на Лиму и суме од 36.000 акчи, што је све чинило његов вакуф.

У Прибоју је, дакле, постојала од раније џамија. Њу у свом путопису помиње Евлија Челебија (1611–1682)[6] али је [illegible] у [illegible] да се [illegible] било у вријеме Хасан-аге. У тексту вакуфнаме, у њеном првом дијелу стоји: »... С наведеним новцем сазидао сам у поменутој паланци једну џамију за џуму и узакуфио [illegible] да се у њему обавља пет дневних молитава и сваког петка (џума намаз), док у другом дијелу текста [illegible] говори о **џамији**, те је [illegible] да је у [illegible] дограђена мунара. Не зна се да ли је то била камена или дрвена мунара, али се она друга чини вјероватнијом.[7]

Вакиф је џамији додијелио шест сталних службеника са платама (о чему ће касније бити више ријечи), док је за трошкове свијећа [illegible] одредио [illegible] дневно, а за поправку објекта по [illegible] акче дневно. За сваког службеника појединачно [illegible] да морају бити пристојни и поуздане особе које ће своје дужности обављати савјесно и марљиво.

Имам џамије, наиме, речено, треба да буде човјек који најбоље учи (рецитује) Кур'ан и најбоље познаје хадисе (оно што је рекао, радио и одобрио Мухамед, а.с.). Дневна плата биће му четири акче. *Хатиб*, који ће петком са минбера обављати хутбу (проповијед присутнима у џамији) [illegible] добијаће, такође, четири акче дневно. Са дневницом од по двије акче [illegible] од два мујезина (који треба да имају јасан и добар глас), који ће обављати [illegible] дужност [illegible] (мујезина). *Ферраш* ће бити [illegible] дневница једна акча. Његова је дужност да одржава хигијену и стара се о џамијском инвентару. *Кајјиму* (служитељу) ставља се у дужност да [illegible] чува, отвара је прије сваке молитве (и у другим ситуацијама кад се за то укаже прилика), чува објекат [illegible], пали и гаси кандиље (свјетиљке). За то ће добијати двије акче дневно. *Талифхан* (у овом случају учитељ у мектебу) [illegible] двије акче дневно, а за [illegible] (службеника који је убирао вакуфске приходе) [illegible] се по двије акче дневно.

Друга Хасан-агина задужбина о којој се говори у вакуфнами је **мектеб** сазидан у близини џамије. Према подацима и раније је постојао мектеб у Прибоју, али је он, вјероватно, страдао у неком догађају.[8] Ова школа која

---

[6] Исто.

[7] [illegible], наведено дјело.

[8] Види описе Евлије Челебије у књизи *Путопис* из 1979. године.

[illegible][9] [illegible] су се, како се види по [illegible], турски, арапски, и персијски. [illegible] у овој [illegible] је [illegible] бесплатно.

[illegible] у [illegible] годишњу [illegible] од осам гроша[10] а тај приход је [illegible] за потребе [illegible]. [illegible] које су [illegible] у којима су те услуге биле бесплатне.

У вакуфском [illegible] хана: један у [illegible] на ријеци Лиму [illegible] од Прибоја 12 км) са годишњим закупом од 25 гроша, а од другог [illegible], на истој ријеци, у Прибоју са закупом од 18 гроша. И [illegible] објекти вакуфа [illegible] превоз.[11]

Хан и [illegible] су у годишњем закупу [illegible], [illegible].

Поред [illegible] је [illegible] и **30.000 комада сребрних акчи**, [illegible] Прибоја [illegible] Старовлашког кадилука. [illegible] од 1,5 акче на сваких 10, што износи 15 посто [illegible].[12] У вакуфнами се, даље, [illegible]

---

9 [illegible]

10 1 грош = 40 пара, 1 пара = 3 акче.

11 [illegible]

12 [illegible]

[illegible] своје [illegible]; ако су у таквим случајевима обавезе [illegible], препоручује он даље да се [illegible] на њихово место [illegible], да назир (приставник) [illegible], да се сви рачуни морају тачно водити а књига рачуна сваке године прегледати [illegible].

Ово, могло би се рећи, кредитна установа била је од значаја [illegible] за привреду и развитак Прибоја и шире околине [illegible] је била [illegible] трговцима, занатлијама и људима који се баве [illegible]. Значајна је и по широкогрудности њеног [illegible] јер су приступ њој имали не само муслимани него и сви становници кадилука Стари Влах без обзира на вјерску припадност.

4.

Овим вакуфом, како је [illegible] одредио, што је записано у вакуфнами у складу са шеријатским вакуфским правом, управљали су и о њему се старали мутевелије, назир-назир и кадије. Вакиф Хасан-ага препоручује у [illegible] да ће за свога живота он управљати вакуфским добрима [illegible] као [illegible], [illegible] или [illegible] службеника који не врше марљиво повјерену им дужност. «Послије моје смрти (записано је у вакуфнами — Ф. Д.) нека буде мутевелија мој син Ферхат (...) а послије његове смрти нека буде мутевелија једна особа од мојих мушких потомака која је [illegible] и способна за мутевелијску службу. И на њихове смрти нека буде управитељ [illegible] вакуфа добар и за мутевелијску службу способан човјек који [illegible] од мојих мушких потомака, и потомака мојих мушких потомака, кољено за кољеном, и генерација за генерацијом. У случају ако би Хасанагина фамилија изумрла онда би се, у споразуму са мјесним кадијом, са подручја агалука (нахије Прибоја и околине) изабрала одговарајућа личност за мутевелију, али ако се на поменутом простору не би могао [illegible] одговарајући човјек, онда ће се он потражити, и [illegible], ма гдје са стране. [illegible] је [illegible].

Послије Хасанагине смрти[13] мутевелија вакуфа био је његов најстарији син Ферхат. Неколико година пред његову погибију (1894)[14] у пословима управитеља вакуфа помагао му је његов брат Емир. Ову функцију затим ће

---

[13] Када сам дошао до [illegible] Хасанагине [illegible] Мустафа [illegible] син Хасанаге из Прибоја [illegible] 1207 [illegible] Ф. Д.) [illegible]

[14] [illegible] Хасанагић Ферхат [illegible] 1222 [illegible] Ф. Д.) [illegible]

обављали Жујбо, [illegible] [illegible] од [illegible] Ферхатових синова. (Ни[illegible]) [illegible] Ибрахим, [illegible] [illegible] у Истанбулу постављен је за кадију у Пријепољу, када добија титулу бега 1843. године). Након Жујбе мутевелија постаје Мустафа, Емиров син. Потомци Хасанагићевих синова Ферхата и Емира обављали су мутевелијске послове до почетка XX вијека. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] је био [illegible] мутевелија [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] управљања вакуфа.

Кадиасакери ([illegible] [illegible]) вакуфа [illegible] [illegible] [illegible] Хасанагића [illegible] то право, [illegible] [illegible], [illegible], како је [illegible] у вакуфнами, [illegible] [illegible] [illegible] у Прибоју [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] да [illegible] вакуф [illegible] у [illegible] [illegible] категорија становника прибојског краја.

Поред [illegible], [illegible] вакуфских послова и рад мутевелије, уз годишње редовно прегледање књига и рачуна, право је кадија. [illegible] [illegible] [illegible] је могао, [illegible] [illegible] [illegible], да контролише вакуфске [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] годишње. Кадија је [illegible], [illegible] вакуфа [illegible] [illegible] која је била прописана законом.

5.

За протеклих скоро два и по вијека, од формирања Хасанагићевог вакуфа до данас, Прибој је имао [illegible] [illegible] историје [illegible] [illegible] у којима је [illegible], рушен, [illegible] и [illegible]. Упркос томе [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] Хасанагићев вакуф, [illegible] [illegible] до данашњих дана.

Што се џамије тиче [illegible] [illegible] да ли је страдала у пожару 1806. године током Првог српског устанка, али је [illegible] [illegible] 1875. у [illegible] [illegible] рата. На њеним рушевинама 1893. године саграђена је нова зграда [illegible] [illegible] [illegible] Махмут-паши Бајровићу из Пљеваља и [illegible] Прибојца. Прва реконструкција [illegible] [illegible] [illegible] је 1937. године средствима [illegible] вакуфа и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Тада је [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] је [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], а остали [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] реконструкција [illegible] је 1982. године. Стара зграда је уклоњена и [illegible] [illegible] објекта [illegible] је [illegible] [illegible]. Пројекат [illegible] [illegible] урадио је арх. [illegible] [illegible] из [illegible] (Босна и Херцеговина). Нова зграда је [illegible] [illegible] [illegible]. У кругу џамије [illegible] је [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible].

Зграда мектеба страдала је 1806. године [illegible] је [illegible] [illegible] [illegible], на истом мјесту, [illegible] [illegible]. Међутим, [illegible] је током [illegible] рата 1875. године. Десет година касније (1885), такође на истом мјесту, почела је изградња [illegible] зграда. То је био мали [illegible] објекат, типа

[illegible] архитектуре, [illegible] са чесмом, [illegible], на само једном простору.[13] Касније је на доњој страни џамије, према главној улици, направљена нова зграда која је приземљем имала дућане а спрат се издавао под кирију као стан. Тридесетих година прошлог вијека у њој је, између осталог, било и сједиште Шеријатског суда. Шездесетих година прошлог вијека тај објекат је порушен и ту је саграђена умјесто њега зграда предузећа „Аутотранс". Прибојлије на мјесту гдје је некада био Хамамџића [illegible], са горње стране џамије, осамдесетих година подигнут је пространи објекат, тзв. Вакуфска зграда, у којој се налази простор за вјерску поуку, библиотека, службене просторије Одбора Исламске заједнице, два стана за службенике ИЗ-а, сала за [illegible] употребу, муалимска соба итд., а уз зграду и добро опремљена гасулхана.

Као што је наведено средином тридесетих година XX вијека и на том мјесту налазила се кућа у којој је била вакуфска [illegible] (издавана је под кирију), а након Другог свјетског рата, поред осталог, а сада живе прибојски имами. Та кућа и данас постоји и као власништво Исламске заједнице Прибој издаје се под кирију.

Ћуприја у Бараковићима (село се налази између Увца и Рудог) капутирала је и пропала током Првог свјетског рата. Ћуприја у Прибоју (на мјесту Подмахала) била је у вакуфу Вакуфа до 1912. године, а након припајања Прибоја Србији [illegible] без надзирања. Радило је до 1922. године када је на том мјесту саграђен дрвени мост преко Лима који је порушен 1945. године. Након Другог свјетског рата ту је саграђен нови мост који и данас служи својој сврси.

Институција [illegible] вакуфа је давно нестала. Грађани Прибоја били су већ заборавили да је икада и постојала.

Занимљиво је овдје приказати сумарни попис вакуфских добара који је 1943. године сачинио Алија Бејић. Он том приликом констатује да су се Хасанагине [illegible] сачувале до данас у добром стању и да материјална средства вакуфа [illegible] вакуфа и служе и данас једна и за [illegible] намјене.[14] Заслуге за то он приписује бројним Прибојцима који нијесу жалили труда и новца за његово одржавање.

Према наведеном попису вакуф су тада чинили:

Једна пространа зграда за становање, саграђена из вакуфских средстава на мјесту на којем се прије налазио хан,

— зграда недалеко од џамије у којој су службене просторије Вакуфско-меарифског повјереништва, велики магацински простор и пекара,

---

[13] [illegible], *Прилози за историју [illegible] у [illegible] у XIX веку*, Београд, 1979.

[14] Алија Бејић, наведено дјело.

— зграда са доње стране џамије (која се налази код шерије). У њој је раније био мектеб-ибтидаија, а ту је једно вријеме био смјештен Шеријатски суд са станом за шеријатског судију;

— мала кућа са двориштем у центру града (коју је за Хасанагину џамију и мектеб увакуфио 1942. године Мујага Велетовац из Прибоја);

— зграда старог мектеба иза џамије (која се као стан издаје под кирију).

једна њива на Оборку (Поток у близини града. Не зна се ко ју је и када увакуфио у Хасанагину задужбину).

Речено је да нема сачуваних података из којих би се могло дати дјелимичан преглед мутевелија Хасанагиног вакуфа. Од првих деценија минулог стољећа вакуфом је руководио Вакуфски одбор у који су бирани угледни људи из Прибоја, не само Хасанагићи већ и други. Приходом који се стицао подмириване су најприје све потребе џамије и мектеба, подизани објекти који су, углавном, издавани под кирију а један дио средстава слат је у Централној Вакуфској институцији чије је сједиште било у Скопљу.

По завршетку Другог свјетског рата стање се по овом питању погоршало. Рјешењем Комисије за национализацију Народног одбора Општине Прибој, од 2. октобра 1959. године, конфисковани су два плаца и национализоване четири зграде,[17] од којих су при крају шездесетих и почетком седамдесетих година прошлог вијека порушене, а кућа у близини садашње Поште у старом дијелу града дата је за становање једној породици. Њива на Оборчини такође »Мали дио обрађена је у власништву Карахасановића«. Није конфискована ова. Вакуфска кућа (данас у улици 12. јануар) а од некадашњих вакуфских добара ту су још џамија и нова Вакуфска кућа у џамијском дворишту.

Ово поглавље о Хасанагином вакуфу завршићемо спомињањем далеког потомка родоначелника Хасанагића, Атије (Рапије) Хасанагић удате Куртагић из Прибоја, која је своју породичну стамбену зграду и земљиште на коме је исти објекат, тестаментом завјештала одбору Исламске заједнице Прибој, односно Вакуфу, 21. децембра 1981. године.

6.

Долином свијетле ријеке и долином Лима, у коју се могло стићи са разних страна, а рођено је средњовјековним караванским путевима који је повезивао динарске и источне дијелове Балканског полуострва са средњим дијелом Јадранске обале. Из долине Лима ишло се право Сјеници и Раси Трговишта у најважније српске тргове, као што су била Ново Брдо, Приштина, Трепча... а затим даље на исток. Од старине, на њиховим раскршћима кара-

---

[17] *Рјешење о национализацији вакуфских добара, Архив џамије у Прибоју.*

[illegible] пута, били су путници спремни и конаци у којима су трговци и путници, због безбједности, [illegible].[18]

Формирањем касабе Прибој, на десној обали Лима, почело је тако што је ово у почетку било караванска станица, [illegible]. Њега треба одвојити од [illegible] које је било испод утврђеног града [illegible] на брду [illegible] на лијевој страни ријеке, удаљеног око 3 км од данашњег Прибоја. Са интензивирањем караванског промета нека насеља постају добијала [illegible] значај и често се претварала у вароши и градове. У овом крају то су били Нови Пазар, Сјеница, [illegible] (Нова Варош), Прибој и Рудо.

Продор османских одреда из Скопља и Приштине, право Звечана и Јелеча у Пештери, према освојеном Лиму и Средњем Подрињу почетком друге половине XV вијека, имао је за циљ да се овлада саобраћајницама на овим просторима, а истовремено и створи коридор за напредовање према Босни. Тај коридор се касније развио као »Босански друм« који је, у ствари, обновљени [illegible] пут који је пролазио и кроз Прибој.[19] Прибојски крај Турци су заузели у времену од априла 1465. до марта 1466. године.[20]

Као етапна караванска станица Прибој се, у новој ситуацији, доста брзо развијао. У њему се [illegible] три хана[21] и стационирана посада дербенџија која се бринула, заједно са локалним становништвом, о безбједности путника, трговаца и њихове робе на овом дијелу пута. У једном [illegible] из 1516. године наводи се, између осталог, да се тада у вароши Прибоја [illegible] 28 [illegible].[22] Од 1565. године Прибој је центар нахије, а то значи [illegible] са одговарајућим административним и судским органима, трговцима и занатлијама, војном посадом итд.[23] Тада је он у пуној мјери урбанизовано насеље.

Током наредна два вијека овим подручјем харали су ратови, глади, [illegible], куга, колера и друге пошасти. Миграције становништва су интензивне. [illegible] то је вријеме у којем се води Велики бечки рат (1683–1699). У рату против Турске [illegible].

---

[18] [illegible], [illegible], Београд 1922.

[19] [illegible], [illegible], Београд 1937.

[20] Сима Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић — Косача*, Београд 1964.

[21] [illegible], [illegible] XVI–XVII

[22] *Исто.*

[23] Хатиџа Чар-Дрнда наводи да [illegible] у другој половини XVI вијека у Прибоју [illegible] Х. Чар-Дрнда, Прибој [illegible].

међу хајдуцима и Старовлашанима који су 1689. заузели Пљевља, Ужице, Нову Варош, Пријепоље, Прибој, Рудо и Вишеград. Овај рат се окончао великим разарањима и пљачкама и сеобом под Арсенијем III (1690). И послије новог аустро-турског рата (1737–1739) прибојско становништво, заједно са осталим, емигрира под старовлашким кнезом Атанасијем Рашковићем и Стефаном Мартиновићем.

Након овога, кад је Прибој у миру, крајем прве половине XVIII вијека је период у којем се он обнавља и развија као средиште агалука, са посадом хасни стационираном у паланци, чији старјешина је био Хасанага. Као добар човјек, он жели да унаприједи своје мјесто и увакуфљује дио свог иметка, које означава вакуфнамом.

Када се сабере приход од вакуфских дућана и проценат од готовог новца за који је приложено вакуфу испада да су годишњи приходи његовог вакуфа износили 10.440 акчи. С друге стране, када се израчунају сви расходи потребни за функционисање ове задужбине они износе 10.440 акчи. Значи, приходи се тачно подударају са расходима. Тако је то урадио Хасанага у својој даровници. Докле је то даље функционисало не може се поуздано рећи.

Према досадашњим сазнањима у архивима нема довољно ни истражених докумената који се односе на даљу прошлост Прибоја. Не бар онолико колико их има за Сјеницу, Нови Пазар, Пријепоље, Нову Варош, на примјер. У том смислу Хасанагина вакуфнама је један од најзначајнијих докумената важних за историју Прибоја.

صح الاصل
محمد

ذيب
الفرق
و لمن سباق
محمد

الحمد لله الذي جل عن الشبيه و النظير. ليس كمثله شيء و هو السميع البصير. تنزه ذاته عن الزمان و المكان تقدس صفاته عن العيب و النقصان. شهدت فعاله على انه قادر الموصوف بالحيوة و العلم و القدرة و الكلام. له العظمة و الجلال و الكبرياء و له الحمد و المدح و الشكر و الثناء الذي هدى لمن اراد هدايته الى سبيل السداد و ارشده الى طريق وجوه الخيرات ليوم الميعاد. و الصلوة و السلام على رسوله المجتبى و النبي المصطفى محمد المبعوث الى كافة البرايا بشيرا و نذيرا و داعيا الى الله باذنه و سراجا منيرا. و على آله البررة الكرام و اصحابه الخيرة الكرام الى قيام الساعة و ساعة القيام ـ اما بعد باعث تحرير صحيفهٔ شرعيه و داعى تسطير وثيقهٔ منيفه اولدركه چونكه بو دنيا فانى و دار الغرور در و آخرت باقى و دار القرار در و رسول الله صلى الله عليه و سلم حديث شريفلرنده "ظل الرجل يوم القيامة في ظل صدقته حتى يقضى بين الناس" و بر حديث شريفلرنده "اذا مات الانسان انقطع عنه عمله الا من ثلاثة صدقة جارية او علم ينتفع به او ولد صالح يدعو له" بيورمشدر. آثار السابق فضلاسى مقالاتنه يقيناً يريبوى عاقلانه سنده صاحب الخير و الشيم محب العلماء و الصلحاء معين الفقراء و الضعفاء اعنى به خزبان اوغلى حسن آغا بن مصطفى يسر الله تعالى له ما يريد و ما يشاء حضرتلرى حال حيوتنده و كمال صحتنده و تمام شعورنده

شرع شریف نبوی و حکم منیف احمدی صلی الله علی واضعه عظمته حاضر اولوب تقریر کلام و تبیین مرام ایدوب یلقهٔ مذکوره‌ده یا امر عالی بر جمعه مسجدی بنا و انشا ایدوب وقف ایلدم ایچنده اوقات خمسه و هر جمعه کونی جمعه نمازی قلنه و بر مطهر خانـه بنا و انشا ایدوب وقف ایلدم. ایچنده حسبة لله تعالی صبیان فقرا، و مسلمین و سایر طلبلره قرآن عظیم و فرقان کریم و کتب لغت و علم صرف و نحو و فارسی تعلیم اوله و جامع مذکورک جوارنده ملکم اولان بر باب خان اجاره سندن بر سنه یدیشر غروش وقف ایلدم و ینـه یلقهٔ مزبوره جوارنده یا حجت شرعیه و با معرفت صاحب الارض از قـدیم ضبط و تصرفمده اولان یورتوریک تام محلده جاری اولان تیر لی اوزرنده موضوع اولان بر قطعه سفینه اجاره سندن بر سنه یکرمی بشر غروش وقف ایلدم. و یلقهٔ مزبوره مقابلنده تیر لی اوزرنده دیـگر بر قطعه سفینه اجاره سندن بر سنه اون غروش وقف ایلدم الحاصل حال و اقرب حالدن مبلغ اقچه اولق اوزره اوتوز الی بیك نقد رایج فی الوقت مسکوک فضی الجنسی افراز و اخراج ایدوب حسبة لله تعالی و طلبا لمرضاته و ما تقدموا لانفسکم من خیر تجدوه عند الله اجرا. وقف و حبس ایلدم وقفا صحیحا شرعیا و حبسا صریحا مرعیا دیو اقرار ایلدکدنصکره واقف مذکور شول وجه اوزره شرط ایلدیکه ذکر اولنان مبلغ هر سنه‌ده اونی اون بر بوچق حسابی اوزره معاملهٔ شرعیه اولنوب رهن قوی و کفیل ملی ایله اولوب شایبهٔ ربادن احتراز اوله و دفعی سادات و امرایه و ولاته و نوابه و جندی و سپاهی طائفه سنه ویریلیه و اهل قلمیه و ارباب حیله و عمال ویوده و صوباشیلر طائفه سنه ویریلیه و داخل

قضاء مزبورده ساكن كمسنه‌لره ويره‌لر و هر سنه مذكور آقچه تجديد سلطنه
ايدوب هر سنه حبل عقوباله قيد ايتدرمه‌لر و ويرلو ويرلدن هر سنه يوقلايه
شويله ذكر اولنان آقچه صاحبلرى و ياخود كفيللرينه افلاس كه اول آقچه
ويرلدن قالدوب الحرير كمسنه‌لره و ويره‌لر شويله كه اهمال ايدوب
ويرلدن قالديروب مذكور آقچه ضايع اوله متولى كمسنه تضمين ايتدره‌لر و
هدايا ايله كمسنه‌يه و ويره‌لر و بازيچى آقچه كمسنه‌دن آليه‌لر و واقف
مذكور شويله ايلديكى ذكر اولنان سلك رهندن و كفيللردن و
غلات احار سندن يومى درت آقچه جهت ايله بر صالح و متدين و متشرع
اقرء و اعلم بالسنة بر كمسنه جامع مذكوره امام اولوب بلاعذر شرعى ترك
خدمت اليه و يومى درت آقچه جهت ايله بر صالح عالم و متدين خطيب اولوب
جمعه مسكوكرده مجريه جمعه خطبهٔ تلاوت خدمتده اولوب بلاعذر
شرعى ترك خدمت اليه و يومى ايكى شر آقچه جهت ايله صالح و اهل نفس
كمسنه كمسنه‌لر موذنان اولوب اوقات خمسه‌ده جامع مذكورده تأذين
خدمتده اولوب بلاعذر شرعى ترك خدمت اليه‌لر و يومى بر آقچه جهت ايله
بر صالح كمسنه فراش اولوب بلاعذر شرعى ترك خدمت اليه و يومى بر
آقچه جهت ايله بر صالح كمسنه قايم اولوب اوقات خمسه‌ده جامع
مذكورى وقتيله اچوب بلاعذر شرعى ترك خدمت اليه و يومى بش آقچه جهت
ايله بر صالح و متدين و متشرع بر كمسنه معلم خانه‌ده خليفه اولوب بلاعذر
شرعى ترك خدمت اليه و يومى ايكى آقچه جهت ايله بر صالح كمسنه جابى
اولوب بلاعذر شرعى ترك خدمت اليه و يومى بر آقچه جامع مذكورك موشه

و یوزی ایکی قلچه جامع مذکورنک امامی و ارنیسه قدر الاقتضاء خرج و صرف
اولنه و یوزی یتی قلچه بیت ایله اوقاف مذکوره متولی اولوب امور تولیتله
کما ینبغی خدمت ادا ایلیه و واقف مشارالیه بو شول وجه اوزنه شرط ایلادیکی
ما دامکی قید حیاتده اولادم اوید تولیت و نظارت بیز بیزده اولوب وقف
مذکورنک هر وجهیله تبدیل و تغییر تصرف و اهل عزل و نصب مستقلا بیز بیزده
اولوب اوتقاسی کیف ما یشاء و ما یرید بیز متصرف اولام بیز وفاتلاندیمکره
اوغلم فرهاد متولی اولوب خدمات تولیت کما ینبغی ادا ایلمادکده عزل و نصب
الله یدنده و بعد وفاته بیز اولاد ذکوریدن خدمات تولیته قادر و صالح بر
کسه متولی اوله بعد وفاته کذالک اولاد ذکوریدن و اولاد ذکوریدن
بطنا بعد بطن و قرنا بعد قرن خدمات تولیته قادر و صالح بر کسه وقف
مرقومه متولی اوله. بعد الانقراض عیاذا بالله تعالی یاخش یلقة مزبوره و جوارندن
بر صالح و خدمات تولیته قادر بر کمسنه حاکم الوقت مرقومه اقاریم ایله
اوچیه ایسه اول کمسه متولی بر بولندن ترجیح اولنسون الا احتیجه ایله
ترجیح اوله و جهات مذکوره یه اوید تولیت شرط اولانی ترتیب ماسبق
حالتلرندن اگر مستحق و طالب و کما ینبغی هر جهانک و هر خدمتک و یه مشروح
اوزره مقنده کلمور کمسه اولوب جهات مذکوری النرلر و یریلوب النر
متصرف اولورلر. و اگر نا اهل اولوب و خدمتلرنده اهمال و ساطه و خیانت
اوزره اولورلرسه الندن و یریلوب ابتیشلرمن اولان کمسنه لره و یریلر.
و بن وفات ایتدکدنصکره جامع مذکوره هر کم خطیب و امام اولورسه
اوقاف مذکوره حسبی ناظر اولوب و متولی اولان کمسنه حاکم الوقت اولان
کمسنه وقفک عایدیسن و یردوب و دفترلرین اخذلادوب اخذا اوجیسن
قانوندن زیاده ایله و اگر مال واقفه نقصان طارئ اولورسه متولی دانقصندن
ماعدا اهمل جهات دلیه چیکر مال وقف تسکیل اولنه، یلقهٔ مزبوره و

جوارندن الله و خطبا و ائمه و صلحا و سایر فقرا تقررلری دریغ ایدهلر اما اقربه یه قریشوب اخذ و قبض ایدهلر دیو بالطوع و الرضا اقرار و اعتراف ایتدکده نصکره واقف مذکور موقوف مذکورهٔ و نقود مزبورهٔ املاك اموالندن افراز و اخراج ایدوب لاجل التسجیل متولی نصب ایلدیکی مذکور اوغل فرهاد نام کمسنه یه تسلیم ایدوب متولی مذکور دخی املاك و نقودی وقف ایچون الوب قبض و قبول ایتدکدنصکره که اصلا بتبدیل و تغییر اولنه. واقف مذکور دیام و مالیرك الله تلك مشعارى اولزه وقفیتك صحیح اولادیغنه بناء مذکور اوتوز الى یك اقچه نك وقفیتدن رجوع ایدوب یه ملکه عودت طلب ایدیك متولی مرقوم بالمقابله جواب ویروب ایتدیکی مبلغ مذکوره من مالکدن اخراج و افراز ایدوب وقف ایلك و بنی متولی نصب ایدوب بکا تسلیم ایلدك بندخی مبلغ مرقومی وقف ایچون قبض ایلدم و یرمزن دیوب مرافع هذه الوقفیهٔ الشریفه مرافعه ایلدکلرنده الحکم دخی شرعا الناس جانب وقفه ترجیح ایدوب امام ثانیدن رحمة الله علیه امام الانصاری علیه رحمة الباری روایتی اوزره مبلغ مذکورك وقفیتك صحتنه حکم ایلدکده یه واقف مرقوم تراجع ایدوب ایلدیکه سراج الامة و سند الائمة و کاشف الغمة امام همام اعظم یعنی ابو حنیفه کوفی رحمة الله علیه قول اوزره مجرد وقف ایدوب تسلیم الى المتولی ایتمکله وقف لازم اولمادوغنه بناء امام زفر قتنده دخی نقود وقفیتك صحت لزومی مستلزم اولدیغی ایچلدن مذکور املاکك و دراهمك وقفیتندن رجوع ایدوب یه ملکه عودت اولنسون متولی مذکورکه طلب ایتدیکه متولی مذکور دخی بالمقابله جواب و یروب ایلدیکه مبلغ مرقومی و املاك مذکوری

سن وقف ایدوب و بکا تسلیم ایلدک بندخی وقف ایچون قبض ایتدم و برمزین دیمکله حاکم مشار الیه ایکی کرچکه امام همام اعظم قتنده مجرد وقف ایدوب تسلیم الی المتولی ایتمکله وقف لزوم کلمز و امام زفر قتنده دخی نقودک حقنی وقف لزومی مستلزم دکلدر لکن امامین همامین یعنی امام ابی یوسف و امام محمد رحمهما الله مذهبلری اوزره صحت لزومندن عاری و حالی و متعلق اولدیغنه بناء مذکور املاکک و نقودک شرائطله وقفیتنه صحته حکم ایلدکدنصکره مذکوران امامین همامین مذهبلری اوزره شرائطک وقفیتک لزومنه دخی حکم ایدوب تسجیل ایتدم حکما صحیحا شرعیا مقبولا عنده دیدکدنصکره فصار جمیع الاملاک المرقوم و النقود المسطورة عند الکل وقفا لازما مؤبدا مؤیدا محبوسا لا یملک و لا یمکن بوجه من الوجوه لا یجوز تبدیله و تغییره و لا یسوغ صرفه و لا تحویله فمن بدله بعد ما سمعه فانما اثمه علی الذین یبدلونه ان الله سمیع علیم . وانا الواقف حسن الحاج اکرم و الحکم القضائی جری ذلک و حرر فی اوایل ذی القعدة سنه احدی و سبعین و مائة و الف

ش ——————————————— ود الحال

. . . . جامع مکوریچه ـ حسین اغا بوزغوریچهلی ـ حسین عزبان تابع ـ و نافل سپاهی ـ علی بک اعیان ـ و محمد سپاهی ـ منلا محمد کاتب محکمه ـ منلا حسین قصبهٔ روده ـ منلا حسین متولی مکوریچه ـ احمد بن مراد قرقداشی صالح بک ـ مصطفی عزبان جدید ـ منلا اسمعیل.

Faruk Dizdarević

VAKUFNAMA AND VAKUF OF HASANAGA PRIBOJAC

The subject of this work is gift document (vakufnama) with which Hasanaga commander (aga of Priboj's agaluk) pledged a part of his property for the purpose of urban, educational and economic development of his birth town Priboj.

Document is officially legalized on July 7th 1758 (1 zulkade 1171 in [illegible]) in Nova Varoš at that time residence of kadiluk Stari Vlah in which structure was nahija Priboj.

The original text of Hasanaga's vakufnama was written by the old Turkish language on the thicker piece of paper size 84 x 28.5 cm. That document was kept till the middle of the 20th century in Priboj. Solicitor Kasim Hadžić in 1940 made transcript in language in which gift document was written and during the Second World War any trace of the original document is lost. Translation on our language was done by the anonymous at the beginning of the 20th century and by Alija Bejtić in 1943.

In gift document were stated objects which got in vakuf status an amount of money which made its integral part. With document is precised how and in which way incomes would be organized and in which purpose. Like it is in the text with vakuf until his death will manage legator (vakif-giver) Hasanaga and then his oldest son Ferhat and further their male descendants with note if by time their family die out in agreement with local kadija from Priboj's area to pick appropriate man for vakuf's administrator and if they cannot find appropriate person than they must seek around.

Vakufs — documents about pledged properties in religious, educational, sanitary, social, communal traffic or some other purposes were very frequent occurrence during the whole period of the Turkish Empire in its all parts. Testimonies like that were numerous in the Balkan part of Empire, so that means in our country.

After the Balkan Wars even with Regulation about arrangement of liberated areas on August 18th 1913 supervision above muslim schools and muslim religious organizations was done by the Ministry of education and Church work which arranged regulations in a purpose of insurance their functioning (that means vakufs too) in Serbia till today is saved very small number of vakufnama. One of the rare is Hasanaga's vakufnama that complete text on the Turkish language with extensive comment is published in this article.

In this work it is spoken in detail about vakuf's goods, their destiny in lapsed time, like as about their part which survived till nowadays.

Hasanaga's gift document is with no-doubt one of the most important documents about the past of Priboj.

Др Олга Зиројевић
Београд

УДК 392.51[illegible]

ОКО КУМСТВА И ПОБРАТИМСТВА

По мишљењу Веселина Чајкановића и кумство и побратимство — мистичка крвна сродства која се стичу церемонијално (пијењем или сисањем заједничке крви или млека) — старија су од хришћанства. Ова духовна сродства, која спадају у обичајно животно [illegible], сачувала су се у народу и након преласка на ислам. Срби и Хрвати муслиманске вере, каже словеначки етнолог и антрополог Нико Жупанић, примењују обредништва (кумст), које се врши кад детету по први пут се шиша коса, кад се позива и пријатељ за кума, који држи детету кумовање [illegible] и дарује. Код муслимана у Херцеговини негдашње се звало још водено кумство; тако да муслимани бирају хришћанина за кума, и обратно. Овде, додаје Жупанић, одреже чуперке на три места: над десним ухом, у средини и над левим ухом и бацају их у [illegible], [illegible] у коју гости бацају новац. Османски Турци нису тако ни узимали кума, јер га Кур'ан и не помиње.

У Босни је спомињано шишано *стрижено* кумство, сходно *Српском митолошком речнику*, као општи *обичај* без обзира на вероисповест. Више се није стицало сродство, али се водило рачуна о *пријатељству*. «Кум одстриже прамен косе кумчету, у који се стави новац. Затим се кум части ручком и [illegible] и даровима. За разлику од верског кума, који је могао бити само један, пријатељских је могло бити неколико. Срби су покумљивали муслимане да би од њих имали заштиту. (Отуда: «Од Турчина, за невољу кума».)

«Још и данас се (1924) — каже Јован Хаџи Васиљевић — бала у потурченицима у Јужној Србији, одржава шишано кумство. Пријатељи ће се звати између себе *кумашин*, а кум ће дете звати *кумче*. У неким крајевима се зову и *кумашима*. Скупа потурченици окумљују хришћане за *стрижење* деце и та кумства сматрају за најбоље своје сродство и [illegible] своје [illegible]. У Дебарској области се дешавали кум [illegible] и *кум крштени*. Има случајева где су турчиња кумова примали [...], па и даље остајали кумови, односно [illegible]...» У неким селима у овој области постоји и обичај *окумљавања*. Два дана пре свадбе гости се скупљају код кума и кум све госте части ручком. «Кумство» прави младожењин кум.

У Црногорском приморју, каже Тихомир Ђорђевић, «кум детету одреже косу на челу и на обема слепоочницама, баш као и у православних. Шишано се кумство одржало још и сада али придодато кумству код православних, и шишани се кум сматра као најближи пријатељ.

У подручју Брода рана било је случајева, све до најновијих времена, да припадници једне верске групе шишају децу друге верске групе. Тако је 1936. године Мехмед Чабаркапа из Слатине шишао девојчицу Аму, ћерку Жарка Садиковића из села Брвено и ова кумства поштовале су обе стране.

Ни код Албанаца верска припадност није играла никакву улогу приликом кршћанског кумства — [illegible] кумства. Кум (алб. кумар) [illegible] у обичају [illegible], али је у [illegible] кршћанин, односно на четири различита начина код муслимана.

Шишано кумство [illegible] је одржала и у народној [illegible]. Најближе [illegible] је у вези са хајдуком Мијатом Томићем (вероватно у другој половини 17. века), који је [illegible] пута, [illegible] кумства код муслимана.

О старом *[illegible]* [illegible] Херодот и Тацит. Ово [illegible] у [illegible], да се [illegible] крвљу [illegible], [illegible] крвно сродство, састоји се [illegible], [illegible] ро- [illegible], из [illegible]. А могуће су и све [illegible], и [illegible] [illegible], [illegible] и верске и [illegible]. Чак су [illegible] [illegible] [illegible] обичаја. Појединачни [illegible] [illegible] су, [illegible], а у [illegible] су, [illegible] побратимски односи.

О обичају братимљења између хришћана и муслимана у Босанској Крајини оставио је [illegible] турски [illegible] Евлија Челебија. «Кад наши јунаци — каже он — на овој крајини [illegible] у кршћанско ропство и том приликом једу и пију за столом, они се побрате с кршћанином и [illegible]. Кршћанин да [illegible] муслиману да ће га у случају [illegible] из [illegible] ропства, а муслиман, опет, [illegible] кршћанина [illegible]: Ако ти [illegible] у ропство, и ја ћу тебе избавити од Турака. И тако [illegible] другом [illegible] (...) [illegible] — Твоја је вјера моја, а моја вјера је опет твоја (...). Затим пију међусобно крви. Тако се побрати муслиман с кршћанином. (...) А ако сада овај кршћанин буде убијен он иде у рај, а овај (муслиман) [illegible]. Пре- [illegible] у [illegible] у кршћанској [illegible], то је [illegible] обичај на овој крајини [illegible]».

«Код Брђана и Арбанаса — каже Петар Стојановић — братиме се људи разних [illegible] (вероисповести). Тако је побратимство *[illegible]* [illegible] у старој Црној Гори. Кучи се, [illegible], [illegible] од других Брђана братиме са Турцима и Арбанасима. Побратимство се [illegible] између [illegible] [illegible] побратима разних вјероисповијести. Тако је Мирко [illegible] био побратим Шабан-бега из Тузи и Аслана [illegible] из Туђемила. Церемонија братимљења била је другачија када [illegible] у питању [illegible]. Побратимство између [illegible] [illegible] и турских [illegible], [illegible], није [illegible]. У доба [illegible] [illegible] било је [illegible]

[illegible] прихватали. Чак се и Његош, упр-[illegible] православне [illegible], братимио са херцеговачким Али-пашом Сточевићем, (херцеговачки [illegible] траје од 18[illegible]. до 18[illegible]. године). И като-лички свештеници у Албанији братимили су се, кришом, са муслиманским барјактарима. [illegible] Мустафа-паше Бушатлије [illegible] Црне [illegible] у борби против [illegible] ... Црна Гора [illegible] Скадра [illegible] трговину своју посредством [illegible] распростирала.

Поред кумства, побратимство је, све до новијег доба, имало велики значај [illegible]. Због несигурног стања у граничним крајевима Црне Горе и Турске, [illegible]. У Кучима у време [illegible] људи су [illegible] побратима, и [illegible] братимљења су [illegible]. [illegible] побратима [illegible].

Попут кумства, и побратимство је [illegible], па је тако побратим Краљевића Марка [illegible].

Литература

1. В. Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, Београд 1973.

2. [illegible], *[illegible]*, [illegible] 1952.

3. *Српски митолошки речник*, друго допуњено издање, Београд 1998.

4. Т. Хаџи Васиљевић, *Муслимани наше крви у Јужној Србији*, Београд 1924.

5. Т. Ђорђевић, *[illegible]*, Наш народни живот 6, Београд 1932.

6. P. Bartl, *Kryptochristentum und Formen des religiösen Synkretismus in Albanien*, Grazer und Münchener Balkanologische Studien, München 1967.

7. Д. [illegible], *[illegible] побратимства*, Гласник Етнографског института [illegible], Београд 197[illegible].

8. Evlija Čelebi, *Putopis: odlomci o jugoslovenskim zemljama*, preveo, uvod i komentar H. Šabanović, Sarajevo 1967.

9. [illegible], *Pobratimstvo [illegible] u Crnoj Gori i sjevernoj Albaniji [illegible] XIX i u početku XX stoljeća*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena 47, Zagreb 1977.

Dr Olga Zirojević

ABOUT SPONSORSHIP AND BROTHERLY FRIENDSHIP

In V. Čajkanović's opinion sponsorship and brotherly friendship — mystical blood-parentage, which is ceremonial, folded (with change or by drinking of common blood or wine) and it is older than Christianity. On Balkan district, in religiously mixed middles, is appearing haircut or clipped sponsorship, with reference to watery sponsorship between the Christians and the Muslims. With that friendship was stronger but that did not include parentage. In Montenegro coast haircut sponsorship was respected like baptismal sponsorship in orthodox population and haircut godfather was considered as the best friend. Nor for the Albanians religious belongings not important on occasion of sponsorship acceptance — hair-cut sponsorship (Alb. Godfather — kumar).

Brotherly friendship originates from several reasons, in plain words, from love from love and from necessity. Also all combinations are possible and there is no obstructions including religious and national. Even mixed middles presented favorable ground for development of this custom. The Christians and the Muslims have brotherly friendships in Bosanska krajina, the Serbs and Albanians, and also Njegoš himself, like wise catholic priests in Albania with the Muslim standard-bearers.

Beside sponsorship brotherly friendship until new age has the great significance for the pacification of the blood feud and in insecure borders areas served to both sides as a pass for mutual traffic and property protection. Both of those customs have found echo in the epical poetry.

Др Драгољуб Петровић
Београд

УДК 94(497.11 Санџак)
323.1.28(497.11)

САНЏАЧКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

Санџак као територијална јединица има своју историју дугу пет и четири, од фамозног Берлинског конгреса 1878. године када су повучене нове границе на Балкану. Са тим границама [illegible] историчари констатују да је учињен значајан искорак у односу на дотадашње стање. Санџачко-[illegible] систем Турске империје био је на издисају, а национално-ослободилачки покрети захватају читаво Балканско полуострво током XIX века. Међутим, борба за национално и социјално ослобођење је [illegible] еуфоријом, а балканске [illegible] скоро стварних држава [illegible] агресивност и [illegible] речи, те и међусобним ратовањем. У новонасталим условима Новопазарски санџак је на неки начин [illegible] малих држава, [illegible] и економски и социјално [illegible] скоро [illegible].

Политички статус санџачке регије се током времена мењао. Овај санџак је био у оквиру Босанског пашалука (вилајета, ејалета, [illegible]) у дугом периоду турске владавине. Ејалет Босна је формиран 1580. године и у свом саставу је имао 8–8 санџака, чије су се граничне линије мењале током времена. Ипак се може рећи да је Босански пашалук чинило [illegible] подручје Босне и Херцеговине и Новопазарског санџака. Интересантно да је термин [illegible] у [illegible], а нема [illegible] других средњовековних држава — српског, бугарског, албанског, грчког, хрватског. Ово подручје [illegible] административна јединица, [illegible] на крајњем западу Отоманске империје у Европи. За обликовање Новопазарског санџака у источном делу Босанског ејалета значајно је подизање новог града, средишта овог краја — Јени (Нови) Пазар.[1]

---

[1] Оснивачем Новог Пазара се сматра Иса-бег Исаковић између 1455. и 1461. г.; Константин Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1952, 411. [illegible] Већ 60-тих година XVII [illegible] Евлија Челебија [illegible] 23 џамије, [illegible] 1100 дућана, 2 хамама, 11 [illegible] Евлија Челебија, *Путопис*, Сарајево 1973, 265–267. [illegible]

[illegible] XVI [illegible][2] [illegible][3]

[illegible] 1878. [illegible] Црне Горе и Србије. Међутим, [illegible] 1878. Санџак је [illegible] Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине [illegible] Аустро-Угарске и остале Турске. [illegible] 1908. године.[4] [illegible] 1912–1913. када Санџак бива подељен између Србије и Црне Горе [illegible] Србије и Црне Горе [illegible][5] [illegible] Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. У тој држави, [illegible] Санџак.[6]

[illegible] у XIX и XX веку [illegible] У Краљевини Србији и [illegible] Бошњаци [illegible] Берлинског конгреса. Међутим, [illegible]

---

[2] [illegible]

[3] [illegible] Бошњаци, Торбеши, Помаци, Албанци, Турци.

[4] [illegible] Београд 1994, [illegible]

[5] Исто, 11.

[6] [illegible] 28.

земљу, бити ближа у односу на ону на Пиринејском полуострву. Било је нужно и [illegible] у односу на хришћанске балканске народе. Ти народи формирају своју интелигенцију док је интелектуалаца муслимана било веома мало. У датим околностима муслимани су се постављали у [illegible] [illegible] Санџака [illegible] [illegible] [illegible]. Нема ништа и ову објективну чињеницу: под утицајем [illegible] околностима муслимани су се тешко конституисали у [illegible] [illegible]; дуго су сматрани за етно-конфесионалну категорију. Без сагласности [illegible], [illegible] [illegible] развоја у XIX и XX столећу. Концепт о [illegible] [illegible] [illegible] у [illegible] [illegible] је, да [illegible] можемо рећи, утопија.

Краљевина Југославија је окупирана у Априлском рату и подељена од фашистичких сила на више окупационих зона и квислиншких творевина. Санџак је био подељен тако што је западни део припао италијанској Црној Гори, а источни Недићевој Србији. У ствари то је била подела на италијанску и немачку окупациону зону. Током [illegible] рата антифашистички покрет [illegible] [illegible] окупационо-квислиншког система. У систему НО покрета почиње да се обликује Санџак као посебан регион, област са својим институцијама. У највишим руководствима покрета створена је мишљења да Санџак треба да добије своје Антифашистичко веће као посебан субјект у Федеративној Југославији. У Пљевљима је 20. новембра 1943. формирано АВНО Санџака од 62 члана. Из тог састава је одређено 11 већника за АВНОЈ Југославије,[7] што је значило да је у питању будућа федерална држава. За ову одлуку није било довољно основа, будући да Санџак нема предиспозиције федералне јединице већ може бити само област са аутономијом у саставу веће федералне јединице. У том смислу се [illegible] мишљења да Санџак не може постати [illegible] федерална јединица и да [illegible] [illegible] између Србије и Црне Горе и то интегрално без [illegible] елемената аутономије. Председништво АВНОЈ-а је наложило Извршном одбору АВНО Санџака како треба поступити.[8] Сходно је седница свог Већа за 29. март 1945. на којој је распуштено санџачко АВНО што је значило да ова [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ја.[9] Као Веће, тако су и сви други регионални [illegible] [illegible]

---

[7] [illegible] је формулисан [illegible] [illegible] Већа у коме је [illegible] било Муслимана. [illegible] Санџака [illegible] новембра 1943, Архив Југославије, архива ЦК СКЈ, фонд Црна Гора IV/4-2; [illegible] АВНОЈ, АЈ, фасцикла 33, рол 1, лист 18.

[8] Писмо од 11. II 1945, АЈ, ЦК СКЈ, АВНОЈ, 18.

[9] У састав Србије су ушли [illegible], [illegible], [illegible], Сјенички, Дежевски и Штавички срез, а Црне Горе — Пљеваљски и Бјелопољски. Записник за Седницу АВНО Санџака, 29. III 1945, АЈ, 13, I, 18.

да је Санџак остао и у управном смислу. Након те одлуке је прихваћена на Антифашистичкој скупштини народног ослобођења Србије априла 1945, што је сада коначно прихваћено на III заседању АВНОЈ, 10. VIII 1945. у ослобођеном Београду.[10]

Ратна политичка јединица Санџак је била нешто мања од некадашњег Новопазарског санџака. Захватала је око 7.800 km² са око 240.000 становника у овим границама. [illegible] по тој прилици указује да је [illegible] традиција била усмерено [illegible] ка Србији док су Муслимани покушали да [illegible] Санџак буде у оквиру Југославије. Нису потпуно [illegible], то могући [illegible] ратије за Босну. Муслимани нису имали своје водеће структуре, религија је била [illegible], а мало их је било у руководећим органима НОП-а, [illegible].[11]

Комунисти су били [illegible] критичари и рушиоци режима. Наступали су са идејама за многе промене, пре у смислу [illegible] друштва, социјалне правде и људске једнакости. Међутим, када су дошли на власт нису успели да створе то савршено друштво, а многи [illegible] на [illegible], [illegible] — утопистички. Крајем Другог светског рата и првих година по ослобођењу [illegible] да је Санџак у претходним режимима био запостављен, то је био [illegible] југословенски Сибир. Може се рећи да је ова област у Краљевини Србији и Југословенској краљевини била запостављена и врло мало инвестирана. Међутим, та политика према Санџаку је остала неизмењена и у Федеративној Народној Републици односно Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији. Присутни су и неки објективни чиниоци — Санџак је због свог географског положаја остао са стране од главних комуникација, привреда неразвијена, [illegible] производности.

После нестанка Санџака као целине од марта 1945. када је укључен у федералну Србију, а [illegible] органи су били управно усмеравани новопазарским округом. Потоњих година нема више ни те управне јединице, а срезови потпуно [illegible] у Санџаку, који остаје само као назив, бивају [illegible] округом односно управним центрима који су били ван овог региона. Људи су морали по личним [illegible] да путују у Ужице, Чачак, Краљево и даље да би задовољили своје животне потребе. Истовремено Нови Пазар је запостављен и спутаван у свом развоју иако је природно средиште овог краја.

Генерално гледано Санџак је у федеративној, социјалистичкој, републиканској Југославији [illegible] по-

---

[10] III заседање АВНОЈ и заседање Привремене Народне скупштине Србије, стенографске белешке, Београд 1945, 19–21.

[11] »Историјат« [illegible], Архив Србије, [illegible] Санџака, [illegible] ЦК КПЈ, 4. II 1945, АС, [illegible] 60 и друга писма.

[illegible] довољан разлог у односу на [illegible] Турску, Краљевину Србију и Краљевину Југославију. Народ, уз све тешкоће кроз које је пролазио добио је своју афирмацију.

Муслимани су крајем шездесетих и током седамдесетих година [illegible] за етно-конфесионалну категорију или за нацију у конститутивну. Тек деведесетих година XX века Муслимани се са [illegible] »Ми бирамо« дефинишу и прихватају [illegible], један од [illegible] у [illegible]. Под Муслиманима су подразумевани Муслимани-Бошњаци аутохтони у Босни и Херцеговини као и Санџаку. [illegible] на Косову где су досељени после Берлинског конгреса. Да назив Муслиман није коректан назив за једну југословенску нацију сведочи и следећи податак. У ову нацију бивају укључени и Горанци са југа косовске покрајине који чине малу етничку групу која се не уклапа у муслиманско-бошњачку, ни српску, ни македонску, ни албанску нацију.[12]

Прави назив за ову националну популацију Бошњаци дуго није прихватан у југословенској јавности због [illegible] сепаратности.[13] Током педесетих година [illegible] је [illegible] југословенских [illegible] у Турску. Највећа исељавања су вршена из Санџака, те тај проблем није обрађен у науци. Зашто је држава дозвољавала, или [illegible], тај одлазак [illegible] популације у једну другу земљу!

У овом времену постојања државе Србија и Црна Гора када се постављала питања независности, статуса Косова, аутономије Војводине, уз [illegible] политичка питања, могућа отварања питања Санџака је [illegible] [illegible].[14] Можда [illegible] других [illegible] прошлости.

По организацији »Санџак јуче, данас и сутра« новембра 2005. констатовано је од учесника да је граница [illegible] два дела Санџака — неприродна, вештачка. Има аргумената за такву тезу будући да се ради о једном регионалном [illegible] одвојеним [illegible] линијом.

Међутим, подељење Санџака на део Србије и део Црне Горе било би природно за ове две државне [illegible]. Неизвесно би [illegible] сложена ситуација била још компликованија. А чини се [illegible], сложености политичког устројства и етно-националних односа уну-

---

[12] [illegible]

[13] Видо: Драгољуб Петровић, Санџак у [illegible] контексту и [illegible], Санџак јуче, данас и сутра, зборник, Нови Пазар 2005, 10.

[14] Још у првом уставу ФНРЈ 1946, члан 12 се наводи: »Границе народних република [illegible]« [illegible]

јују на могућност или тачније потребу заједничког живота у једној својој државној заједници, федерацији или конфедерацији на тлу бивше СФРЈ или на Словенском југу. Међутим, у овом историјском тренутку [illegible] да је проблем Санџака — нерешив.

Санџак не поседује такве квалитете да би могао да буде посебан политички субјект. Постоје објективне могућности за благу аутономизацију, која је [illegible] у два дела. Он [illegible] је [illegible] све до данас остао као политичка јединица између Србије и Црне Горе, а између Босне и Херцеговине и Косова. У овом историјском тренутку је сасвим могуће уобличити [illegible] део Санџака, са центром у Новом Пазару, као административну јединицу. Исто тако [illegible] подручје [illegible] ски део може бити уобличен у форми округа, области са средиштем у Бијелом Пољу. Заједничке асоцијације, удружења би се могле формирати на нивоу културе за читав Санџак.

Према попису [illegible] СФРЈ 1991. године [illegible] у Санџаку чине Бошњаци-Муслимани — 52 одсто. Затим Срби, па Црногорци [illegible] три одсто Албанаца и једна одсто Рома. У цифрама изражено у Србији је било 237.000 Муслимана, што је чинило око 2,4 одсто укупног становништва, а у Црној Гори 90.000 што је 14,62 процента.[13]

Дакле, бошњачки (босански) народ и босанска држава поседују сопствену традицију коју прате још из средњег века. У овом времену, почетком XXI века, треба оне чињенице прихватити. У овој [illegible] средини [illegible] је детерминанта [illegible] катастрофе.

Заговорници или идеолози бошњачког народа, [illegible] муслиманског [illegible] у том свом бићу [illegible]. Вера, како је одиграла [illegible] улогу у историји, не може да буде детерминанта [illegible] народа и нације. Етнички и антрополошки Бошњаци се [illegible] разликују од других народа [illegible]. Бошњаци су словенски, [illegible] народ [illegible] са српским словенским народима, [illegible] језика, етничких обичаја и начина живота. [illegible] детерминанте, што је [illegible]. Ту [illegible] је [illegible] нација. Према мојим истраживањима и [illegible] Бошњака, који [illegible] у средишњим крајевима Словенског југа јесу [illegible] нација. Није спорно да су балкански Словени за [illegible] година [illegible] на овом простору [illegible]

---

[13] [illegible] становништва, [illegible], Београд, 1992, 13, 28 и 36.

сан, различита својства и расно и етнографски у односу на Русе, Пољаке и друге Источне и Западне Словене укрепљивали етничким амбицијама путем увећавања бројних чланства на европском југоистоку.

Ово подручје које називамо Санџаком представља трусну зону у средишту југословенског простора. Српском расу која је [illegible] у последњој деценији минулог столећа које захватило ово подручје уз све кризне ситуације кроз које се пролазило. Будућа решења на политичком плану захтеваће веома чврсте предрадње, претпостављајући уз меру и вољу да ће се до свих светских решења, дође могуће кроз [illegible].

Dr Dragoljub Petrović

SANJAK'S PERSPECTIVES

During the existence of Sanjak (Novi Pazar's) from the Berlin Congress 1878 till today changed political position. In ethno-national sense it is heterogeneous territory with gentle turned scale of subjects of Bošnjak nation, which on the ground of Bosnia and Herzegovina constituted with lot of difficulties of subjective and objective circumstances. Political position of this region is very complex because it is divided with unnatural line between Serbia and Montenegro. But this complex position of Sanjak in the middle of Balkan instructs on the certain need of to live life together with related neighbor nations in one bigger state community.

Миодраг Радовић
Нови Пазар

УДК 94(=411.16)(497.11)"19/19"
323.15(=411.16)(497.11)"19/19"

ЈЕВРЕЈСКА ОПШТИНА У НОВОМ ПАЗАРУ

У Новом Пазару Јевреји су живели [illegible] и постоји [illegible] на[illegible] било [illegible] јеврејска [illegible] општина Нови Пазар. На основу података путописаца, који се односе на долазак Јевреја у Нови Пазар, може се закључити да је јеврејска општина основана после средине 15. века. Њено постојање траје и за време Краљевине Србије од октобра 1912. до новембра 1915. године, када је Нови Пазар окупиран од стране Аустро-Угарске. Интересантно је напоменути да је ова општина [illegible] и успешно сарађивала са окупационом влашћу. Пошто много богатих Јевреја из Новог Пазара, уз помоћ Аустро-Угарске власти, трговало је са бечким трговцима.[1]

Општина је наставила са радом и у периоду од 1918–1929. године у оквиру Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а потом и до окупације града 15. априла 1941. године у Краљевини Југославији. Најкраћи период њеног постојања био је у пролеће 1942. године за време окупације Новог Пазара у Другом светском рату.

У периоду од 1920–1940. године Јеврејска општина обухватала је Нови Пазар, Сјеницу, Дугу Пољану и Рашку. Уочи Другог светског рата укупан број породица био је 70 а становника 404. По местима становања то је изгледало овако:[2]

Нови Пазар	породица	64	становника	347
Сјеница	породица	6	становника	31
Дуга Пољана	породица	1	становника	10
Тутин	породица	2	становника	8
Рашка	породица	2	становника	8

Први избори за јеврејску општину одржани су 1920, а последњи 1936. године када је за председника изабран Леон Бахар. Наредни избори требали су да буду одржани 1940. године, али до њих није дошло услед погоршања међународне ситуације.

---

[1] [illegible], Новопазарски Јевреји, Новопазарски зборник 3/1979, 23–38.
[2] [illegible], Јеврејски музеј у Београду.

Јеврејска општина имала је 49 одборника: из Новог Пазара 46, Сјенице два и Тутина једног. Рашка и Дуга Пољана нису имали одборнике, а њихове интересе заступали су рођаци из Новог Пазара. Интересантно је споменути да су се међу одборницима налазиле и три жене.[3]

После окупације ова територија подељена је између Немачке и Италије, што се одразило и на јеврејску заједницу. Нови Пазар, Рашка и Дуга Пољана припали су немачкој, а Сјеница и Тутин у италијанску окупациону зону, што се одразило и на јеврејску општину. То је био почетак краја јеврејске општине. Њен прави крај десио се онда када су Јевреји протерани из Новог Пазара.[4]

Припадници новопазарске јеврејске општине су сефарди, потомци протераних Јевреја из Шпаније и Португалије. Због тога су старије генерације Јевреја до Првог светског рата, а и касније, говориле шпанским језиком. О времену досељавања Јевреја у Нови Пазар не постоје тачни подаци. Они се овде први пут помињу у 18. веку. Међутим, може се претпоставити да је Јевреја у Новом Пазару било и раније, могуће још у 16 веку. И они су, попут других житеља Новог Пазара, били [illegible] и честих сеоба, попут оних у 19. веку.

Нови Пазар је од свог оснивања 1461. године, а посебно у 16. и 17. веку, био велики трговачки град до кога су долазили скоро [illegible] дубровчани, босанци и [illegible] тог, да би се одатле разилазили у [illegible] правцима који су водили према Солуну, Софији, Цариграду, Београду. Трговина која се тим путевима одвијала, била је врло обимна, што је свакако утицало да Нови Пазар израсте у значајан привредни центар. Тако је у 17. веку био један од највећих градова на средњем Балкану, а у босанском пашалуку, коме је административно припадао, био је други град по величини, одмах иза Сарајева. Јевреји су тако велике трговачке центре, као основни [illegible] од трговине, врло рано насељавали. Они су били врло добри трговци и, углавном, живели од трговине. Уз то, и сами Турци су још од 15. века [illegible] досељавање Јевреја у градове, јер су [illegible] трговину и [illegible]. Према писању Т. Ђорђевића Јевреји су морали бити становници свих већих градова на Балкану још у 15. веку, а у Сарајеву се помињу још 1541. године. То наводи на претпоставку да су у то време могли бити и становници Новог Пазара.[5] Новопазарски Јевреји су играли врло значајну улогу у привредном животу града, нарочито од времена када су се повукли дубровачки трговци.

У једном дубровачком документу из 1716. године стоји да су синови Луке Милановића, дубровачког трговца из Новог Пазара, уступили свој бо-

---

[3] Давид Леви, *[illegible]* 1935–1937.
[4] Милорад Радевић, Историјски архив «Рас», *Хроника* ИЈ-а, бр. 18, 374.
[5] В. Ђурђевић, *оп. цит.*, 28.

[illegible] у Новом Пазару јеврејским трговцима. Од тада се Јевреји често помињу у Новом Пазару. Скоро сви путописци, који су од краја 16. века пролазили кроз Нови Пазар, као део становника наводе и Јевреје. Ами Шинсот истиче 1867. године да је у Новом Пазару било сто Јевреја. Сматра се да је у европској Турској живело преко 300 хиљада Јевреја. Иван Ф. Јукић истиче да се међу четири хиљаде новопазарских домова налази и сто јеврејских.[6] До великог смањења броја Јевреја у Новом Пазару, у односу на 1807. годину, када их је било сто, дошло је због Карађорђевих акција у Новом Пазару 1809. године, када је овај град много страдао и када је становништво било приморано да се прикрива или пребегне из њега. Претпоставља се да је тада и много Јевреја напустило Нови Пазар и отишло у Сарајево, од којих су се касније неки и вратили. По Рушу у Новом Пазару 1866. године било је 200 Јевреја. Тридесетак година касније, 1896. године регистровано је у Новом Пазару 156 јеврејских становника, 73 мушких и 83 женских лица.[7] Последњи статистички подаци о броју Јевреја односе се на 1942. годину, када су их немачки фашисти, похватали, протерали за Београд и ликвидирали на Старом београдском сајмишту. Тада је у Јеврејској општини Нови Пазар, односно у Новом Пазару, Сјеници, Тутину, Дугој Пољани и Рашки било укупно 364 лица.

Становници Јеврејске општине Нови Пазар прилагођавали су се условима средине у којој су живели. У првом реду у облачењу, материјалног, а донекле и културног наслеђа, али веза са етничком културом и религијом остала је увек чврста. Јеврејска породица је патријархална са традиционалним матријархатом, што се огледа у значајној средини по женској линији и схватању да отац породице мора да буде лојалан према својој жени и деци и да се према њима односи са бригом и уважавањем. Као заједница, доста повучено су живели и нису се мешали са другим становницима, осим ако су имали неког економског интереса. Нису се женили ни удавали са припадницима других народа. Били су много сложни, међусобно су се помагали, али су одржавали добре односе са осталим суграђанима.

У оквиру јеврејске општине највише је било трговаца, укупно 52: у Новом Пазару 44, Сјеници четири, Дугој Пољани два, Тутину и Рашки по један. Службеника је било осам: у Новом Пазару шест и у Рашки један. Један Јеврејин је био ветеринар, а једна кафеџија. Поред трговаца било је и лекара, берберина, шнајдера, молера и столара. Службеници су били трговачки, банкарски, порески и општински службеници. Када се све одбере, активно су радила 93 члана јеврејске општине, а три породице нису имале ни једног запосленог члана домаћинства и били су социјални случајеви.

---

[6] Исто.

[7] Исто.

У новопазарском крају, као и у другим пределима наше земље, Јевреји се нису бавили пољопривредом. Међутим, [illegible] новопазарски Јевреји одлучили су да финансирају производњу стоке на Пештерској висоравни. Пре тога ступили су на договор са представницима јеврејске општине [illegible] да буду обезбеђени у продаји [illegible] и да се чувају међусобне конкуренције. После договора у јеврејској општини, трговци су одлазили [illegible] у Пештер. По [illegible] са којима су направили договор о финансирању повећања броја крупне и ситне стоке. Тако је настала посебна врста ортаклука од кога су обе стране, из године у годину увећавале добит. Ортаклук је трајао све до 1941. године, до окупације наше земље.[8]

Као и остали становници и Јевреји су имали своје радионице и трговине, као и [illegible] своје живота, своје обичаје [illegible] и обичаја. Неке од њих су радо делили са својим комшијама муслиманима, а неке су спроводили у ужем кругу својих породица и родбине. Као и у свим осталим јеврејским заједницама, било где да се налазе, најважнија [illegible] основа живота, јеврејске заједнице на подручју јеврејске општине, била је Тора.

Најважнији део обичаја био је везан за синагогу, која је била центар религиозног, образовног, друштвеног и материјалног живота. Синагога, зидана 1857. године, налазила се под Хисаром, поред реке Рашке, близу центра града. Њена изградња почела је и завршена за време мандата председника јеврејске општине [illegible] Целебона. Упоредо са изградњом [illegible] у Новом Пазару подигнута је и ћуприја на реци Рашки. Она је повезивала центар града са Подхисаром, делом у коме је живео највећи број јеврејских породица. Ћуприја је била у непосредној близини синагоге, око 70 метара удаљено од главног градског моста. Све до њеног рушења, Новопазарци су је звали «јеврејском», «јахудијском» или «чифутском» ћупријом. Срушена је због проширења улице [illegible] Марковић), у току изградње Дома културе у граду 1960. године.

У току [illegible] године, када је почео и мандат председника јеврејске општине [illegible] у Новом Пазару, општински одбор је донео три врло важне одлуке: ограђивање, уређење и чување јеврејског гробља у [illegible], [illegible]. Одбор јеврејске општине, [illegible] Са једне стране у улици [illegible], гробље је ограђено [illegible], у склопу кога су се налазила једна [illegible] врата израђена од храстовине. Са осталих страна гробље је ограђено дебелим дрвеним [illegible]. Десно од улаза у гробље [illegible] У оквиру [illegible]

---

[8] [illegible], М.

гробља сахрањивани су Јевреји свих места која су припадала њиховој општини, али и умрли Јевреји других места уколико им је ово гробље било најближе.[9] На северној страни гробља налазила се кућа у којој је становао чувар гробља са породицом. Све до хапшења и протеривања Јевреја из Новог Пазара гробље је уређивано, ограђивано и чувано. Сада је гробље разрушено, а надгробни споменици, [illegible] разбацани и прекривени травом, корењем и шибљем, а са једне стране даље [illegible] [illegible], што говори о [illegible] [illegible] положају.

Израда пројекта за изградњу синагоге и општинског дома поверена је инжењеру Михаилу Балцикову, запосленом у Општинском одбору у Новом Пазару. У изради пројекта за синагогу и општински дом инжењеру Балцикову [illegible] [illegible] [illegible] Леон Калдеј, службеник јеврејске банке у Новом Пазару, који је [illegible] [illegible] [illegible] јеврејске општине, а истовремено био и њен потпредседник. Упоредо са израдом ових пројеката, прикупљана су средства и за њихову изградњу.

Захваљујући врло савесном и одговорном раду свих оних којима су ови послови били поверени и залагању [illegible] јеврејске општине у граду, на челу са Леоном Калдејом, [illegible] [illegible] [illegible], пројекти и радови завршени су до краја 1936. године и изграђена [illegible] [illegible] [illegible]. На жалост, изграђена је, због [illegible] међународне ситуације, [illegible] за [illegible] боље време, која за [illegible] Јевреје [illegible] [illegible] [illegible].

Априла и маја 1937. године секретар Савеза јеврејских општина Југославије (СЈОЈ) Давид Леви посетио је, по дужности, неколико јеврејских заједница јужне Србије, па и јеврејску верску општину у Новом Пазару. По повратку он је предао извештај Извршном одбору СЈОЈ, а у делу извештаја који се односи на јеврејску општину у Новом Пазару он је, између осталог, рекао:

»Јеврејска вероисповедна општина у Новом Пазару је једна од најбоље уређених општина. Видно, с тога, што је на челу човек који је својим [illegible] [illegible] а друго зато што администрацију води стручно лице, један банкарски чиновник (који је навикнут на секретарски рад, али је у исто време и потпредседник општине).

Када сам у другим местима говорио о раду у тој општини и [illegible] [illegible] да [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] службе, рачунао сам да ће [illegible] [illegible] Нови Пазар [illegible] [illegible] [illegible] Босна, где је у многим општинама [illegible] [illegible] [illegible] (нпр. Високо, Рогатица, Вишеград итд.), док у осталим јужносрбијанским општинама још влада стари [illegible] [illegible] од турског времена.«[10]

Јевреји су се традиционално занимали за интелектуално уздизање и образовање, мада су услови за њихово образовање често били ограничени.

---

[9] Давид, Леви, нав. дело, 130.

[10] Давид, Леви, нав. дело.

Друштвени и културни живот новопазарских Јевреја одвијао се у скромним условима. Према подацима из поменутог извештаја секретара савеза СЈОЈ из 1937. године, познато је да су у Новом Пазару постојала три јеврејска друштва: Друштво за подизање новог јеврејског храма ([illegible]), Добротворно друштво за помагање сиротиње ([illegible]) и Мала ционистичка организација (Кадима) од краја 1938. године. Одбор јеврејских општина пружао је сталну помоћ овим друштвима, која су међусобно сарађивала, како са српским суседима тако и са сличним друштвима у Скопљу, Београду, Новом Саду и Сарајеву. Највећа активност је показана након што је Одбор донео одлуку о подизању новог храма, изградњи Општинског дома и опремању, уређењу и чувању гробља.

У том периоду најзначајније је било Друштво за подизање новог јеврејског храма. По потписивању »Тројног пакта« између Краљевине Југославије и Немачке (27. марта 1941) забринуло је Јевреје свих места широм отаџбине. Тим поводом су у Новом Пазару организоване демонстрације. Истога дана председник Одбора јеврејске заједнице Леон Бахар, сазвао је хитну седницу Одбора на којој су разматрана три кључна питања ситуације у граду, обезбеђења јеврејских породица и [illegible]. Он је дао крајње образложење за свако од тих питања. Предложио је, што су чланови Одбора одмах прихватили, да сви чланови Одбора обиђу јеврејске породице у Новом Пазару, Сјеници и Тутину, разговарају са њима о могућим догађајима [illegible] и посаветују их да буду врло обазриви. Будући у најближој прошлости [illegible] начину да крију своју робу и друге драгоцености које поседују. Посебно је наглашено да сталне везе у виду своје организованости [illegible] у граду. Један од њихових задатака био је да прате понашање Јевреја у свим местима њихове општине. За обилазак јеврејских породица у Рашки и Дугој Пољани, где није било одборника, задужени су председник и потпредседник. Посебно треба истаћи да је Одбор све до капитулације Новог Пазара био у сталном заседању. По краћој седници председник је обавестио све чланове Одбора да је [illegible] у Рашкој [illegible] Јевреја [illegible] Краљевине Југославије. Предложио је да, о томе, обавесте све јеврејске породице.

Средином јуна 1940. године Вера Станимировић, учитељица и секретар партијске организације, разговарала је са Леоном Бахаром, председником јеврејских општина у [illegible]. После краћег разговора, Вера је позвала Леона [illegible], да се млађи Јевреји склоне у [illegible] окупационој зони, која је била у близини Новог Пазара. Леон је пажљиво саслушао Веру и захвалио јој је на понуђеној помоћи у име јеврејске општине. Одговорио је Вери, кратко, да они имају упутства из Београда да остану у Новом Пазару и да нигде не иду.[11]

---

[11] Забележене изјаве, [illegible], Ранка Пуриновића.

После Верниког разговора, а објашњења, која јој је Пеко дао, члан партијске [illegible] Осман Даравишчевић, крзнарски радник, разговарао је са колегом Мештајра Хаимом. Осман је објаснио Хаиму да је све спремно да он напусти Нови Пазар и склони се од Немаца. Хаимов одговор је био истоветан и Пеков. Најискреније се захвалио Осману и његовим друговима који му нуде помоћ и рекао: »Ја нећу да оставим своју породицу и мајку у граду и да се ја лично [illegible].«[12] Хамид Зејнеловић, крзнарски радник, водио је исти такав разговор са колегом Мештајра Фаимом. Тај разговор завршио се као два претходна. Такав је био став новопазарских Јевреја, који су слушали само савете своје општине.

Јеврејске породице у Рашки понашале су се другачије. Исак Папо, трговац из Рашке, имао је [illegible] са многим суседима Рашке, која је хтела да се пресели у Нови Пазар, где им се налазила остала родбина. Исак је, и поред тога, послушао савет двојице угледних Рашчана, [illegible] Зарија Глишовића и Радомира Колашинца, и одлучио да са породицом побегне у [illegible] село [illegible]. После извесног времена из Рашке је побегла и [illegible] Галић и породица Јосифа Фрајна, ветеринара. Они су у време окупације боравили у [illegible] селу. Обе породице су преживеле и дочекале ослобођење земље.

У пролеће 1942. године окупатори у Новом Пазару извршили су две велике [illegible] Јеврејима. Прво, ухапшено је, протерано и ликвидирано на Старом београдском сајмишту право 200 Јевреја из Новог Пазара, Дуге Пољане и осталих места.

Табеларни преглед, који следи, садржи податке о броју Јевреја у насељима [illegible], броју настрадалих и преживелих као и броју Јевреја који су, после ослобођења наше земље, отишли у Израел.

Редни број	место	бр. становника	изгубило живот	преживели	отишли у Израел
1	Нови Пазар	347	303	30	8
2	Рашка	8	–	9	5
3	Дуга Пољана	16	16	–	–
4	Сјеница	51	5	37	12
5	Тутин	8	6	4	3
	свега:	304	228	48	28

Друга, истовремена, гласи протеривања Јевреја. Немачка полиција је издала наредбу [illegible] и [illegible] јеврејске по-

---

12 Исто.

лишке. Прво су демолирали синагогу, затим у дворишту побацали неколико њених [illegible], живих и умрлих, депортовали архиву Јеврејске општине и њихова верска [illegible], као и мањи број приватних архива чланова у јеврејској општини. Све су то спалили и бацили у реку Рашку. Намештај из свих просторија, који је био у згради синагоге, пренели су у своје канцеларије и зграде општине у Новом Пазару.[11] Тако су уништили све материјалне трагове који су говорили [illegible] вековно, а сведочили су о животу Јевреја у овом граду.

За време окупације у просторијама синагоге органи локалне власти у граду сместили су избеглице из Босне.

Почетком новембра 1944. године, због велике концентрације немачких јединица и њихове ратне технике у околини, савезничка авијација три пута је бомбардовала Нови Пазар. Приликом првог бомбардовања тешко је оштећена синагога. После ослобођења, просторије синагоге и Јеврејске општине користио је Секретаријат за унутрашње послове Среског народног одбора [illegible] среза.[12] [illegible] адаптирало је зграду за [illegible], а у јануару 1979. године, Нови Пазар је задесила велика поплава у којој је нестала зграда синагоге.

Јеврејска општина у Новом Пазару није била орган власти, али за Јевреје града и околине значила је била и много више од тога. Ова општина је за све Јевреје била институција која је обезбеђивала њихово јединство и заједништво у акцијама у којима су успешно решавана најважнија питања и проблеми њиховог живота и опстанка.

Јеврејска општина у Новом Пазару била је лојална свакој власти и имала утицаја на свеукупни живот у граду. Јевреји су били поштовани грађани и они су поштовали друге. Грађани Новог Пазара поштовали су њихову [illegible].

---

[11] М. Радовић, [illegible] »Рас«, [illegible] с Б. [illegible], нап. рукоп. [illegible] у Београду (лична архива).

[12] [illegible], [illegible] »Рас«, [illegible] у Новом Пазару, књига 2, 304.

Miodrag Radović

THE JEWS COMMUNITY IN NOVI PAZAR

The Jews in Novi Pazar had their community. Its official name was the Jewish religious community Novi Pazar. The Jewish community was established at the end of the 18th century in Novi Pazar. We can conclude that from traveler's documents which are related to the Jews arrival. In period between 1928 and 1948 community had 49 members of committee and among them were three woman. In this period instead Novi Pazar the Jewish community embraced Raška, Duga Poljana, Sjenica and Tutin.

After capitulation of the Kingdom Yugoslavia territory of community was divided on occupation zones: German — that embraced Novi Pazar, Raška and Duga Poljana and Italian with Sjenica and Tutin. Division on these zones was the beginning of the end of this community and it's real end followed when the Jews were banished from Novi Pazar and destroyed all traces of their existence.

Салих Селимовић
Кладница, Сјеница

УДК 314.114(497.11) "1912/2002" (083.41)

КЛАДНИЦА У СТАТИСТИЧКИМ ПОПИСИМА ОД 1912. ДО 2002.

Подручје Кладнице је конституисано као Месна заједница Кладница 1964. године доношењем првог Статута Скупштине општине Сјеница. Налази се у источном делу сјеничке општине на граници са општинама Ивањица и Нова Варош. Површина месне заједнице је око 67 km². Према последњем попису који је обављен у априлу 2002. године имала је 1.453 становника, те је просечна густина 22 становника на 1 km².

Месну заједницу Кладница чине осам насеља: Кладница, Урсуле, Палиће, Сугубине, Понорац, Коровиће, Јевик и Калипоље. Насеља су подељена у четири катастарске општине (КО): Кладница са Коровићима и Калипољем, Урсуле са Палићима, Сугубине са Јевиком и Понорац.

Административно-управном реформом 1884–1887. године у Босанском вилајету за време Турске Османлијске подручје Кладнице се тада одвојило из нахије Пештерске и припојено Сјеничкој кази. То гранично подручје са Краљевином Србијом имало је статус јафије (сеоске општине, како су се оне тада називале).

После ослобођења од османлијске власти 1912. године кладничка села су и у администрацији Краљевине Србије била обједињена у једну општину у оквиру Сјеничког среза. Тада је у састав административне општине спадало село Кладница са засеоцима Понорац, Кукавица (сада је Понорац посебно село, а Кукавица засеок Палића) и Јевик (сада засеок Понорца), село Сугубине са засеоцима Јевик и Куртовиће (сада део Сугубина) и село Урсуле са засеоцима Палиће, Бренице, Петровиће и Почкоје (чији последњи засеоци су то и сада, а Палиће је данас засебно село).[1]

Таква административно-територијална целина остала је све до II светског рата када је насеље Коровиће, које је до тада било у саставу општине Бековића, срез Златарски (Нова Варош), поново ушло у састав општине Кладница. Статус сеоске општине Кладница ће задржати и за време окупације од априла 1941. па до новембра 1944. године. Од 21. марта 1946.

---

[1] Алија Вучетић, *Сјеница у својим политичко-административно-територијалним променама*, Новопазарски зборник 15/1991, 194; Хасан Гонић, *Административно-територијална подела сјеничког краја (1912–1965)*, Мостови Сјенице 5–10/1998, 49; Службени гласник НРС 13/50.

године општина Кладница била је подељена на два Месна народноослободилачка одбора (МНОО). То су били МНО Кладница за насеља Кладница, Поноран, Сутуђије, Бероњиће, Јевик и [illegible]. Други МНО био је Урсуле са засеоцима Палићи и Дружиниће (Дружиниће се сада налази у саставу МЗ Лопижа). Од 1948. године поново су два кладничка насеља, осим Дружиниће (прешло у Лопиже), чиниле једну административно-територијалну целину као месни народноослободилачки одбор Кладница. Иста насеља су 1952. године била укључена у Народни одбор општине Кладница (НОО). Увођењем комуналног система 1955. године НОО Кладница се конституише као општина Кладница која ће егзистирати до 1958. године када је укинута као и друге сличне општине у Србији.[2]

Као што је већ речено, МНО Кладница било је прикључено насеље Бероњиће из Пештерског среза (општина [illegible]), а Дружиниће било је враћено суседним Лопижама, па ће МЗ Кладница од 1964. године егзистирати све до данас са оним насељима која су на почетку овог рада већ представљена.

Први попис становништва и насеља подручја Кладнице после ослобођења од Османлија спроведен је крајем 1912. године. Према њему села и засеоци тада су имали становника: село Кладница 556 и засеоци Поноран 118, Кукавице 22 и Јевик 15 (свега 713 становника); село Урсуле 348 и засеоци Палиће 127, Петровићи 35, Бреће 47 и Поповци 18 (свега 590) и село Сутуђије 127 са засеоцима Јевик 124 и Куртовићи 25 (свега 275 становника). Према томе подручје општине Кладница имало је 1.576 становника.[3]

Од пролећа 1913. па до почетка лета 1914. године из општине Кладница исељен је знатан број Муслимана у Турску иако су власти Краљевине Србије биле против тога.[4] Према [illegible] из подручја Кладнице исељено је [illegible] породица.[5] На путу за Турску неколико тих емигрантских породица задржало се у Новом Пазару и његовој околини, јер се у међувремену прекинуло исељавање због избијања Првог светског рата.

Ратна страдања, као и заразне болести (тифус, пегавац, [illegible]), општа и свеопшта глад — проредили су становништво. Много је

---

[2] [illegible] Вучковић, директор, Историјски архив «Рас», Нови Пазар.

[3] [illegible] Вујовић, *[illegible] у ослобођеној области Старе Србије*, Београд, 1914, 119–121.

[4] [illegible] Србија [illegible] Турска. [illegible]

[5] Према казивању информатора Кладничана: [illegible] ([illegible]), [illegible], [illegible] Никшића, [illegible] и Гафура [illegible].

Мапа територије Кладнице на карти општине Сјеница

Кладничани страдали и у турској војсци, као добровољци, на ратиштима Галиције и на Кавказу. Аустроугарске окупационе власти су спроводиле у кладничкој општини 1916. и 1917. године регрутовале око 150 најспособнијих људи упућивали их у турској војсци од којих се први вратио тек после десет.[6] Један број кладничких Муслимана борио се и у српској војсци у току Другог балканског рата и у Првом светском рату 1914. и 1915. године.

Општина »Кладничка« основана је први пут обновљена 1921. године за време Краљевине СХС. У време тог периода као посебна насеља из општине са

---

[6] Салих Селимовић, *Кладница — Новопазарски зборник* 18/1994, 120.

Паљевће, Кулиновце и Јасење, а Боровиће је било у општини Божетиће у Златарском срезу. Калипоље и Шапиће су потпадали у општину матичног села Кладница, а Јасење са Сугубинама. У овом периоду као посебно село појављује се Пожеград, раније заселак Кладнице. Према подацима из пописа 1921. године је било у општини Кладница 505 становника, Угао 458, Пожеград 209 и Сугубине 148 становника. Тако је, према тим подацима, цела кладничка општина имала 1.319 становника.[7] Према неким другим подацима имала је 1.464 становника.

Од 1925. године, тј. од [illegible] Шаховића, почело се муслиманско становништво исељавати у Турску. То ће исељавање трајати са прекидима или мањим прекидима, слабијим или јачим интензитетом до 1936. године. Исељавала су се и цела и мања домаћинства. Највише исељеника било је из насеља Кладница, Јасење и Сугубина. Тада се из села Кладнице иселило 40 породица са 216 чланова.[8] Из Сугубина се иселило 18, а из Јасења 7 домаћинстава. Из осталих кладничких села одселило се у Турску 20 породица. Тако се између 1925. и 1926. године укупно иселило у Турску 77 домаћинстава са 414 чланова.[9]

По исељењу кладничких домаћина доселило се двадесетак домаћинстава Срба из оближњих и ближих села: Лопижа, Кусића, Комарана, Васиљевића, Буковика, Милојевића, Трудова. То су биле породице Бојовића, Ромашевића (Борисављевића), Петровића, Чикириза, Дабовића, Шатовића, Зечевића, Лазића, Матовића, Обућина. Тако ће са раније старијим породицама Ђорђевића и Пауновића тада у кладничкој општини живети двадесетак кућа Срба са 225 чланова.[10] Срби се тада нису исељавали.

Без обзира на тако интензивно и бројно исељавање Муслимана број становника се знатно повећавао што ће се и показати приликом пописа који је обављен 1931. године. Према том попису село Кладница имало је 1.162 становника, Угао 811, Пожеград 445 и Сугубине 321 становника. Тада је у кладничкој општини било укупно 2.739 становника.[11] У годинама између два светска рата на подручју Кладнице, Сјеничко-пештерске висоравни и целе Рашке области били су веома високи наталитет и природни прираштај иако је смртност, нарочито код деце до годину дана, била веома висока.

---

[7] *Саша Станишић, Мојковачки [illegible]*, Београд 2006, 50; *Дефинитивни резултати*, [illegible] Краљевине Југославије, Сарајево 1932.

[8] *Саша Станишић, Кладница [illegible]*, 126.

[9] Према терenским истраживањима аутора и подацима [illegible] Кладничког [illegible].

[10] Саша Станишић, *Порекло и миграције [illegible]*, Београд 2004, 142; [illegible]

[11] Саша Станишић, *Мојковачки [illegible]*, 36.

Убрзо после завршетка Другог светског рата 1946. године извршен је локални попис Сјеничког среза, па тако и кладничких села. У том попису се појављује као посебно пописано насеље Шабановиће, раније, а и касније део насеља Кладница. У каснијим пописима се Шабановиће не посебно издвајају не појављују.

Према том локалном попису кладничка села су имала становника:

Урсуле	789 становника
Кладница	575 становника
Поморањ	530 становника
Сугубине	279 становника
Папиће	276 становника
Блато	132 становника
Боровиће	130 становника
Шабановиће	122 становника
УКУПНО:	2.833 становника

Према представљеним подацима из пописа 1946. године подручје Кладнице живело је 2.833 становника, без Другоњића које је тада било у оквиру МНО Урсуле.[12] У даљим [illegible] истраживањима село Блато не [illegible] одвојено [illegible] на подручју Бара, а на Поморању постоји засеок Блато који није никада посебно пописиван. Место [illegible] Баре налази се скоро супротно од МЗ Кладница, на крајњем југу општине Сјеница. Према томе кладничка села су у време пописа 1948. године имала 2.721 становника.

У послератној ФНРЈ у интервалу од само пет година обављена су два општа статистичка пописа. Први је био 1948, а други 1953. године. Већ приликом пописа 1948. године дефинитивно су утврђена насеља која ће се у свим будућим пописима третирати као посебна насеља, а која се и даље задржавају. У наредној табели представићемо податке из два поменута пописа о броју становника и домаћинстава као и о просечном броју чланова по једном домаћинству.[13]

---

[12] Сеад [illegible], Кладница [illegible] становништво, 122 Историјски архив „Рас“, Нови Пазар.

[13] [illegible], [illegible] Становништво, књ. VII, Савезни завод за статистику, Београд, 1953.

СТАНОВНИШТВО КЛАДНИЦЕ ПО ПОПИСИМА 1948. И 1953.

НАСЕЉЕ	1948.			1953.		
	Стан.	Дом.	Просек	Стан.	Дом.	Просек
Бероњиће	164	20	8,2	137	16	8,6
Јевик	80	12	6,8	98	14	7,0
Каменице	52	8	6,5	97	10	9,7
Кладница	693	107	6,5	792	117	6,8
Пагаће	190	26	7,1	240	39	6,2
Пазариште	464	72	6,4	567	78	7,3
Сугубине	320	42	7,6	334	47	7,1
Урсуле	856	131	6,5	911	131	7,0
УКУПНО	2.829	420	6,7	3.196	452	7,1

Подаци из овог пописа су интересантни јер показују да су задружна домаћинства била веома бројна са [illegible]. Било је домаћинстава која су имала и по двадесет и више чланова. За време пописа 1953. године општина Кладница је имала свој демографски максимум. У каснијим пописима демографска слика ће бити другачија, јер ће се перманентно смањивати и српска и муслиманска популација.

До 1953. године није било веће емиграције локалних породица и индивидуалних [illegible], мада их је у [illegible]. Једино су две муслиманске породице напустиле Кладницу и отишле у Мраморак (Војводина) за време колонизације 1946. године. Било је индивидуалних, али мање организованих одлазака основне радне снаге. У току зиме основни (физички) радници [illegible] су у [illegible]. Те основне радне снаге [illegible] су одлазили у Београд и запошљавали се у грађевинским предузећима или у речном бродарству као физичка радна снага. Као основни радници у пољопривреди појављују се одлазећи у [illegible] Шумадије, Аранђеловца, [illegible], Гуче, и [illegible] до [illegible].

Тек после пописа 1953. године, а још интензивније од 1955. године са подручја Кладнице почиње исељавање Муслимана у Турску, али углавном преко Македоније као етапног подручја, [illegible] у Македонији. Муслимани су [illegible] (углавном [illegible]) [illegible]. [illegible] Муслимани су из [illegible] Македоније [illegible] до 1965. године када се [illegible] директно у Турску, јер је тада био донесен нови Закон о држављанству који је то омогућавао.[14]

---

[14] [illegible], *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара*, Београд 1970, 111.

У Македонији су кладничани као и остали Муслимани проводили још тако живота са Турцима који су се такође иселили из Македоније у Турску. Наши Муслимани су се у Македонији изјашњавали као Турци иако то никада нису били, већ само да би добили визе, дозволе за исељење у Турску, јер другачије то нису могли да добију. Довољно је било да знају само неколико турских речи па да турско дипломатско-конзуларно представништво даје дозволе за исељење у Турску. До краја 1967. године из Месне заједнице Кладница иселило се у Македонију 63 домаћинства са 455 чланова, а до 1970. године иселило се 94 домаћинства са 547 чланова.[15] Међу исељеним домаћинствима било је и оних из угледних породица.

Приликом пописа 1961. године већ се показала тенденција опадања броја становника у наредном периоду због економског одлива, односно исељавања у Македонију и Турску, али и све бројнијих индивидуалних одлазака младих људи и омладине на рад у Београд. Од тада се све чешће ти млади људи након одслужења војног рока запошљавају и тако остају да трајно живе у Београду. Многи од њих су се тамо и оженили и формирали породице које се и данас тамо налазе, а неки су из Кладнице одвели жене са собом и тамо се скућили. Многи од тих младих људи су се школовали уз рад па су завршавали разне занате, средње школе, а понеки и више школе и факултете. Кладничани су се најчешће запошљавали у грађевинским фирмама као што су «Комграп», «Иноградња», «Жегрлана», «Иво Лола Рибар», али и у «Југословенском речном бродарству», затим београдској «Луци».[16] Мањи број Кладничана отишао је и у суседне градове Нови Пазар, Ивањицу, Нову Варош, Пријепоље, Прибој, али нешто највише у општински центар Сјеницу. До краја 1967. године из Месне заједнице Кладница у Београд и суседне градове иселило се 168 домаћинстава са 1.002 члана.[17] До тог времена највише се Кладничана иселило у град Сјеницу. Према подацима које је аутор прикупио током истраживања, у Сјеницу су отишла 103 домаћинства са 338 чланова.[18] Најчешће су одлазили из већих домаћинстава, тј. после женидбе браће се деле и одлазе у град, а један од њих остаје у старом домаћинству са родитељима.

Демографску слику становништва подручја Кладнице према статистичком попису из 1981. године представићемо у следећој табели, а у којој ћемо приказати број становника, број домаћинстава и просечан број чланова по једном домаћинству.[19]

---

[15] Салих Селимовић, *Социогеографске карактеристике Кладнице*, Ужички зборник 22/1993, 274; Историјски архив «Рас», Нови Пазар, Фонд ЗКОК СК Нови Пазар, Тутин и Сјеница, К-6, фасцикла Извештаји.

[16] Аутор овог рада прави интервјуе са Кладничанима који су отишли у Београд ради запошљавања и школовања, као и с онима који су и остали да трајно живе у Београду.

[17] Салих Селимовић, *Кладница* – «Насељавање», 129.

[18] Исто.

[19] Салих Селимовић, *Нека демографска кретања у општини Сјеница*, Ужички зборник 23/1994, 238.

КЛАДНИЧКА НАСЕЉА У ПОПИСУ ИЗ 1961. ГОДИНЕ

НАСЕЉЕ	Становништво	Домаћинства	Просечно чланова
Боровиће	140	17	8,2
Гоње	90	19	4,7
Калипоље	80	8	10,0
Кладница	693	117	5,9
Пасиће	240	40	6,0
Папараћ	469	89	5,3
Сугубине	343	47	7,0
Урсуле	923	145	6,4
УКУПНО	2.978	464	6,2

Подаци из овог статистичког пописа показују да се број житеља у Месној заједници Кладница у односу на попис из 1953. године смањио за 208 не рачунајући природни прираштај који је у то време био изразито висок. У Кладници, Калипољу, Гоњу и Папараћу дошло је до смањења броја становника. У селима Урсуле, Сугубине и Боровиће, међутим, дошло је до повећања, које није било нарочито изражено. У селу Пасиће остао је исти број становника.

У наредним годинама XX столећа исељавање кладничког муслиманског становништва наставиће се и даље према Македонији са жељом да се оде у Турску, али већ од почетка те деценије миграциони правци се све више окрећу према Босни и Херцеговини, нарочито према Сарајеву. Студенти су још раније почели одлазити на школовање у Сарајево [illegible] оснивања Сарајевског универзитета. Средином века су Кладничани [illegible] годинама углавном насељавали у Сјеници, Новом Пазару и Краљеву. У Сарајеву су се Кладничани најчешће, углавном угледни, населили у тада приградским насељима, а сада су то урбани делови града, као што су: Пофалићи, Бућа Поток, Брека, Мојмило, Широкача, [illegible], Велешићи, Соколовића колонија. Млади људи су се запошљавали у сарајевским предузећима, а највише у грађевинским, јер су били и [illegible] радна снага. Стицали су квалификације уз рад и похађањем вечерњих средњих школа, углавном стручних профила који су били најпотребнији у тим предузећима. Највише су Кладничани радили у ГП «Врањица», ГП «Босна», затим «Енергоинвест», «Васо Мискин Црни», «Жица», а као добри возачи у Градском саобраћајном (ГСП), «Центротранс» и др.

До друге половине [illegible] деценије прошлог века кретања популације која се [illegible] кладничких [illegible] на по-

довање и запошљавање у Сјеницу и суседне градове и универзитетске центре у Србији. Међутим, после Брионског пленума 1966. године Срби са са овог подручја све масовније исељавају и то целе породице. Срби одлазе и насељавају Чачак, Нову Варош, Краљево, Ужице, Крагујевац. И Срби насељавају приградска насеља поред већих градова и саобраћајница, а запошљавају се у градским центрима. До краја шездесетих и почетком седамдесетих година прошлог столећа са подручја Месне заједнице Кладница иселило се 20 српских домаћинстава са 134 члана.[20]

Да је миграциони процес био интензиван и да је био скоро константан показује и попис становништва који је обављен 1971. године. До тог пописа исељавање Муслимана у Турску и Македонију је било углавном заустављено, али је миграционо дешавање било све интензивније према Сарајеву. У време тог пописа Муслимани су могли да се изјасне у смислу националне припадности и пописивани су са великим почетним «М». Какво је било бројно стање становништва месне заједнице Кладница према попису из 1971. године видљиво је из наредне табеле.[21]

КЛАДНИЧКА НАСЕЉА У ПОПИСУ ИЗ 1971. ГОДИНЕ

НАСЕЉЕ	Становника	Домаћинстава	Просечно чланова
Бороваћи	117	18	6,5
Гоњић	81	13	6,2
Каменоње	32	6	5,3
Кладница	594	104	5,7
Шикаће	261	42	6,2
Шушуре	465	77	6,1
Сугубине	360	60	6,0
Урсуле	821	142	5,8
УКУПНО	2.731	462	5,9

Као што представљени подаци показују број становника на подручју Кладнице у време пописа 1971. године смањио се за 247 уз уважавање у обзир тада још увек високог природног прираштаја. У Шушурама и Сугубинама дошло је до повећања броја житеља, док је у осталим насељима опао број грађана. Такође је приметан и пад броја домаћинстава и просечног броја чланова домаћинства.

---

[20] Из разговора са мештанима Кладнице: Саво Костовић, Гаврило Перовић, Лука Зорић, Слободан Ракочевић, Бело Зорић, Адем Ненадић, Хајро К. Турков.

[21] Саша Симовић, Житељи Сјенице, 38, 82; Сјеничанин, бр. 114.

У седамдесетим годинама XX столећа наставља се још интензивнији миграциони процес, али сада много динамичније и масовније према општинском центру Сјеници који се постепено индустријализовао и урбанизовао, мада је и даље један број младих одлазио и у Београд ради запошљавања и школовања, јер су имали обезбеђен смештај код рођака који су раније отишли. Све више је омладине и након завршене основне школе одлазило у градове ради школовања и запошљавања, а прилике се нису мењале више.

Оне српске породице које су се биле доселиле у кладничко село после Првог светског рата иселиле су се у Чачак, Ужице, Нову Варош, Краљево. Остало је само неколико кућа староседелачких православних Ђоровића, Павловића и Обућина. Према Муслимовићу Ђоровића има 40 домаћинстава у Месној заједници Кладница. Војислав Суботић наводи да су Ђоровићи један од најстаријих српских родова у Старом Влаху.[22] После Ђоровића најстарији су Бојтићи и Тарићи који су касније исламизирани.

У овом периоду, тј. између 1971. и 1981. године све је мање било порођених, а све више индивидуалних одлазака младих што се већ одразило и на смањивање наталитета и природног прираштаја јер су дошли на место одлазећих старија. То се најбоље види из података о броју ученика у основној школи у Кладници. У школској 1970/71. години у школи која покрива исту месну заједницу било је 649 ученика. Већ у школској 1978/79. години основну школу је редовно похађало 338 ученика.[23] Опадање наталитета и природног прираштаја као и одлазак скоро целих генерација на школовање у градове утицало је да се убрза тренд смањивања броја становника Месне заједнице Кладница. То ће показати и статистички подаци који је обављен у попису 1981. године.[24]

КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА У МЗ КЛАДНИЦА ПРЕМА ПОПИСУ ИЗ 1981. ГОДИНЕ

НАСЕЉЕ	Становника	Домаћинстава	Просечно чланова
Боровиће	83	13	6,3
Јевик	73	11	6,6
Калипоље	26	5	5,2
Кладница	632	108	5,8
Пазиће	288	44	6,4

---

[22] Војислав Суботић, *Кадница Ђорђевића*, Нова Варош 1995, 17, 40.
[23] *Летопис* ОШ »Вук Караџић« у Кладници.
[24] Салих Селимовић, казивање.

НАСЕЉЕ	Становника	Домаћинстава	Просечно чланова
Поморање	388	67	5,8
Сугубине	307	51	6,0
Урсуле	757	117	6,5
УКУПНО	2.534	416	6,1

Према овом статистичком попису број становника се смањио у односу на попис из 1971. године у насељима Боровиће, Калипоље, Гоње, Урсуле, Сугубине и Поморање. Једино су повећања броја грађана имала села Кладница и Пазиће. Примећен је и пад броја домаћинстава па је могуће да је те [illegible] просечан број чланова домаћинстава, али [illegible] распада фамилијских задруга многочланих домаћинстава. Смањење броја становника у односу на попис из 1971. године износи 177, такође без [illegible] у обзир природног прираштаја.

Осамдесете године прошлог века су карактеристичне по даљем опадању наталитета и природног прираштаја, као и одласцима младих. Подаци из пописа који је обављен пред [illegible] република и распад СФРЈ [illegible] ситуацију и представљамо их у наредној табели.[23]

СТАНОВНИШТВО МЗ КЛАДНИЦА У ВРЕМЕ ПОПИСА 1991.

НАСЕЉЕ	Становника	Домаћинстава	Просечно чланова
Боровиће	70	11	6,4
Гоње	85	13	6,5
Калипоље	35	7	5,0
Кладница	437	104	4,2
Пазиће	221	41	5,4
Поморање	294	60	4,9
Сугубине	249	42	5,9
Урсуле	580	109	5,3
УКУПНО	1.951	364	5,4

---

[23] Исто.

У свим анализираним пописима изузев Кладнице наставља се и убрзан тренд смањења популације. За период између пописа 1981. и 1991. године број становника се смањио за 683, опет не узимајући у обзир природни прираштај који је ионако био мали. Смањење броја становника изражено у процентима је било 23,62%.

Одмах после овог пописа велики број младих, највише мушкараца, напустио је подручје Кладнице и одлазио у земље Европске уније (Немачка, Аустрија, Француска, Холандија, Шведска, Данска), затим у Швајцарску, САД, Турску. У тим државама пријављивали су се као избеглице, па чак и азиланти иако на простору бивше СРЈ као и Републике Србије није било никаквих ратних дејстава. Само 1991, 1992. и 1993. године месну заједницу је напустило око 150 младића, а и око 20 девојака.[26]

После потписивања Дејтонског споразума у новембру 1995. године поново су интензивирани одласци младих у земље Европске уније, али и у Босну и Херцеговину у којој је тада било и сељења целих и дељених породица у првим годинама после Дејтона. Када се каже да се одлазило у Босну и Херцеговину треба поново рећи да се то углавном односи на Сарајево и шире подручје изузев појединаца који су се запошљавали у образовању и здравству (просветни и медицински радници) широм БХ федерације. Постепено је тај процес губио на динамици, јер се и у ЕУ све теже могло доћи или добијати статус избеглица и азиланата, али су они који су у земљама Европске Уније склапали бракове са њиховим држављанкама успевали да се тамо задрже. У Босни и Херцеговини било је све теже наћи запослење.

Уочи самог бомбардовања и прве даље агресије НАТО-а на нашу земљу 1999. године дошло је до правог таласа, још већег бежања великог броја људи у Босну и Херцеговину. Одлазило је много појединаца, али и младих породица због страха од бомбардовања и могуће војне репресија, тако су се пребацивали преко границе, а и смештали у Сарајеву. После закључења Војно-техничког споразума у Куманову и доношења Резолуције 1244 Савета безбедности Уједињених нација у јуну 1999. године скоро све те избеглице вратиле су се на подручје Кладнице, а само су ретки појединци остали у Сарајеву.

У време одржавања првог и последњег официјелног статистичког пописа у Савезној Републици Југославији (СРЈ) у априлу 2002. године показало се да је највећи део становништва напустио ово подручје, поготово ужи део подручја месне заједнице Кладница. Подаци које ћемо представити то ће најбоље показати.[27]

---

[26] *Аутентична казивања мештана у лето 2003.*

[27] *Књига резултата пописа становништва и домаћинстава Републике Србије*, Савезни завод за статистику, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд јун 2003, 87–88.

СТАНОВНИШТВО МЗ КЛАДНИЦА ПРЕМА ПОПИСУ ИЗ 2002. ГОДИНЕ

НАСЕЉЕ	Становника	Домаћинстава	Просечно чланова
Бароваће	72	13	5,5
Јевик	60	13	4,6
Калипоље	21	8	2,6
Кладница	362	119	3,1
Папиће	261	69	3,8
Пасорац	179	60	3,0
Сугубине	185	42	4,4
Урсуле	315	85	3,5
УКУПНО	1.455	409	3,5

Према овим подацима из пописа 2002. године за само 11 година број грађана у месној заједници се смањио за 408 или за око 26 одсто, тј. у односу на попис из 1991. године. Тада је смањење у односу на 1961. износило 23,82 одсто. Међутим, уочљив је пораст броја домова која је дошла као последица усељења и променом методологије, али и чињеница да се и у овим сеоским срединама брже и једноставније деле домаћинства него што се то догађало раније. Наводимо примера ради драстичан пад броја становника у два села. Село Урсуле је 1961. године имало 923 становника, а 2002. године 315 становника. Мало насеље Калипоље је 1953. године имало 97, а 2002. године само 21 становника. Дакле, у селу Урсулама за представљени период број становника се смањио за три пута док је на Калипољу смањење износило више од 4,6 пута.

На крају истичемо још неколико статистичких података о ученицима. У школској 2001/2002. години у основној школи у Кладници било је уписано 152 ученика, а у школској 2005/2006. години само 130 ученика, док је, како је већ речено, школске 1976/1977. године ова школа имала 648 ученика.[28] Од школске 1976/77. па до школске 2005/2006. године број ученика у школи је смањен за пет пута, а број становника месне заједнице Кладница, чију територију покрива школа, смањио се од 1953. па до 2002. године за 2,2 пута. Село Урсуле је 1991. године имало 500 становника, а у школској

---

[28] Летопис ОШ „Вук Караџић" у Кладници и лична усмена анкета.

2002/2003. године у четвороразредну основну школу у том селу био је уписан у први разред само један ученик.[24] Из насеља Кладница је од 1991. па до 2004. године отишло у државе ЕУ око 80 младића и девојака који се сигурно неће никада вратити. У истом насељу сада има 25 празних кућа.

Млади одлазе и даље, мада са смањеним интензитетом, а старији полако изумиру. Ово насеље што је остало и за будућност репродукцију становништва тешко ће моћи да одржи. Према томе и у овом, као и ширем простору овог дела Републике Србије, наставља се веома изражен миграциони процес као и тзв. бела куга па је настала депопулација и пражњење простора које је и овако ретко насељено.

---

[24] Подаци добијени од учитеља школе у Кладници.

Salih Selimović

KLADNICA IN STATISTIC LISTS FROM 1912 TILL 2002

Local community Kladnica embraces territory on three borders of communities Sjenica, Nova Varoš and Ivanjica. Administrative belongs to community Sjenica. Territory of Kladnica is made from eight settlements and they in statistics lists are specially shown. These are villages: Kladnica, Uvalac, Ponorac, Sugubine, Borovice, Papiće, Josik and Kalipolje. Until the second half of the 19-century these settlements made whole Ekes village community (sela) and status like that they had until abolition of village communities in FNRJ in 1959. The same territory was constituted in 1964 as a local community Kladnica.

In 1912 and after liberation from the Turkish rule the first registration was done. According to that list community Kladnica had 1576 inhabitants. According to the first general statistic listing that was in the Kingdom SHS in 1921 Kladnica's community had 1519 inhabitants. During the first statistical listing after the Second World War in 1948 Kladnica with Uvala had 2829 inhabitants. The biggest number of population in Kladnica was during listing in 1953, 3186 inhabitants. The number constantly declined since then. According the last listing in 2002 local community Kladnica had 1453 inhabitants.

One part of citizens with Islamic beliefs removed to Turkey in few waves and also towards Bosnia (Sarajevo) since the second half of the 60's of the last century. The orthodox population was minority (2% -5%) and moved towards inland of central Serbia (Čačak, Kraljevo, Kragujevac).

With living of the young there is more homes left or with old people, so this area had very high natural growth (between 30 and 40‰) now have white plagues and the consequence of that is depopulation of area of Kladnica.

FNRJ — Federal National Republic of Yugoslavia
— Kingdom SHS — Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenians

Драгица Премовић-Алексић, музејски саветник
Музеј »Рас«
Нови Пазар

УДК 528.93(497.11) "16/17"

НОВОПАЗАРСКИ КРАЈ НА ГЕОГРАФСКИМ КАРТАМА XVII–XVIII ВЕКА

Према расположивим подацима, сматра се да је прва мапа света урађена у Вавилону око 700. године пре наше ере. Археолошким ископавањем овог древног града пронађена је глинена плочица са цртежима који представљају део света са означеним насељима, планинама и рекама. Карте су у давној прошлости израђивали и Египћани, Феничани и Кинези. Када је у питању Европа, најстарија карта пронађена је у северном делу Италије, а радило се, такође, о каменој таблици на којој је урезан део планине и означена насеља. Старост таблице се процењује на око 2.500 година. Научне основе картографији поставили су стари Грци, а основ је био сферни облик Земље. Грчка картографија достигла је врхунац у време Птоломеја (II век). Он је скоро тачно проценио величину Земље, оцртао мапама дотад познати свет и одредио географске координате за око 8000 места. У делу *Увод у географију* даје је детаљна упутства за састављање карата. Док су Грци израђивали карте за потребе науке, Римљанима су оне служиле у практичне сврхе. Рађене су без пројекција, а приказивале су саобраћајнице, правце путева, са означеним растојањима у миљама, као и реке и планинске масиве. То су карте путева или Итинерари.[1] Једна од римских карата путева, под називом Појтингерова таблица (*Tabula Peutingeriana*), настала у IV веку, сачувана је до данас. На њој је, на нашем подручју (све Југославије, пр. аут.) уцртано 26 путева и преко 500 топонима.[2]

Европска картографија базирала се на грчким верзијама тзв. Птоломејеве карте. У почетку су карте израђиване ручно, а својим ширењем посредством гравура рађених, прво дуборезом на дрвету, а потом на бакарним плочама, што је омогућило и израду већег броја примерака. У периоду од XVI до XVIII века ове карте су рађене у техници бакрореза, најпре у Италији, потом у Холандији, Француској, Немачкој. На картама рађеним од почетка XVI до половине XVIII века, наше подручје се приказивало споља-

---

[1] *Vojna enciklopedija*, drugo izdanje, 3, Beograd 1972, 739; isto, 4, Beograd 1972, 232; *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* 1, Zagreb MCMLXVII, 418.

[2] Siniša Živković, *Jugoslovenske zemlje na starim geografskim kartama XVI, XVII i XVIII veka*, Narodna biblioteka Srbije, Beograd 1995, 5.

[illegible] погледу карте, него тачности уцртаних података. [illegible] украсним [illegible], а слободни простори испуњавани разним орнаментима. Насељена места и градови приказивани су [illegible], понекад и уметничким цртежима, реке и путеви [illegible] су уцртавани између насеља, а [illegible] цртежима [illegible]. [illegible] у виду [illegible]. У XVIII веку почиње израда [illegible] карата заснованих на премеру.[3] [illegible], колонизација, [illegible] трговине, изазвали су потребу за новим картама.

Код израде карата Балканског полуострва, велики проблем представљало је и чињеница да је то подручје било под турском управом, што је у [illegible]. [illegible] је [illegible] подручју. [illegible] Балкан био [illegible] подручје на коме се стално ратовало, [illegible] уцртаних на појединим картама.

Предмет овог рада су [illegible], тј. карте објављене у књизи «Југословенске земље на старим географским картама XVI, XVII и XVIII века».[4] Од укупно објављених 48 карата, на [illegible] је представљен и овај крај, а [illegible] је карта бр. 38 [illegible]. У раду су обрађене и три карте које нису из наведене књиге, већ су две из књиге карата «Шумадија и Поморавље на старим картама» и једна коју је објавио Ђ. Р. Симоновић.[5] Све карте су рађене у [illegible] и [illegible] у највећим [illegible] тог времена: Амстердаму, Паризу, Риму, Лондону, Аугсбургу, Бечу, Нирнбергу.

1 (8). Карта Турске империје[6] (Turcicum imperium) аутор Јан Јансон (Jan Jansson), Амстердам око 1638. године.

У оквиру [illegible] на којој је приказана Мала Азија, Кавказ, Балканско и Апенинско полуострво, на територији Србије уцртано је [illegible] насељених места, међу којима је и Нови Пазар (Novi bazar). Он је [illegible] на ушћу две мање реке, а [illegible] је [illegible] Ибар, [illegible] као и Нови Пазар. [illegible] су два насеља под [illegible], која су врло близу [illegible]. [illegible] је река Дрина.

---

[3] Исто, 152.

[4] [illegible], нав. дело.

[5] Шумадија и Поморавље на старим картама, Народни музеј Крагујевац, Крагујевац 2003; Ђорђе Р. Симоновић, [illegible] XVI и XVIII века, [illegible] 1988, 123–125.

[6] Број у загради означава број карте [illegible] С. [illegible] карте.

AFRICAE
TVRCICVM IMPERIVM
PARS

Карта 2

2 (9). Карта Влашке, Србије, Бугарске, Румуније. (Walachia, Servia, Bulgaria, Romania), аутор Герард Меркатор (Gerhard Mercator), Амстердам око 1640. године.

Картом су обухваћене територије Србије, Македоније, Бугарске и Влашке, односно Румуније. Нови Пазар (Novi bazar) лежи на ушћу две реке које теку правцем југ-север, од којих она западнија у планинском масиву [illegible] потиче, а друга са јужних падина Копаоника, означеног и као мање насељено место (Copagnich). Од Новог Пазара, на север, ток је једне реке до места где се река спаја са другом која долази са севера а након је [illegible] Сјеница (Sienizza). Главни ток скреће на исток, а потом у правцу југо-истока и од места Ибар (Ibar) наставља ток према северу и северо-истоку под именом Ибар, долазећи до Дунава. Новопазарски крај је са свих страна, осим источне, окружен планинским венцем, који са јужне стране, правцем И-З, долази до планина у Бугарској. Планина Копаоник пружа се правцем С-Ј а то од места Ибар даље на југ. Нови Пазар и Ибар су удаљени [illegible], а као места, већ поменути Копаоник, јужно од Ибра, Сјеница и [illegible] западно, а Крушевац (Crusdxlvac) северно од Новог Пазара. На левој обали Рашке су и насеља [illegible] и [illegible]. Са западне стране планинског масива, убележено је Пријепоље (Priepolie) и Милешево (Milesevo).

3 (11). Карта Мађарске и региона: Трансилваније, Влашке, Молдавије, Србије, Румуније, Бугарске, Бесарабије, Хрватске, Босне, Далмације, Славоније, Морлакије, Дубровачке Републике и Подунавља (Regni Hungariae et Regionum quae ei quondam fuere unitae, ut. Transilvaniae, Valachiae, Moldaviae, Serviae, Romaniae, Croatiae, Bosniae, Dalmatiae, Sclavoniae, Morlachiae, Ragusinae Reipublicae i Danubii fluminis), Фредерик де Вит (Frederick de Wit), Амстердам око 1688. године.

На овој карти краљевина Србија се простире од Саве и Дунава са Београдом на северу, до планинског масива јужно од Призрена и Скопља на југу и од планинског масива источно од Ћустендила и Видина на истоку, до планинских масива западно од реке Дрине, обухватајући и западно Босне до изнад Сарајева. Цела Херцеговина је у границама Србије.

На околиј Новог Пазара је исто као на претходној карти, тј. лежи на ушћу десне реке која тече са југа и лево се налази Ситница (Sitnica), која је након десне реке исписана. Источно је река Ибар, која извире на западним падинама Копаоника и даље је приказан тако до источног њеног. Планина Копаоник са групом у правцу ЈИ-СЗ и то од насеља Ибар даље на југ. Између Копаоника и реке Ибар уцртана су насеља Копаоник и јужно од њега Приштина (Pristina).

Западно од Новог Пазара су насеља Sitchino и Cattaniona, као и неки планински масиви правца С-Ј, са чије западне, северно од Пријепоља, извире река Лим.

4 (12). Нова карта Мађарске (Nova tabula Hungariae, Transilvaniae, Serviae, Romaniae, Bulgariae, Walachiae, Croatiae, Bosniae, Dalmatiae i Danubii Fluminis), Фредерик де Вит (Frederick de Wit), Амстердам око 1690. године.

И на овој карти Србији припада територија као на претходној карти. Постојећа је иста ситуација и када су у питању водотокови и планине, али и насеља такође. Једина је разлика што је јужно од Sitchino уцртано насеље Сјеница.

5 (14). Карта краљевства Далмације (Regno di Dalmatia), Винћенцо Марија Коронели, Јан Батист Нолин (Vincenzo Maria Coronelli, Jean Baptiste Nolin), Париз око 1690. године.

Како је карта имала за циљ да представи територију Далмације, то је Србија представљена само западним делом. Западна граница Србије према Босни обухвата планинске масиве западно од Новог Пазара, тачније од Пријепоља, а потом наставља реком Лимом, која извире северно од Пријепоља и улива се у Дрину северно од Фоче и Горажда. Нови Пазар лежи на ушћу десне реке на којој лежи, извире на западним падинама планинског масива јужно од Пријепоља, тече у правцу ЈИ под називом Лепенац (Lepenac) до Скопља (Scopia). На том делу се назива Вардар, а потом наставља да тече у правцу СИ под именом Рашка (Rassa). Десна притока Рашке је без назива и са њене источне стране је Копаоник у чијем средишту је насеље које има назив Приштина, али и Копаоник.

Карта 5

Простор између реке Рашке и њене десне притоке, као и део простора западно од реке Рашке и северно од Новог Пазара, представљен је као турски државни. Насеље Sluberin налази се на западу, Cattonitta северозападно, а Ибар СИ од Новог Пазара.

6 (15). Карта Мађарске (Le Royaume de Hongrie), Гијом Сансон (Guillaume Sanson), Париз око 1691. године.

Као је приказано на овој карти, део територије Србије припада Будимском беглербеглуку (*Beglerbeglicr de Bude*), а део Босанском беглербеглуку (Beglerbeglicr de Bosnie). Новопазарски крај, са насељима *Sluberin* и Cattonitta, западно, Ибар источно и Косово и Приштина јужно од Новог Пазара, припада Будимском беглербеглуку. Као и на претходној карти, Приштина припада, у овом случају, Босанском беглербеглуку.

7 (16). Карта државе Турске империје у Европи (Estats de L'empire des Turqs en Europe — beglerbeglicr). Гијом Сансон (Guillaume Sanson), Париз око 1692. године.

С обзиром да се ради о карти на којој је представљена цела Турска империја, то је цела територија дата схематично приказана. Као и на претходној карти, и на овој је територија Србије подељена између Будимског и

Босанског беглербеглука, а граница између њих се налази [illegible] западно од Новог Пазара.

Нови Пазар се налази на ушћу двеју река, источно од њега је означено место Ибар, а јужно од њега планина Копаоник.

8 (17). Карта правца Дунава (La cours du Danube), Гијом Сансон (Guillaume Sanson), Париз око 1691. године.

И ова карта је доста [illegible], а овај крај је представљен на исти начин као на карти број 5. У доњем делу карте, од Јадранског до Црног мора је натпис «Европски део Турске» (Partie de la Turquie en Europe). Нови Пазар лежи на ушћу веће реке, која се зове Ситница и мање двеју безимених притока. Северно од града у реку се улива друга која је [illegible] Ситнице, а [illegible].

Карта 6

PONTUS
EUXINUS
MEDITERRANEAN
SEA

Карта 10

9 (18). Нова карта краљевине Мађарске (A new mapp of the Kingdom of Hungary), Ричарда Палмера (Richard Palmer), Лондон око 1695. године.

Србија на овој карти захвата територију као већ описану на картама 3 и 4, али је подељена између Будимског и Босанског пашалука, или како је на карти уписано Government of Buda и Government of Bosnia. Планине, реке и насеља су приказана исто као на претходним картама, с тим што Нови Пазар лежи на ушћу две реке, лево Ситнице, десно Рашке. Остали водотокови су исти као на претходној карти.

10 (15). Нова општа карта од Горње Мађарске до Крита (*A new generall map of the Seat of War*), Филип Ли (Phillip Lea), Лондон око 1690.

Карта је доста уситњена, али и детаљна. Србија је у границама као и на картама 3, 4 и 8, али је Приштина западно од Новог Пазара, а Звечан јужно од Београда. Водотокови приказани на исти начин као на претходне две карте.

11 (20). Карта средњег тока Дунава (*Tractus Danubii Pars Media in qua Hungaria, Sclavonia, Bosnia, Croatia, Dalmatia et Servia*), Готфрид Јохан Хоат (Gottfried Iohann Haupt), Аугзбург око 1696. године.

Краљевина Србија је у границама као на картама број 5, 6, 7 и 8, а и речне токове. Западно од Новог Пазара је насеље Glichovcz, на левој страни реке, која заједно са Вардаром, у даљем току чини реку Рашку у коју се у Новом Пазару улива лева притока звана Понге (Pongo).

12 (22). Нова карта краљевина и провинција Далмације, Хрватске, Славоније... (*Nova et accurata Tabula Regnorum et provinciarum Dalmatiae, Cro-*

Карта 12

PANNONIA
ITALIA
HUNGARIA
THRACIA

Карта 13

atiae, Sclavoniae, Bosniae, Serviae, Istriae, et Reip. Ragusinae, cum finitimis regionibus), Матеус Зојтер (Matthaeus Seutter), Аугсбург око 1709. године.

Границе Србије, односно Рашке (Servia sive Rascia), исте су као на претходној карти, али су на овој карти уписани и санџаци: Београдски, [illegible], Бањалучки, Сарајевски, Дукађински, Дрински. Новопазарску територију приписује Скопском санџаку (Skopienski sangiakat). Иначе, сва географска обележја су иста као на карти 11.

13 (23). Карта Турске империје по Константину Порфирогениту (Imperii Orientalis et circumjacentium regionum et ejus praefecturarum Descriptio ad mentem Editionem Libri CONSTANTINI PORPHYROGENITI de *Administrando Imperio*), Гијом Де Лил (Guillaume Delisle), Париз око 1711. године.

Како и сам назив карте каже, на њој је представљена источна Турска империја. То је у ствари карта Византијског царства, односно у духу византијског цара и историчара Константина Порфирогенита, по времену много пре настанка Турског царства. Србија допире до Саве и Дунава на северу и до Хрватске и теме Далмације на западу. У њеном саставу, онако како то описује К. Порфирогенит, налази се Босна. У северу Србија уба-

[illegible] су [illegible] градова тог времена, а одмах поред и Dorizkos. Сеница, град који се идентификује са данашњим Тутином, уцртан је доста јужно на десној обали Дрима.

14 (25). Карта у славу Пожаревачког мира (Iconismus gloriae heroica Virtute... *Imo Caesaris ac victori restitutae et pace Passaroviciensi* 1718, 21. Juli), Матеус Зојтер (Matthaeus Seutter), *Аугзбург* око 1718. године.

Пожаревачки мир закључен је 21. 07. 1718. године и по одредбама овог уговора Турска је била принуђена да већи део својих територија уступи Аустрији, а одмах после и северну Србију од реке Дрине до ушћа Тимока, обухватајући Чачак и Сталаћ.[7] Нова граница је свуда место и на карти са које се види да јужна граница Аустрије долази до самог Новог Пазара, који лежи на реци Рашки. Јужно од Новог Пазара налази се језеро из кога отиче река Ибар, а са источне стране језера је и насеље Ибар. На десној обали Ибра, источно од Новог Пазара је насеље Трепча (Trepcia), а на левој обали је Бањска и Yendenitz (могуће Јелеч). Западно од Новог Пазара је насеље Glubanovitz на левој страни реке која са Лепеницом чини реку Рашку. Од [illegible] насеља уцртан је један северно од града, [illegible] и [illegible] од новопазарског краја.

15 (26). Карта краљевине Мађарске, Далмације, Хрватске, Славоније, Босне и Србије (Regnorum Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Bosniae et Serviae), Јохан Баптист Хоман (Johann Baptist Homann), Нирнберг око 1720. године.

Краљевине Босна и Србија налазе се на доњем крају карте, а новопазарски крај се [illegible] мађарских граница. Што се тиче рељефа, водотокова и насеља, све је исто као на претходној карти.

16 (27). Карта Дунава (Danubius & Ister), Јохан Кристоф Вајгел (Johann Christoph Weigel), Нирнберг око 1720. године.

Краљевина Србија је, на наведеној карти, једна од већих подунавских земаља и простире се скоро од Софије, на истоку, до Сарајева, на западу и од Саве и Дунава, на северу, до испод Скопља, на југу. У [illegible] Србије се налази Херцеговина којој припада и новопазарско подручје, са насељеним местима: Нови Пазар, Ибар, Копаоник, Stabrino, Cernovitza. Нови Пазар лежи на рачви двеју безимених река, а Копаоник се налази јужно од њега.

17 (30). Нова карта Дунава, Мађарске и Грчке (Theatrum belli [illegible] novissima tabella qua maxima pars Danubii et praecipue Hungariae cum [illegible], nec non Graecia...), Матеус Зојтер (Matthaeus Seutter), Аугзбург око 1740. године.

Цела карта, а самим тим и територија краљевине Србије и новопазарског краја идентична је са претходном картом.

---

[7] Рајко Веселиновић, *Србија под аустријском управом 1718–1739*, *Историја српског народа*, четврта књига, први том, Београд, 1986, стр. 112.

18 (31). Нова карта Дунава, Грчке и архипелага (Fluviorum in Europa principis Danubii, cum adiacentibus regnis nec non totius Graeciae et archipelagi), Јохан Баптист Хоман (Johann Baptist Homann), Нирнберг око 1740. године.

И на овој карти је приказана иста територија уз незнатне разлике. Србија је на овој карти подељена на два дела: северни и јужни, без ознаке на шта се та подела односи. Ибар је одмах западно од Новог Пазара, а Копаоник, источно, јужно. Sjebrino је југозападно, западно Rasca.

19 (32). Карта краљевине Босне и карта краљевине Србије (Regnum Bosniae, una cum finitimis Croatiae, Dalmatiae, Sclavoniae, Hung. et Serviae... Regni Serviae pars, una cum finitimis Valachiae & Bulgariae), Хоманови наследници, Нирнберг око 1743. године.

На самој десној ивици карте уцртан је новопазарски крај у оквиру краљевине Србије. Нови Пазар се налази на ушћу двеју река: веће на јужној безименој реци са којом скоро паралелно тече река која извире из језера. Ибар јужно од њега. Источно од језера је исписано насеље, а на левој обали реке, југоисточно од Новог Пазара је Бањска и Vendenic. Glickovac је западно од Новог Пазара.

20 (34). Карта краљевине Мађарске (Carte geographique du theatre de la guerre en general de royaume de Hongrie...), Тобијас Конрад Лотер (Tobias Conrad Lotter), *Аугзбург* око 1770. године.

Централно место на карти заузима територија око тока Дунава, тј. територија Мађарске и суседних области. За разлику од претходних карата, на овој су уписани и називи санџака: Београдски, Смедеревски, Скопљански, Крушевачки итд. Нови Пазар се налази у оквиру Србије и Скопског санџака (sangiac de Scopia), у шумовитом, брдском окружењу планинама. Осим Топлице, североисточно, остали називи су врло искривљени.

21 (40). Нова карта краљевине Босне, Србије, Хрватске и Славоније (Neueste karte der koenigreiche Bosnien, Servien Croatien und Slavonien), Карл Шуц (Carl Schütz), Беч 1788. године.

На овој карти су, углавном, уцртане територије које припадају Турској: Бугарска, Македонија, Албанија, Херцеговина, Босна и део Хрватске (Turk Croatien). Међу покрајинама приказане нису уцртане никакве границе. Нови Пазар се налази на ушћу Osnovitz и Raska, североисточно су Ибар и Топлица, југоисточно Копаоник и Приштина. Југозападно је Glic-zkovatz, а мало даље од њега, у истом правцу, Сјеница. Северозападно од Новог Пазара је Karanovatz и даље, у истом правцу, Пријепоље. На овој карти су уцртани и путеви, тако да пут из Сјенице, које се налази југозападно од Новог Пазара, иде до Glicikovatz, даље на север до Karanovatz, потом у истом правцу до Osnovitz и Пожеге (Posega). Од Пожеге пут на једну страну иде до Чачка (Czaczak), а на другу преко Крушевца и Топлице до ушћа Ибра и на југ до Копаоника и Приштине. До Новог Пазара не долази никакав пут.

S E R V I E N
M A C E D O N I E N

Карта 21

22. Карта Мађарске и дела европске Турске (*Le Royaume de Hongrie et les Estats qui en ont esté sujets et qui font presentement* LA PARTIE SEPTENTRIONALE DE LA TURQUIE EN EUROPE...), Никола Сансон, 1688. године.[8]

Нови Пазар је уцртан са источне стране планинског масива који се пружа правцем север–југ, дуж целе Србије. Град се налази на ушћу две реке које теку са југа на север, лево је Ситница (Sitnica fl.), десно Рашка (Rasca fl.). [illegible] Ибар [illegible] тока. [illegible], у непосредној близини Ибра уцртано је насеље Кочановић. Западно од Новог Пазара је Skelcina, а потом Carianolza. Граница између Будимског и Босанског беглербеглука уцртана је бојом и иде је реком Дрином и Лимом до Пријепоља, а затим планинским гребеном према југу. Нови Пазар је, према овој карти, припадао Будимском беглербеглуку.

23. Карта Србије (Il regno della Servia, detta altramenti Rascia), Ђакомо Кантели (Giacomo Cantelli), Рим 1689. године.

---

[8] Ђорђе Р. Симоновић, нав. дело, 121–123.

Територија Србије је подељена на делове који се највероватније односе на пашалуке, (на карти пише под јурисдикцијом): Београдски, Смедеревски, Скопски. Нови Пазар припада Скопском пашалуку (Iurisdizione di Scopia) и лежи на реци Рашки (Rasco fl.) која извире у близини извора Ибра, у планинском масиву југозападно од Новог Пазара. Обе реке теку скоро паралелно правцем ЈЗ-СИ. На простору између наведених река уцртана су насеља (од југа према Новом Пазару): Јанач (Iclac), Slubrino, Рашка (Rašca) и Vidina. На десној обали Ибра, између ушћа Ситнице и реке, налази се Митровица (Mitrovica) и источно од ње Трепча (Treppcia ...). Северно је насеље Копаоник (Capagnich), а близу ушћа Рашке у Ибар Starolat.

Сјеница је на левој обали Рашке и југозападно од Новог Пазара, док је западно, и са западне стране планинског масива, Милошевац (Milloseuaz) а затим и Пријепоље. Река која извире у близини Милошевца и њене десне притоке, чине, даље у правцу запада и северозапада реку Лим. Северозападно од Новог Пазара је и насеље Vucic, које, заједно са Милошевцем и Пријепољем припада Београдском пашалуку (Iurisdizione di Belgrado).

26. Карта Србије (Karte von dem Königreich Servien), Ф. Мајер, Беч, 1788. године.

У оквиру Србије и Скопског санџака (Scopier sandschakat), налази се и новопазарски крај. Нови Пазар се налази на реци Рашки која извире југоисточно од Пријепоља и знатно кривудајући, И-З долази до Новог Пазара, одакле скреће у правцу севера, где се спаја са реком која долази са запада, настављајући даље под именом Ибар. Новопазарски крај је, осим дела северно од града, прекривен шумама и окружен планинама, представљеним као расуте купе. И на овој карти су уцртани и путеви, који заобилазе Нови Пазар. Један пут из Албаније иде преко Сјенице (југозападно од Новог Пазара), Obrodovcia (на левој обали Рашке) и Kornieniza даље у правцу севера, преко Островаца и Полице. Други крак пута долази са северозапада, иде право Пријепоља и спаја се са претходно описаним путем у близини Kornieniza. Низводно Ибаром, за разлику од ранијих карата, сада је уцртан правац пута од Новог Пазара у правцу североистока и даље долази пут из Новог и наставља у правцу североистока према Александровцу и Сталаћу.

* * *

На свим наведеним картама новопазарски крај, боље рећи простор између река Ибра на западу и Ибра на истоку, налази се у оквиру државе Србије. Територија Србије носи назив: Servia, на десет карата (1, 2, 4, 5, 6, 9, 10, 18, 13, 20); Servien на две (21, 22); Servie на три карте (7, 8, 24); Servia горња на седам карата (3, 11, 14, 15, 16, 17, 19), а на једној карти (12) насловљена је као Servia Ѳ Rascia. Поред овог основног назива, на картама 3 и 16, у састав

Србије узело и Херцеговине, којој припада и данашња територија. Како се ради о картама 17. и 18. века, требало би да се на њима уцртане границе постојећа територијална подела у оквиру Турске империје, од беглербеглука до санџака. Међутим, на неколико карата (1, 5, 6) назначено је да се новопазарска територија налази у оквиру Турског царства, Румелијског беглербеглука (7), Будимског беглербеглука (8, 9), а на карти 23 у оквиру територије Београдског пашалука, (Pashalik of Belgrade). Када су у питању ниже територијалне јединице, санџаци, њихове границе се налазе на само четири карте (12, 20, 23, 24) и новопазарска територија на свима припада Скопском санџаку.

Очигледно да територијална подела у оквиру Турске империје није много занимала европске картографе који су одређивали територијалне јединице онакве какве су постојале пре турског освајања. Када су и наводили административну поделу, то је рађено непрецизно, као да нису ни желели да се баве административно-територијалним поделама које су се дешавале на малом простору.

Освојивши новопазарски крај, Турци су, између осталог, затекли средњовековни трг у подножју утврђеног града Раса, који се у документима још од 1382. године помиње као Трговиште. Оснивањем Новог Пазара (Yeni bazar) Трговиште је променило назив у Стари трг (Eski bazar), данас Пазариште. Турски кадија и субаша помињу се у Новом Пазару већ 1445. године.[9] Средњовековна жупа Рас дала је назив турској нахији која се помиње у попису из 1455. године. Седиште нахије Рас вероватно се налазило у тек основаном Новом Пазару, који до 1468/69. године носи име Рас.[10]

У XV и XVI веку на освојеним територијама Турска је формирала санџаке — основне административне територијалне јединице. Освајањем Босне, нахије су претворене у кадилуке, а од освојених делова југозападне Србије и Босне формиран је Босански санџак.[11] Новопазарска територија припојена је Босанском санџаку 1464. године, када је Иса-бег Исаковић постао санџакбег овог санџака, али је остала у оквиру Румелијског беглербеглука, односно пашалука.[12]

Новопазарски кадилук и кадилук од свог оснивања представљао је посебну целину у Босанском санџаку и у управном погледу увек је посебно третиран. Непосредна контакта са градом у овој области и непрекидно је посебним турским кадијама који су имали центре снабдевања, што се види из једне ва-

---

[9] К. Јиречек, *Историја Срба* II, Београд 1981, 334, 355.

[10] Хатиџа Чар-Дрнда, *Оснивање Новог Пазара и његов развитак до краја XVII столећа*, *Новопазарски зборник* 8/1984, 77, 79.

[11] Радован Самарџић, Српски народ под турском влашћу, *Историја српског народа* III, Београд 1993, 31, 38.

[12] Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1959, 11.

[illegible] те Босанског санџака из 1530. године: «Има у Новом Пазару [illegible] више од стотине [illegible] и [illegible] као у пристаништима и [illegible] подмирују потребе касаба.»[13] Посебан положај у административном погледу, Нови Пазар је имао захваљујући свом геополитичком, привредном и саобраћајном значају.

Упоредо са територијалним ширењем и утврђивањем власти, Турци су спровели реформу управне поделе, у оквиру које је, 1580. године, основан Босански пашалук, ајалет или беглербеглук, највиша управна јединица Османског царства. До ове реформе територија Балканског полуострва која је ушла у састав Османског царства делила се на три пашалука: Румелијски (коме је припадало и ово подручје), Будимски и Темишварски.

Босански санџак, коме је припадала и новопазарска територија, био је средишњи санџак истоименог пашалука. Међутим, крајем 18. века, после 1790. године, новопазарска област издвојена је из Босанског санџака и формиран је посебан Новопазарски санџак, који је обухватао кадилуке: Нови Пазар, Стари Влах, Косовску Митровицу и Трговиште. Новопазарски санџак постојао је само до 1817. године, када је његова територија опет прикључена Босанском санџаку.[14]

Крупне промене у оквиру административне поделе настале су у доба Омер-паше Латаса (1850–1852). Он је све дотадашње управне јединице укинуо и увео нову поделу. Уместо тадашњих санџака и кадилука, увео је административну поделу на кајмакамлуке (округе) и мудирлуке (срезове). Тако је Босански пашалук подељен на шест кајмакамлука, међу којима је и Новопазарски, коме су припадали мудирлуци: Нови Пазар (са Митровицом и Бањском), Вишеград, Сјеница (главно место кајмакамлука), Акова (Бијело Поље са Беранама), Трговиште и Нова Варош.[15]

Наведена административна подела остала је до јула месеца 1865. године, када је донета уредба за Босански вилајет. Овом уредбом обухваћен је Босански вилајет и подељен на седам санџака, међу којима је и Новопазарски санџак са седиштем у Сјеници. У његовом саставу су казе: Нови Пазар, Сјеница, Пљевља (Ташлиџа), Нова Варош, Пријепоље, Бијело Поље, Митровица, Беране, Колашин и Трговиште.[16] Јула месеца 1872. године Новопазарски санџак је издвојен из Босанског и Нишки санџак из Румелијског пашалука и од та два санџака формиран је Новопазарски вилајет, чији је век био јако кратак. Стање је убрзо враћено на старо, а 2. фебруара 1877. године Новопазарски санџак је дефинитивно одвојен од Босанског вилајета и

---

[13] *Kanuni i kanun-name*, Sarajevo 1957, 28–29.
[14] *Bosanski pašaluk*, 94.
[15] *Isto*, 232–233.
[16] *Isto*, 233–234.

припадали Косовском вилајету. Таква административно-територијална подела остала је све до 1912. године када је овај крај коначно ослобођен од Турака.[17]

Реконструкција војне и територијалне поделе, може се закључити да је једини тачан податак на анализираним картама да се новопазарски крај налази у оквиру Србије, како је најчешће и представљан и то у њеном југозападном делу. Такође је тачно и да се налази у оквиру Турске и Румелијског беглербеглука, а потпуно погрешно да новопазарски крај припада Будимском или Београдском беглербеглуку, као и Смедеревском санџаку.

Ако смо већ рекли да је предмет наших истраживања простор између река Ибар и Лим, онда морамо рећи да је део те територије припадао, поред Босанског и Херцеговачком санџаку. Наиме, граница између два наведена санџака ишла је левом обалом Лима, заобилазећи Бијело Поље, а онда је прелазила на десну обалу, обухватајући планину Јадовник са градом Милешевцем и манастиром Милешевом, односно милешевском нахијом. То потврђују, не само подаци из турских пописа, већ и бележе европских путописа. [illegible] (1626) бележи да се на пола дана хода од манастира Милешеве налази «долина Милешев До, где се завршава Херцеговина». Исти путописац, идући даље на исток до реке Ибар, бележи да је то «река која раздваја [illegible] Босну и Србију».[18] Што се тиче ове последње границе, очигледно да је он знао да се ту налази граница, али не и да то није граница између Босне и Србије, већ између Босанског и Крушевачког санџака. И Франсоа Лефевр (1611) о наведеној граници бележи: «Ова граница иде од Јадовника у земљи Херцеговини и иде до земље Албаније која је одатле удаљена само два дана хода... Прошавши [illegible], оставили смо Херцеговину и прешли у Босну.»[19]

Када су у питању насељена места, на свим анализираним картама XVII и XVIII века, уцртан је положај **Новог Пазара (Yeni bazar)**, што није случај са картама 16. века из већ наведеног атласа.[20] То би могло да значи само једно да, без обзира на податак да је Нови Пазар 1468/69. године [illegible] (махала [illegible]),[21] он у XVI веку није био толико значајно место за које су знали европски картографи. Путописци који су у XVI веку пролазили кроз Нови Пазар наводе да је «велико [illegible]» (Жан Го-

---

[17] Исто, 154.

[18] Радован Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика XVI–XVII век*, Београд 1961, 178.

[19] *Исто*, 159.

[20] [illegible], *nav. delo*, tab. 1–5, str. 16–25.

[21] Хатиџа Чар-Дрнда, *нав. дело*, 73.

ск, 1570), насељено место које личи на град са неправилним правоугаоником, бедемима и шанчевима (Жан Палерн Форезијен, 1582), до око 1000 кућа (Лефевр, 1611).[22]

Нови Пазар је, највероватније, настао средином 15. века и први пут се помиње у једном дубровачком документу из 1461. године, а до краја 16. века постао је градско насеље у правом смислу те речи.[23] Већ у XVII веку постојале су бројне верске грађевине,[24] о којима детаљно извештава Евлија Челебија.[25] Подаци које су прикупљали они који су посећивали Нови Пазар, послужили су картографима да га, у XVII и XVIII веку, представе као веће насеље. То потврђују и подаци са карата на којима је Нови Пазар уцртан на ушћу двеју река, од којих је лева на осам (3, 11, 12, 14, 18, 21, 23, 24) представљена као река Рашка, док је десна дата као притока непознатог имена, или са погрешним називом.

На свим картама Нови Пазар је добро позициониран у односу на планинске масиве који се пружају са западне стране, као и на Пештерске које се налазе на западној страни наведеног масива и западно од Новог Пазара. Међутим, када је у питању положај града у односу на географску ширину и дужину, може се рећи да је по северној географској ширини Нови Пазар уцртан негде између од 43° до 44°30', што у односу на тачан 43°08' и није значајно одступање. По источној географској дужини која износи 20°31', одступања су знатна и крећу се од 34°45' до 37°40'.

Поред Новог Пазара, на великом броју (17) анализираних карата (1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 22) уцртано је **насеље Ибар**, исто назначено као и Нови Пазар. На основу његовог положаја, источно или југоисточно у односу на Нови Пазар, могло би се претпоставити да се ради о некадашњем граду на месту данашње Косовске Митровице, тим пре што на једној карти (23) нема насеља под именом Ибар, али је на његовом месту Митровица.

Митровица је формирана у подграђу средњовековног града Звечана, на левој обали Ибра. Утврђени град Звечан први пут се помиње у време византијско-српских сукоба током XI века. У цркви св. Ђорђа у Звечану сахрањен је Константин Немањић 1322. године, а ту је умро и његов брат Стефан Дечански 1331. године.[26] По Жан Палерну Форезијену, тврђаву је садржао Мали Козник и у њој се, 1582. године налазило 50 војника стражара.[27]

---

[22] Радмила Симоновић, *нав. дело*, 134, 138, 139.

[23] Ђуро Миловић, *Бећићева грађа о историји стварног становништва Новог Пазара*, Београд, 1978, 35–36; Хатиџа Чар-Дрнда, *нав. дело*, 77, 82.

[24] Dragiša Premović Aleksić, Pokopališta Novoga Pazara, Univerzitetska misao, broj 2, Novi Pazar 2003, 211–228.

[25] Evlija Čelebi, *Putopis*, Sarajevo 1967, 252–256.

[26] Константин Јиречек, *Историја Срба* I, Београд, 1981, 177, 388.

[27] Радмила Симоновић, *нав. дело*, 138.

Челебија, али његови наводи се односе на град Митровицу, односно Звечан, град кога је подигао краљ Симеон, тј. Милош Кобилић или Обилић.[28] У Звечану већ 1392. године седи турски заповедник, војвода Фирус, а турска посада се помиње и 1421. године.[29] Колико је Звечан био стратешки важан и добро утврђен град говори и податак да аустроугарска војска, током ратова крајем XVII века, није успела да га освоји и истера Турке.[30]

»Под Звечаном је подигнута црква св. Димитрија, која се помиње у Бањској повељи краља Милутина. Црква је дала и име насељу које је почело да се формира око ње. Насеље Митровицу први помиње Арнолд Харф 1499. године, Куриповић је сматра »грађанским« Косовом, за Ф. Дифрен-Канеа (1573) то је једна варошица у равници. У XVII веку наводи се да је 300 кућа које су се простирале до ушћа Ситнице у Ибар.[31] Евлија Челебија бележи да у Митровици има 300 кућа, џамија, дућана и по један хан, хамам и чаршија, као и да се ту »окупљали босански валијат«.[32]

Митровица је страдала у аустро-турском рату 1683–1699. године, тако да је касније (1671) била село са 150 кућа. Међутим, од успостављања железничког саобраћаја (1873) постаје најважније место у овом региону и 1890. године има 21.800 становника.[33]

У близини Митровице, на једној карти (14) уцртана је **Трепча**, а на другој (23) поред латинског имена уписана је и примедба да се ради о месту где се прерађује сребро (Trepcia ou on prefere de Argento). Трепча је најважније насеље рударске области Копаоника и већ 1303. године у њој се помиње католичка парохија са црквама св. Марије и св. Петра. У Бањској повељи помињу се њени рудари Саси. Кнезу Трепче цар Душан је наредио да све сеоске дажбине шаљу у манастир св. Архангела код Призрена ради подизања цркве. После Косовске битке, Трепча је једно од три велика насеља области Бранковића, који у њој имају кнежеву палату. Царину и ковницу новца Мара Бранковић је издала под закуп Дубровчанима, којима је дала и повластице о трговини. Године 1414. ту се налази дубровачка колонија, а 1444. Турци забрањују извоз сребра из Трепче, у којој имају своје царинике. Трепчански рудници су поново радили и 1693. године и ту су били насељени Дубровчани. Убрзо је и такав замах активности престао.[34]

---

[28] Војислав Јовановић, Средњовековни град Звечан, *Старинар* XIII–XIV, Београд 1965, 194 и нап. 18.

[29] Константин Јиречек, *Историја Срба*, 330, 386.

[30] Ђорђе Ж. Поповић, Рашка [illegible] I, Београд 1991, 135.

[31] Радомир Станојевић, *нав. дело*, 129; Коста Костић, *Наши нови градови на југу*, Београд 1922, 88.

[32] Evlija Čelebi, *nav. delo*, 248–249.

[33] Јован Цвијић, [illegible], Београд 1911, 304.

[34] Михаило Динић, Трепча у средњем веку, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 168, 173, 460–462.

У турском попису из XVI века, у оквиру нахије [illegible], уписано је насеље Трепча, североисточно од Митровице, са 61 домаћинством, са 50 хришћанских и 11 муслиманских баштина.[55]

На десној обали Ибра, поред [illegible], налази се и **насеље Копорић (Ciprugnich)**. Њега би било могуће идентификовати са селом Копорићи, смештеним на јужној страни Копаоника. У овом селу (Ciperich) се 1346. и 1424. [illegible] рударски [illegible] са црквом. [illegible] Копорић кнегиња Милица поклонила је светогорском манастиру св. Пантелејмона.[56]

На једној карти (23), на десној обали Ибра, у близини ушћа реке Рашке, уцртано је **насеље Succion**. Могуће да се ради о данашњем насељу Сушак, које се налази на левој обали Ибра и десној обали Рашке. Да се ради о старијем насељу говори податак да се у њеној [illegible] близини, у селу [illegible], налази црква Никољача. Цркву је подигао Стефан Немања и посветио је св. Николи на реци Ибру, ниже [illegible]. [illegible] порушена 1689. године, црква је, према натпису из 1861. године, обновљена. По истом натпису у њој је сахрањен Храња од Пазара ([illegible]). [illegible] — [illegible] за топове, који је порушен 1876. године.[57]

У [illegible] се налазила [illegible] преко Ибра још од римског времена, [illegible] римског новца.[58]

На простору између Ибра и Рашке, тј. на падинама Рогозне, на картама 14, 19 и 23, убележено је **насеље Бањска**. Истоимено насеље постоји и данас, [illegible] на источним падинама Рогозне. Име је добило по топлим изворима, али је данас познато по манастиру Бањској, задужбини краља Милутина. Манастирска црква, посвећена св. Стефану, подигнута је над остацима [illegible] старије цркве. Манастиру је краљ Милутин поклонио [illegible] са рударским селима и рударима, односно приходе рудника [illegible] о којој ће бити реч даље у тексту. Тело краља Милутина налазило се у овој његовој задужбини до 1459. године.[59]

Како се налазила на путу који је од Трговишта, касније Новог Пазара, преко Рогозне водио у долину Ибра и даље ка Косову, Бањска је у средњем веку била значајно насеље са тргом.

У турском периоду постала је [illegible] станица на Дубровачком путу. Пролазећи кроз Бањску Ф. Дифрен-Кане (1573) наводи да је кара-

---

[55] Ема Миљковић, [illegible] у XVI веку, Новопазарски зборник [illegible], 50-61.

[56] Константин Јиречек, Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 284–287.

[57] [illegible] Ж. [illegible], нав. дело, 102, 141, 171.

[58] [illegible]

[59] Михаило Динић, Српске земље у средњем веку, [illegible].

на којој је уцртано старих цркава, а Ж. Н. Фереффон (1582) наводи је Унарци и бележи 5–8 кућа, караван-сарај и уцртане остатке урушеног манастира.[40] Како се види из наведених података, манастир Бањска страдао је у време доласка Турака у ове крајеве, манастирски комплекс је претворен у тврђаву. Над северним параклисом дограђено је минаре, тако да је црква једним делом претворена у џамију, а у осталим деловима су касније обављени простори за становање.[41]

Доста података о Бањској оставио је Е. Челебија, који наводи да је насеље подигао, 1618. године Куртгумџи (Османовић) Мустафа-паша, по налогу самог султана Османа II. Он је у Бањској изградио четвороугаону тврђаву у којој се налазио диздар — градски заповедник, 30 војника, [illegible], топови, [illegible], житни магацин и мала џамија. У подножју тврђаве налазило се 300 покривених кућа са баштама и Мустафа-пашина џамија.[42]

Бањска је много страдала крајем XVIII века, али и 1832. године у време покрета босанских Муслимана под вођством Хусеин капетана Градашчевића.[43] Александар Гиљфердинг (1857) у Бањској је забележио свега 50 кућа, од којих 9 хришћанских, и податак да су Турци цркву манастира претворили у џамију.[44]

Јужно од Новог Пазара, у централном делу Рогозне, на карти 23 уцртан је **Јелеч (Jelec)**, а на карти 14 [illegible], што би, такође, могло да се поистовети са Јелечом, посебно што се налази у зони погодној за утврђена насеља. Опште је познато да је Јелеч средњовековни град, удаљен 15 км јужно од Новог Пазара, у коме су често боравили Немањићи. Први пут се помиње 1282. године када је у његовој околини краљ Драгутин пао са коња и сломио ногу. Помиње се и почетком XIV века када је краљ Милутин село Гошево испод Јелеча поклонио Бањској.

После Косовске битке, Косово, Метохију и део новопазарске територије држао је Вук Бранковић. Према повељи од 21. новембра 1392. године највећи део његове земље припао је Стефану Лазаревићу, а Турцима Звечан, Јелеч и Глухавица, пошто су у њима већ имали своје посаде.[45]

Средњовековна, данас урушена, жупа Јелеч, доласком Турака постала је вилајет који је са вилајетима Рас, Сјеница и касније делом Звечан, покривао територију данашњих општина Нови Пазар и Сјеница и делове ос-

---

[40] Радован Самарџић, нав. дело, 128, 130.
[41] Марица Шупут, *Манастир Бањска*, Београд 1989, 6.
[42] Evlija Čelebi, nav. delo, 258.
[43] Вук [illegible], [illegible], Бањска и Дуга Пољана из 1757. године, *Новопазарски зборник* 8/1984, 112.
[44] Александар Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево 1972, 259.
[45] Милосав [illegible], нав. дело, 41, 171.

делова Рашке и Тутина. Седамнаест мустахфиза Јелеча налазило се у истоименом граду. Пет од њих [illegible] је Иса-бегу, а међу њима и Црномир чији су становници били дервенџије (казаџије) који су имали обавезу да одржавају град Јелеч. Субаша Јелеча био је Скендер, који је у поседу имао 6 села, а четири тврђавске (мустахфизи) имали су поседе у 11-ом селу. Мање спахије (тимари људи) који су били у обавези да учествују у ратним походима, држали су поседе у 108 села.[46] [illegible] 139 села налазило се на територији данашњих општина Нови Пазар, Сјеница и Тутин.

Подаци из турских пописа [illegible] да је тврђава Јелеч била [illegible], јер је Филибеговић Караџић (1465), у замену за обављање [illegible] службе у Јелечу, добио у посед два села.[47] Вилајет Јелеч у XVI веку постао је нахија у саставу Босанског, односно Новопазарског санџака. У једном турском документу из 1707. године помиње се [illegible] Јелеч и [illegible] нахије, [illegible] и Морача.[48]

Утврђени град Јелеч није археолошки истраживан, тако да је мање познат од других средњовековних градова. Није познато [illegible] града и [illegible] подграђа са буњиштима, постојало веће подграђе или насеље које би се идентификовало са поменутом касабом. Помиње се и Подградије [illegible] је трговац Шаин Жуњевић кога су Турци заробили због [illegible] сребра.

Са простора [illegible] је и насеље **Vidliza** (23) и **Veračevik** (19), [illegible] од Бањске на истој обали Ибра. Могуће да се ова насеља односе на [illegible] Видимировићи које се помињу у Бањској повељи, или Видимировић који је [illegible] у оквиру нахије Јелеч или [illegible].[49]

На већој [illegible] карти, на левој обали Рашке уцртано је насеље **Slakobra**. Оно је, углавном, лоцирано у [illegible] близини Новог Пазара, западно или југозападно. По изгледу [illegible] је представљено, ради се о насељу мањем од Новог Пазара и Ибра. На [illegible]. Једино насеље [illegible] је Себечево. Међутим, имајући у виду да су од XIV до XVIII века постојала два много већа насеља у њеној близини, а њих нема на картама, тешко је поверовати да се ради о овом насељу. Једно од тих већих насеља је **Трговиште**, смештено на ушћу Себечевске реке у Рашку. Од свог настанка, у подножју средњовековног града Раса, било је важно [illegible] на раскршћу средњовековних путева и имало значајне дубро-

---

[46] Hazim Šabanović, Krajište Isa-bega Ishakovića – zbirni katastarski popis iz 1455. godine, Sarajevo 1964, 5, 16–17.

[47] Раде Михаљчић, Јелеч, *Прошлост у народном сећању*, Београд 1995, 331.

[48] Ема Миљковић, [illegible], 305.

[49] Кемал Х. [illegible], нав. дело, 180; Ема Миљковић, Нахија Јелеч у XVI веку, Новопазарски зборник 15/1991, 41–42, 43, 72.

личних трговаца. Често се помиње у дубровачким документима од 1345. до 1459. године.[50]

За 20 година систематских археолошких истраживања комплекса средњовековног Раса, скоро у потпуности је истражена Градина — тврђава Рас, затим део Подграђа и Пећински манастир са црквом св. Михаила. У оквиру средњовековног насеља Трговиште истражено је пет цркава са некрополама, ранохришћанска гробница са некрополом и базилика на левој обали Рашке. Истражени су укупно и 64 стамбена објекта, настала у периоду од XIV до XVIII века, који су чинили то трговиште али и за становање. Бројни су документи из дубровачких архива у којима се помиње Трговиште и у њему су Дубровчани имали колонију. И након турских освајања у Трговишту је постојао дубровачки конзулат. Године 1461. ту функцију је вршио Franciscus de Gozze. У исто време ту су се налазили турски субаша и кадија. Истраживања су показала да је ово средњовековно насеље живело до XVIII века.[51]

Друго велико средњовековно насеље, чији се остаци налазе на десетак километара од Новог Пазара, је рударско насеље **Црнаље**. Ту се налазе остаци средњовековне рударске области Глухавица — Глуха Вас, које је обухватало подручје слива Смиљевске реке, Ковачке реке и Миљешевог потока, чије воде образују Себечевску реку. Први пут се рудник Глухавица, како је већ напред речено, помиње када га краљ Милутин поклања манастиру Бањској.[52] Након турских освајања, већ 1395. године у Глухавици седи турски кадија, који тражи од Дубровчана да плате царину. У дубровачким документима помињу се закупци и трговци и послови дубровачких трговаца из Глухавице током XV и XVI века. У турском катастарском попису из 1469. године пише: Демирџи базар друго име Глухавице. У попису из краја XVI века Демирџи базар је село у нахији Језеро, има 73 хришћанске и две муслиманске куће и једну воденицу.[53]

Остаци рударске активности на овом подручју забележени су у многим селима: Глухавица, Рућ, Ножењ, Радуловица, Ковачи, Блаца, Жирче.[54]

---

[50] Константин Јиречек, Трговачки путеви и рудници, 29.

[51] Јован Ковачевић, Најновији резултати на истраживању Старог Раса, *Зборник Међународни симпозијум Србија* 13–18, Београд 1977, 3–15; *Marko Popović, Tvrđava Ras*, Beograd 1999; Гордана Марјановић-Вујовић, *Трговиште у средњовековној Србији*, Београд 1991, 97–102, 175–188; Гроздана Минић, *Трговиште у Новопазарском зборнику* 4/1980, 144–171; 6/1982, 165–188; 7/1983, 143–160; 8/1984, 233–270; 9/1985, 211–223; Драгана Премовић-Алексић, *Трговиште у Новопазарском зборнику* 10/1986, 209–230; 12/1988, 125–133; 13/1989, 225–226.

[52] Види нап. 39 и 44.

[53] Dragana Premović-Aleksić, [illegible], *[illegible]* broj 2, [illegible] 2001, 211–215, [illegible].

[54] Војислав Симић, *Стари рударски радови Глухавица*, [illegible], Глуха Вас и Кошутница, *Рударски гласник* 3, Београд 1973, 71; Милош Поповић, Подручје средњовековне Глухавице, *Новопазарски зборник* 19/1995, 49–83.

[illegible] рудника [illegible] простор [illegible], [illegible] крајем XVII века, када је страдао [illegible] Базар. После Првог светског рата, уз један турски хан поред пута Нови Пазар — Тутин, код остатака средњовековног [illegible], формирано је ново насеље [illegible], чије је име [illegible] од остатака средњовековних [illegible] који је у народу [illegible]. Како [illegible] у [illegible], а [illegible] до [illegible] пута, можда би [illegible] да се [illegible] у [illegible] **[illegible]**, уцртаног на пет карата (11, 12, 14, 20, 24).

Не зна се на које насеље се односе називи **[illegible]**, [illegible], [illegible], [illegible]. Јавља се скоро на свим картама, у једном од [illegible] облика, уцртано [illegible] од Новог Пазара ([illegible]), [illegible] на средини пута Нови Пазар — Пријепоље. На основу [illegible] може се претпоставити да се ради о данашњој **Сјеници**. [illegible], [illegible] положај, иду у прилог [illegible]. Наиме, познато је да је [illegible] преко Сјеничког поља пролазила комуникација која је спајала долине Лима и Ибра. Пут је од Пријепоља и Милешеве, прелазио планину Јадовник, Сјеничко поље, спуштао се у долину [illegible] и долазио до Новог Пазара. Одатле је пратио Рашку, спуштао се у долину Ибра код Сочанице, одакле је водио до Копаоника и даље. Овим путем је рудно богатство Рудника и Копаоника одвожено до Приморја и даље у Италију.[13]

Археолошким истраживањима локалитета [illegible] градина у селу [illegible], 10 км јужно од Сјенице, установљено је да се ту налази остатак утврђења које је подигнуто почетком IV века у склопу одбране пута, а коришћено је до VI века. Обновљено је у IX–X веку и представља, највероватније, остатке **града Дестиника**, једног од [illegible] градова које у Покрштеној Србији помиње Константин Порфирогенит.[14] Дестиника се налази и на карти 13, која је погрешно названа Карта Турске империје. Ради се о карти Византијског царства, урађеној према подацима из средине X века, које је оставио византијски цар Константин Порфирогенит. Када се упореде [illegible] и [illegible] [illegible]. Дестиника ([illegible]) се налази у [illegible] близини Новог Пазара, што [illegible] у [illegible] карте [illegible] положају [illegible] градине код Сјенице.

Краљ Урош је 1252. године [illegible] Сјеници [illegible] Дубровчанима повељу о трговини, а ту [illegible] су [illegible] и цар Урош, 29. септембра 1360. и срп-

---

[13] Драгица Премовић-Алексић, Трагови римског пута на деоници Пријепоље — Нови Пазар у светлу [illegible] археолошких истраживања, *Новопазарски зборник* 13/[illegible], 39–46.

[14] Драгица Премовић-Алексић, [illegible] у *Новопазарском зборнику* 11/1987, 223–226; 12/1988, [illegible]; 13/1989, [illegible]; 14/1990, [illegible]; 15/1991, [illegible]; [illegible]; Марко Поповић, Драгица Премовић-Алексић, *Градина у [illegible]*, [illegible], *Старинар* XLVIII, Београд 1998, [illegible].

тана Мехмеда II, 7. јуна 1463. године. То [illegible] османлијског веђења на територији жупе Сјеница, док је [illegible] све у XVII веку, између 1626. и 1668. године.[57] Сјеница је у турском периоду седиште нахија, кадилука Стари Влах, па и Новопазарског санџака. У турским списима се помиње као нахија Вишта Сенице јер са становишта овог подручја [illegible]. Евлија Челебија код Нове Вароши [illegible] ова варош поред Сјенице, која је своје добила по Дервишпаши, [illegible] своме граду и првој грађевини.[58]

Од осталих насеља која су назначена на некима од анализираних карата, није могуће било установити положај ни насеља Sitit (2) и Ostaza (2, 4), оба на левој обали реке Рашке и југозападно од Новог Пазара. Са западне стране [illegible], западно од Новог Пазара и Сјенице — Сјеница, на свим картама је уцртано Пријепоље, а на великом броју и Милешево, манастир или Милошевац, утврђење. О ова три места има доста података, посебно код путописаца који су користили трасу Дубровачког пута. Траса овог пута, на деоници Пријепоље — Аљиновиће — Сјеница, коришћена је до 80-их година XX века, када је изграђен савремени пут Сјеница — Аљиновиће — Нова Варош — Пријепоље, [illegible].

Када су у питању **речни токови**, са незнатним разликама, скоро да су на свим картама приказани често и то са великим грешкама. На свима је Нови Пазар уцртан на ушћу двеју река, осим на карти 23 где је [illegible] само на реци Рашки, која тече [illegible]. Лева река је, на осам карата (5, 11, 12, 14, 15, 20, 21, 24), означена именом **Рашка**. На четири карте (6, 8, 9, 22) ова река носи назив Ситница, а њена десна притока је означена као Рашка. Десна притока на две карте носи назив Pinga.

На појединим картама (7, 8, 9, 21, 22, 23, 24) река Рашка има јако дуг ток и извориште јој се налази у непосредној близини од Пријепоља. На картама 14, 15 и 18, Рашка настаје од два мања тока од којих један долази чак од Ужица (Usitza). На неким картама (5, 11, 12, 20, 21) Рашка је приказана као река која настаје од реке *Лепенак*, која од леве стране [illegible] града. Сопоћа добија и назив **Вардар** (југозападно од Новог Пазара), а десна [illegible] Рашка тече до Новог Пазара.

Грешке су велике и када је у питању река **Ибар**. Уочено је уцртан његов ток уцртан до насеља Ибар, [illegible]. Уместо његовог тока одсутна Рашке даље на север према Краљеву, уцртана је река која долази са севера (или северозапада). То је отока језера Сјеница (2, 4-12, 18, 22, 23) која тече кроз насеља Островица, Крушевац и Тутинци, долазећи до насеља Ибар. Одатле ток, под називом Ибар, наставља даље у

---

[57] Драгица Премовић-Алексић, *Насеља града Сјенице*, *Новопазарски зборник* 15/1991, 93, 94.

[58] *Исто*, 39 100.

правцу североистока. На карти 24, поменута река нема језера, већ полази од Ужица и протиче између Чачка и Сјенице, као и Крушевца и Топлице, долазећи до Ибра.

На само једној карти (21) налази се река Морава (Западна) означена као Morava di Servia и Morava Maior. Али и ова потиче скоро до Новог Пазара где се улива у Ибар који тече и наставља даље до Приштине и Скопља. На петој карти, извориште Ибра налази се близу извора реке Расине, која је јужније, у Санџаковим планинама. У њега се, долазећи са Косова, улива Ситница и он даље тече, као доста велика река, поред Митровице, близу Бањске и до Сопоћана где прима воду реке Рашке и на незнатној удаљености у правцу североистока и горе поменуте Мораве.

На три карте (14, 15, 19) Ибар извире из непознатог језера које се налази јужно од Новог Пазара, поред језера се налази и насеље Ибар, одакле се ток реке наставља скоро паралелно са током Рашке. За путописце Ибар је река која одваја краљевину Босну и Србију, која се улива у Мораву близу старе тврђаве и у земљу Чачак који је називају Моравом.[59]

Ситуација није ништа боља ни када је у питању позиционирање реке **Лим**. На свим картама извориште Лима налази се на западним падинама планина које одвајају долине Рашке и Лима, тј. Јадовника. Пошто пређе ток из две безимене речице, северно од Пријепоља и Милешеве, састају се и настављају у правцу северозапада као јединствени Лим. Једино је на карти 21 уцртано, након тока, означено у [illegible] северозападно од Сјенице, односно јужно од Пријепоља.

Како су све анализиране карте мање размере, то су на њима уцртани само значајни планински масиви. Тако су, на територији која је предмет овог рада, скоро на свим картама налази само Копаоник и планински масиви западно од Новог Пазара. На шеснаест карата **Копаоник** уопште није уцртан, а на осталим јасно назначен је лоцирање. Представљен је низом повезаних или појединачних врхова, често као различите планине, на приближно једнаком растојању од Новог Пазара. Правац пружања масива је север-југ или северозапад-југоисток. Једино је тачно позициониран на картама 21 и 24, тј. средишњи део планине се налази источно од Новог Пазара и реке Ибра, са правцем пружања северозапад-југоисток.

Путописци XVI и XVII века Копаоник називају Српским планинама, а Лефевр (1611) бележи да је покривен густом и високом шумом.[60]

Са западне стране средишњег краја, често на свим картама, уцртан је јединствени планински масив који се пружа од централне Србије до планинских масива у Албанији. Представљен је на исти начин као и Копаоник и остали планини, а уцртан са правцем пружања север-југ или северозапад-

---

[59] Радован Самарџић, нав. дело, 138, 174.

[60] Радован Самарџић, нав. дело, 112, 114, 140, 175.

[illegible]. На делу карте територије ради се о **Сјеничко-пештерској висоравни**, са надморском висином од 1000 до преко 1000 метара. Западно од ове површи пружају се планине **Златар**, **Јадовник**, **Озрен** и **Коритник**, правцем север-југ. Међутим, [illegible], на картама нису подједнако заступљене.

Са географског аспекта, Србија је за европске картографе била непознаница (terra incognita) све до аустро-турских ратова (1683–1699). Током овог рата у Србију су, са аустријском војском, дошли и топографи и картографи који су прикупљали податке.[41] Од прикупљених података, поред географских карата, настали су и планови градова. Посебно су рађени планови оних градова који су били под турском влашћу, који су за аустријску војску имали стратешки значај. Два плана, колико су нама познати, [illegible] рата, урађени и за Нови Пазар.[42]

На крају, уместо закључка треба рећи да је Србија, а самим тим и наша територија, за западне картографе била непознаница. Простор непосредно уз Дубровачки пут, главну комуникацију која је од Приморја водила преко Новог Пазара и Копаоника за Ниш, Цариград или Солун, најбоље је био познат, али не и простор [illegible]. Резултат тога су грешке [illegible] које су наведене у [illegible] тексту. Види се да су [illegible] скоро све веће реке: Лим, Рашку, Ибар, Мораву, Ситницу, и планину Копаоник, али нису тачно познавали положај на самом терену. Знали су и за насеља, али су само Нови Пазар, Бањску, Јелеч, Митровицу, Трговиште и Пријепоље написали [illegible] правим именом. За остала насеља: Stabrino, Gratza, Cattanera, Kottweba, Olschkovac, може се само претпоставити где су се налазила и са којим данашњим насељем би могла да се идентификују.

---

[41] Милица Николић, *Србија на географским картама XV века*, *Зборник* [illegible], књ. XXXVII, Београд 1989, 180.

[42] Марко Поповић, *Новопазарска утврђења на [illegible] из XVIII и XIX века*, *Новопазарски зборник* 8/1984, 113–120.

Dragica Premović-Aleksić

NOVI PAZAR'S AREA ON GEOGRAPHIC MAPS OF 17th AND 18th CENTURY

In this article were analyzed facts from 22 geographic maps, originated from 1639 till 1788. In all maps is represented Novi Pazar's region, bounded with the Ibar River, on the east, and the Lim river at the west side with settled places. This space in all maps is presented as a constitutional part of Serbia (Servia, Servie, Servien, Serviae regnum). Rare are the maps on which is marked that the greatest part of the Balkan Peninsula belongs to the Turkish Empire; it means European part of Turkey (Partie dela Turquie en Europe). In some Serbia and with that Novi Pazar's region presented as a part of Budim's beglerbegluk (Beglerbeglicz de Bude) but related on published materials from the Turkish archives is known that Novi Pazar's area never belonged to Budim but to Rumelian beglerbegluk. In the map from 1709 incorrectly is marked that Novi Pazar belongs to Skopski sandjak. Obviously that internal territorial division on the territory of the Turkish empire was not interesting to the European map makers which were keeping names for definite territories that existed before the Turkish conquests.

From settled places in all analyzed maps it is traced positions of Novi Pazar (Yeni bazar) and Prijepolje (Priepole). In the space between them is donated settled place Cernonica for which we suppose that is related to today's Sjenica. It is located into geographical position of mentioned place which corresponding to position of today's Sjenica, that was in meantime residence of kadiluk Stari Vlah. Eastern from Novi Pazar, near the river Ibar is traced settled place Ibar that can be identified with sometime Trepča or today's Mitrovica. It was not possible to establish the place where can be situated and under what name is hiding, settled place Stabrino, traced almost in all maps southwest from Novi Pazar.

In analyzed maps are lots of incorrect about position and longitude of rivers and mountains on the written space. When it is a question about positions of settlements related to geographical width and longitude we can say that Novi Pazar by the north geographical width is traced almost exactly: from 43° to 44° 10', and that related to exact 43°08' is not a big mistake. But when it is about position by east geographical longitude which is 20°31', mistakes are bigger from 34°20' to 37°40'.

Јово Вучковић
Сјеница

УДК 371.314 (497.11) "1850/1945"
УДК 371.12(091) (497.11) "1850/1945"

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У СЈЕНИЧКОМ КРАЈУ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX И У XX ВЕКУ*

УЧИТЕЉСКИ КАДАР

Поред школског простора, обезбеђење потребног учитељског кадра био је најважнији услов за организацију рада школа. Сви они који су ангажовали о отварању школа морали су о томе да воде рачуна. Ни у једном временском периоду брига о обезбеђењу кадрова није престајала и то питање није решавано без тешкоћа. Са њима заједно решавано је питање обезбеђења школског простора, јер су за организацију наставе коришћени приватни конаци, државно-школске зграде и приватне куће, посебно у почетном периоду када су школе свој рад организовале по систему манастирских школа. Кадровска проблематика посебно се испољавала у недостатку финансијских средстава за плате учитеља и решавања њиховог стамбеног питања. Ово питање је свакако било најтеже у периоду турске владавине, другој половини XIX века и првој деценији XX века односно до 1912. године када је простор западних делова Старе Србије ослобођен од Турака. Све до 1871. године, када је Призренска богословија почела рад са богословским програмом обуке, у Старој Србији није било никакве школе за школовање учитељског кадра. Због те чињенице, међу онима који су радили као учитељи у покрајини Сјеничког среза, у другој половини 19 века, било је оних који су одређене школе завршили у Србији. Међу њима било је и оних који су регрутовани из редова бољих ученика са завршеном основном школом. Школовање људи из западних делова Старе Србије почело је да се решава у континуитету и институционално када су 1859. године први пут у буџету Србије предвиђена средства за издржавање учитеља ван граница Србије. Једна од најважнијих мера била је школовање питомаца — стипендиста у школама Србије са обавезом повратка и задатком да савремено организују школе и раде на просвећивању. Први закон о оснивању учитељских школа у Србији донет је 1870. године, а прва учитељска школа отворена је у Крагујевцу

---

[*] Овај текст представља други део рада истог аутора, објављеног у Новопазарском зборнику бр. 27/2003 [illegible] и требало је да се објави у Зборнику бр. 29/2004. [illegible]

1871. до дана Светог Саве.[60] Јанко Поповић учитељ и управитељ у основној школи у Сјеници јавио је 1873. да је послао у Београд три ђака да наставе школовање, а 1875. у Београдској гимназији био је на школовању Никола Радосављевић из Штаваља. Петар Бојовић из Мишевића и Василије Ђурић из Сјенице су као благодејанци учили учитељску школу у Београду 1873, а 1898. Србија је одобрила средства од 25.000 динара за благодејање.[61] [illegible] дана, у чијој је надлежности биле послове просвете и школства, а после отварања конзулата у Приштини и Рашко-призренска митрополија, водили су сталну бригу о школовању кадрова са неослобођених подручја. Учитељи су највише школовани у Београду, Ваљеву, Нишу и првој учитељској школи у Крагујевцу. Учитељице су највише завршавале Вишу женску школу у Београду.[62] Због [illegible] у школовању учитељских кадрова, за ђаке из неослобођених крајева било је предвиђено [illegible] школовање. Богословија отворена у Призрену 1871. године била је први центар просветног, културног и политичког рада у Јужној Србији до отварања Просветног одељења у Министарству Србије (1877. године) за Стару Србију. Када је 1889. отворено конзуларно одељење при Министарству спољних послова у Београду, богословија је ушла у састав тог одељења. Циљ богословије био је да спрема младиће православне вере српске народности у отоманској царевини за народне учитеље и свештенике. У богословију су примани ученици с четири разреда основне школе, а учење је трајало три године. Прва два разреда школа је имала гимназијска, а трећи богословски наставни план и програм. Богословија је 1895/96. године постала богословско-учитељска школа са шест разреда: три ниже гимназије и три вишег богословско-учитељске школе. Од 1900/1901. године богословија има четири разреда и упис ученика са четири разреда гимназије. Она је радила све до 1914. године и наставила 1919. (после бугарске окупације).[63]

Међу учитељима који су се школовали у Србији, а радили као учитељи у школама на подручју Сјенице, били су: Коста Парезан из Попова, Антоније и Арсо Тубић из Попова, Симо Балшић из Штаваља, Лука Тубић и Милош Радовић из Ливада, Ђуро Кнежевић из Крња, Рафаило Поповић из Штаваља, Михајло [illegible] из Подбоја (Сјеница), [illegible] Караџић, Симеун [illegible], Цвета Тубић и други. Школске 1911/1912. године у [illegible] школовали су се 34 ученика из Старе Србије: 19 са турским [illegible] и 15 са [illegible] српском владом.[64] Међу стипендистима који су се школовали у Србији био је Урош [illegible]

---

[60] [illegible] Петровић, Лука [illegible] и остали, Сто година рада школе у [illegible] и Ку[illegible], Чачак 1996, 9.

[61] Радмила Поповић-Петковић и [illegible], нав. дело, 37, 41, 72, 254.

[62] Исто, 166 и 304.

[63] Исто, 162.

који је до Другог светског рата радио као инжењер у Сјеници. Има и ученика из подручја Сјенице који су се школовали у вишим школама и касније су постали познати војсковође. Међу њима су били: Вук Поповић — Војвода Вук, војвода Петар Бојовић и ђенерал Саво Трипковић из Гоња.

Српска влада је настојала да се сви становници који су се у Србији школовали за учитеље, вишије врате у своје крајеве, где је било и оних који се нису вратили. Године 1881. Милинко [illegible] из [illegible] тражио је да ради као учитељ у Нишу, а Радоје [illegible], такође из [illegible], у [illegible]. Цариник са Јавора писао је Николи Пашићу 1892. године да би требало све учитеље који се шаљу у Стару Србију [illegible] и да се сматра као би они [illegible] време на служби.[64]

Уз сву помоћ Србије да се обезбеди стручан и подобан кадар, који се у тешким условима, да су примани и учитељи и са основном школом или су школе дуже времена остајале без учитеља. Због неподобности и несаглашавања црквено-школска општина је у Сјеници интервенисала 1899. године да се смени учитељ Михаило [illegible] — [illegible] који је радио 5 месеци. Највећа учитељска школа је морала да држи Јеремија Поповића који је завршио само четвороразредну основну школу у Крушевцу и био слаб учитељ. Грађани незадовољни радом нису били задовољни па је прота Василије [illegible], пријетећи да се уклони, [illegible] царинику рекао: »Знање је његово врло мало и што га знаде за учитеља скоро је [illegible] и да не знају у знању.«[66] Овако се слично десило је и учитељ Михаило Бојовић који је завршио Богословију 1898. године јер је морао [illegible] да остане у [illegible].[67]

Распоред и постављање учитеља вршило је Министарство просвете до преузимања просветних питања од Министарства иностраних дела као и митрополит Рашко-призренски. Ови органи су, на почетку сваке школске године, на основу [illegible] ревизора, вршили распоред учитеља, па су тако промене биле врло честе и нису се водиле рачуна о обезбеђењу кадра за поједине предмете. У [illegible] учитеља, овим редоследом, [illegible] је и била упута црквено-школских одбора и цариника. Цариник Радуловић је 1897. године послао дужи списак учитеља које треба разместити. У списку су назначени и Милица Марковић, за коју је дат предлог да се из [illegible] Поља врати у Сјеницу по жељи грађана. Овакво стање било је све до 1912. године.[68]

---

[64] Војислав [illegible], *Црквено-просветна и политичка организација у Призрену и Рашкој, 1903–1912*, Београд 1972, 46.

[65] М. Ф. Поповић, *Документи о Рашкој области 1890–1899*, 207.

[66] Радомир Поповић-Поповић и [illegible], нав. дело, 302.

[67] *Исто*, 303.

[68] *Исто*, 170–172.

Од 1915. до 1918. у школама су радили учитељи школовани из Босне и Херцеговине, [illegible] којима је уз име додавано презиме [illegible] речи арапског порекла која означава ученог човека: свештеника, судију, учитеља. Када су наставиле школе са радом 1919. године, у њима су почели рад углавном учитељи који су радили до 1912, од којих су неки били учесници рата. До 1941. године распоред учитеља вршило је Министарство просвете и од 1929. надлежно просветно одељење Зетске бановине. Највише учитеља који су радили на подручју Сјенице дошло је из Србије, Црне Горе, Војводине или из Македоније. Они су завршавали учитељске школе у Крагујевцу, Скопљу, Београду, Новом Саду, Сомбору, Алексинцу, Ужицу, Задру и Никшићу. Међу њима је било и рођених на подручју Сјенице. Школске 1927. и 1928. године у школама среза Сјеничког радило је 30 учитеља, од којих су 28 били [illegible] а два [illegible]. Са учитељском школом били су 23, са гимназијом 3 и 4 са завршеном другим школама. По народности било је 29 Срба и један Хрват, а по вери 28 православаца и два католика. Ожењених је било 9, неожењених 13, удатих два, неудатих 6.[68] Ових тридесет учитеља било је распоређено по школама: Аливеровиће са Карајукићем — 2, Баре — 1, Буђево — 1, Вапа — 2, Гоње — 1, Дуга Пољана — 2, Кладница — 2, Доње Лопиже — 2, Раждагиња — 1, Расно са Жабреном — 2, Сјеница — 10, Трешњевица — 1 и Штаваљ са Брњицом и Драгојловићем — 3.

Сви учитељи били су разврстани у три категорије. У првој категорији није их било, у другој категорији било је 28 и у трећој два. Другој категорији припадали су они учитељи који су имали завршену учитељску школу, педагошко одељење или богословску учитељску школу. У трећој групи су били они који су завршили гимназију и учитељску школу без гимназијске и учитељске матуре, а од 1926. године били су и хонорарни учитељи. Учитељи из егзархијских школа били су Димитрије [illegible] из Кочана и [illegible] Миловић из [illegible] среза који је гимназију и учитељску школу завршио у Софији. Т. Миловић је [illegible] као и када су били егзархијски учитељи, и окупаторски учитељи у [illegible] Србији. Каже да се [illegible] као печалбари и [illegible] у бугарским школама и бугарској служби.

Међу учитељима који су до 1941. године службовали у школама Сјеничког среза било је доста учесника Првог и Другог светског рата. О некима од учесника Првог светског рата дајемо краће податке:

1. Стојан Ставрић, рођен у Косовској Митровици, завршио учитељско-богословску школу у Призрену. Био учитељ и управитељ школе у Сјеници 1911/12. и 1919/20. године. После ослобођења био управник читаонице просветно-културног друштва [illegible].

---

[68] Т. С. Миловић, нав. дело.

2. Милан Радојевић, рођен у Зеоцу, срез Звечански. Учитељску школу завршио у Скопљу а службовао у Сјеници 1913/14. године.

3. Миодраг Стојић, рођен у Драгоцвету, срез Моравички, службовао у Сјеници.

4. Милинко Пијановић, рођен у Ужицу, учитељску школу завршио у Алексинцу, у Сјеници радио 1919/20. године.

5. Рафаило Николић, рођен у Штављу, завршио учитељско-богословску школу у Призрену, радио у Штављу 1920/21. године.

6. Радосав Ђорђевић, рођен у Лађану, срез Бјелички, завршио учитељску школу и радио у Аљиновићима 1920/21. године.[70]

Бележимо још и имена учитеља који су службовали на подручју Сјеничког среза, а погинули су у Другом светском рату.

1. Радивоје Жунић, рођен у Ужицу, службовао у Гошу и Сјеници, погинуо 1945. године.

2. Радосав Илић, рођен у Зеочу, службовао у Пољицима и Штављу, стрељан 1943. године.

3. Стојан Карамарковић, рођен у Сјеници, службовао у Штављу, стрељан 1942. године.

4. Илија Маслић, рођен у Мачкату код Ужица, службовао у [illegible], стрељан 1943. године.

5. Миодраг Павловић, рођен у Београду, распоређен да ради у Милошевом Долу, стрељан 1943. године.

6. Димитрије Петровић, рођен у [illegible] (Грчка), службовао у Штављу, погинуо 1944. године.

7. Богдан Пантић, рођен у Костолцу, срез Барајевски, радио у Кладници, стрељан 1942. године.

8. Филомена Ђурић, рођена у Радојевићима, радила у Пољицима, од глади и мучења умрла у логору 1944. године.

9. Вукосава Пуљаревић-Мишић, рођена у Пријепољу, радила у Сјеници, од глади и мучења умрла у логору 1944. године.

10. Срета Павловић, рођен у Голубинцима, службовао у Прањанима, стрељан 1942. године.

11. Радомир Рајевић, рођен у Међуречју, срез Шабачки, радио у Кладници и Вапи, убијен у Кладници 1944. године.[71]

12. Милош Марковић, рођен у Ђурђеву, радио у Гошу, Расадишту и Ку[illegible], погинуо 1941. године.

13. Видак Бубања, рођен у Заточу, Бјелопољска Бистрица, радио у Буранима, погинуо 1942. године.

---

[70] Сава Кнежевић, *Развој основног школства у Сјеници*, Месечник Сјеница 1985, 138–154.

[71] *[illegible] 1941–1945*, књ. II, Београд 1985, 197, 203, 205, 306, 385.

14. Милунка Драговић, рођена у Црној Гори, радила у Голу, погинула у току рата.

15. Милена Лајић, рођена у Калудери код Андријевице, радила у Штављу и Драгојловићу, погинула у току рата.

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОБЛИЦИ УЧИТЕЉСКОГ ДЕЛОВАЊА

Први учитељски зборови почели су са радом 1896. године. Правилима о српским школама, донетим 1909. године, речено је да су срески зборови учитељски облик и форма организовања учитеља по сталешкој основи, а да у местима са већим бројем учитеља треба формирати месна већа.[12] На годишњим учитељским зборовима, до 1913. године разматрана су питања везана за рад школе, њихову материјалну основу и организацију наставе. По угледу на организовање учитеља у Србији, у Новом Пазару је крајем јуна 1920. године формиран окружни учитељски збор за новопазарски округ. Чинило га је 25 учитеља са територије округа. Школе Дежевског среза у Збору је заступало 18 учитеља: 13 из школе у Новом Пазару и по један из школа Доња [illegible], Пожега, [illegible], Врановина и [illegible]. Из среза Сјеничког било је пет учитеља: 4 из сјеничке школе и један из школе у Штављу. Из Штавичког (тутинског) среза био је један учитељ из школе у Сувом Долу. Члан Збора био је по положају и школски надзорник Божидар Радуловић, који је истовремено био и председник Збора. Потпредседник је био Рафаило Вукадиновић из Новог Пазара, а секретар Милорад Стојић, управитељ школе у Сјеници. Све до 1940. године председници и потпредседници бирани су из Новог Пазара, а секретари из Сјенице и Тутина. Збор се састајао најмање једанпут годишње, а због важности које му је придавано и питања која су на њему расправљана, зборовима је присуствовао начелник Рашког округа.[13] Након формирања окружног збора и отварања нових школа половином двадесетих година, у срезу Сјеничком формиран је Срески збор у којем је учитељ Симеун Карамарковић (који је радио у Штављу 1925/36) био најактивнији члан.

Симеун је рођен у Сјеници 13. маја 1907. године. Учитељску школу је завршио у Скопљу. Када су учитељски зборови прерасли у учитељска удружења, Симеун је постао активан члан и у њима обављао значајне функције до краја живота. Премештан је више пута због своје активности [illegible]. Половином тридесетих година био је члан удружења за град и срез Сјеницу. Са те функције био је и члан Управног одбора удружења учитеља за Вардарску бановину. Као делегат учествовао је на конгресу удруже-

---

[12] Војислав [illegible], *Просвета и школство [illegible]*, 19–28.

[13] [illegible], *Школство у Новом Пазару и околини 1838–1941*, Нови Пазар 1987, 67–72.

Сл. 2 — Симеун Карамарковић

ња учитеља Југославије (1935. године). Био је и учесник конгреса одржаног у Бањалуци 1939. године где је био један од иницијатора »Трећу листу за избор« руководећих органа Југословенског удружења учитеља. Као учесник НОР-а од 1941. године ухваћен је и стрељан у Бањичком логору 1942. године.

Српски учитељски збор, као стручно удружење, деловао је до 1941. године. Т. С. Митовић је у извештају за 1928. записао да је до јуна 1928. одржано пет учитељских зборова који су били посвећени питањима значајним за услове рада школа, положај и статус учитеља, организовање и унапређивање наставе.

УЧЕНИЦИ

Организовано школовање на подручју Сјенице и њене околине почело је са отварањем основних школа у другој половини XIX века. Подаци о броју ученика, који су похађали прве основне школе, једва да су сачувани. Расути су и забележени на неким местима од стране лица која су се бавила изучавањем школства у тадашњим крајевима Старе Србије. Добровољност похађања школе, прекиди рада у одређеним периодима, због немања учитеља и сметњи које су чињене, хапшења и премештања учитеља до 1912. године и друге тешкоће онемогућиле су да се рад одвија у континуитету, као и да се воде о ученицима релевантне књиге. Било је то могуће тек у последњим деценијама XIX века, односно од успостављања ревизорске службе. Ревизија у школама сјеничког подручја извршена је први пут 1894/95. године од стране школског надзорника Михаила Гаџића, а наредна је урађена 1897/98. године.[74]

---

[74] М. Ф. Петровић, *Документи о Рашкој области 1890–1899*, 262.

Школа	Година	I			II			III			IV			Свега			[illegible]		
		м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.			
[illegible]	[illegible]	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	[illegible]		
	[illegible]																[illegible]		
	[illegible]	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	[illegible]		
	[illegible]	–	–	[illegible]	–	–	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	–	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		
	[illegible]															[illegible]	[illegible]		
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	–	[illegible]	[illegible]	–	[illegible]	[illegible]	–	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		
	[illegible]	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		
[illegible]	[illegible]															[illegible]			
	[illegible]													[illegible]	[illegible]	[illegible]			
	[illegible]			[illegible]			[illegible]			[illegible]			[illegible]			[illegible]			
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]			
	[illegible]			[illegible]			[illegible]			[illegible]			[illegible]			[illegible]			
	[illegible]															[illegible]	[illegible]		
	[illegible]															[illegible]	[illegible]		
	[illegible]															[illegible]	[illegible]		
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		
	[illegible]													[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		
[illegible]	[illegible]															[illegible]			
	[illegible]															[illegible]			
	[illegible]			[illegible]			[illegible]			[illegible]			[illegible]			[illegible]			
	[illegible]															[illegible]			
	[illegible]	[illegible]	–	[illegible]	[illegible]	–	[illegible]	[illegible]	–	[illegible]	[illegible]	–	[illegible]	[illegible]	–	[illegible]	[illegible]		
	[illegible]															[illegible]	[illegible]		
[illegible]	[illegible]			[illegible]			[illegible]			[illegible]			[illegible]			[illegible]	[illegible]		
	[illegible]															[illegible]			
	[illegible]													[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		
	[illegible]															[illegible]	[illegible]		
	[illegible]	Школа није радила[73]																	

---

[73] М. Ф. Петровић, *Документи о Рашкој области 1900–1908*, 382, 455, 500.
М. Ф. Петровић, *Документи о Рашкој области 1908–1912*, 304–306.
[illegible] [illegible], *[illegible]*, [illegible].
[illegible] [illegible], *[illegible]*, [illegible].

О броју ученика који су школе похађали 1916/17. и 1917/1918. године нема података, али смо забиљежили имена неких ученика. Школу у Гошеву похађали су: Велимир Вучковић, Василије и Радисав Чоловић, Радиша Рабовић, Драги и Марјана Милошевић, удата Пантовић, Вук Шошкочанин. Школу у Трешњевици похађали су ученици из Трешњевице, Царичине и Шушура. Из Шушура су похађали: Добросав, Јован, Живко, Петар, Бошко, Слободан, Драгослав, Љубомир, Богољуб, Боривоје — сви Гоболовићи, Дамјан Вучковић и Станка Бошка Вучковић. Школу у Лопижима похађала је Борка (Алекса) Лоњак, удата Вучковић. Школу у Тутину у згради мејтефа похађали су деца Буђевске општине, између осталих и Пето Куртановић, Вукомир, Крсто, Радомир и Александар — сви Нешадовићи из Буђева. У Буђеву је школа била у кући Лазара Павловића, а учитељ у кући Јована Радојевића, а ученици су били: Милосав, Богдан, Милутин — сви Тарбићи, Радомир Радојевић и други. Неки од ученика кажу да су ишли у школу заједно са фесовима на глави.

Постојећа документација о деци дораслој за школовање, о школском упису, редовности похађања и успеху на годишњим испитима, која се односи на школску 1919. годину. Те године у школи у Сјеници било је уписано 238 ученика: мушких 184 и женских 54. На крају школске године испит су положила 172 ученика: мушких 122 и женских 50.[54]

Школа у Сјеници 1919. год.	I			II			III			IV			Свега			Положило		
	М.	Ж.	Св.	М.	Ж.	Св.	М.	Ж.	Св.	М.	Ж.	Св.	М.	Ж.	Св.	М.	Ж.	Св.
	76	28	105	40	15	64	30	5	37	9	6	15	184	54	238	122	50	172

Школске 1920/21. године радило је свих четири основне школе у којима су била уписана 584 ученика, а 3.150 деце дорасле за школу остало је неуписано. Од броја неуписаних било је муслимана 1.831 (дечака 997 и девојчица 834), а Срба 1.319 (дечака 511 и девојчица 808). У сјеничкој школи био је уписан 321 ученик: дечака 255 и девојчица 66. Српске деце било је 206 а муслиманске 115. Међу њима је остало 150 дорасле деце: муслиманске 112 (дечака 35 и девојчица 77) и српске 38 (дечака 13 и девојчица 25). У школи у Лопижима био је уписан 71 ученик (дечака 66 и девојчица 5). У школи ове године није било ученика четвртог разреда. У школи у Аљиновићима било је 90 ученика: дечака 76 и девојчица 14, а ученици су били у првом и другом разреду, док у трећем и четвртом није било. На подручју ове општине остало је неуписано 264 ученика: српске деце 208 (дечака 90 и девојчица 118) и муслиманске деце 56 (дечака 24 и девојчица 32). Иначе је ова школа почела да ради 1931. године и обухвата-

---

54. Сеад Кујовић, *Развој основног школства у Сјеници и околини*, Зборник Сјеница 1/1, 158–164.

ла села: Аљиновиће, [illegible], [illegible], Миловин До, [illegible], [illegible] и [illegible], све до 1924. у школи које биле муслиманске деце — [illegible] [illegible] 1916–1918. У школи у [illegible] радили су први, други и трећи разред, и у њима је било 112 ученика. [illegible] [illegible] које су [illegible] села: [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], Стуб, [illegible] и [illegible] остало је неуписано те године 741 ученик.[77]

1930/31. год.	I			II			III			IV			СВЕГА		
Школа	м	ж	св	м	ж	св	м	ж	св	м	ж	св	м	ж	св
[illegible]	82	15	95	47	13	60	46	11	57	61	5	66	253	44	321
[illegible]	27	3	30	17	1	18	12	1	13	–	–	–	56	5	71
[illegible]	40	6	46	36	6	42	–	–	–	–	–	–	76	14	90
[illegible]	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	313
УКУПНО	148	24	163	120	20	140	58	12	110	61	5	66	391	62	504

Школске 1927/28. године радило је 13 самосталних школа и три [illegible] одељења. У њима је било уписано на почетку године 1.568 ученика, а у редовном року на полагање испита у јуну изашло је 1.078 ученика, а накнадно су полагали 42 ученика та је испит положило 1.118 ученика. Није полагало испит 450 ученика или 29,9%, јер су многи напуштали школу у току године. У следећој табели дајемо податке по школама како их је [illegible] Тихомир С. [illegible].

Р. бр.	Школа	Ученика на почетку године															Разред на крају		
		I			II			III			IV			СВЕГА			СВЕГА		
		м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.
1.	Аљиновиће на [illegible]	45	20	65	32	–	32	47	2	49	17	2	19	142	22	164	69	5	74
2.	[illegible]	13	–	13	4	–	6	11	–	11	23	–	23	53	–	53	45	–	45
3.	[illegible]	48	7	55	11	–	12	–	–	–	–	–	–	56	7	63	30	1	31
4.	[illegible]	38	8	46	33	5	38	41	1	42	4		4	116	12	130	70	7	77
5.	[illegible]	–	–	–	8	–	8	24	1	25	27	1	28	59	2	61	39	1	40
6.	[illegible]	46	1	47	26	–	26	27	1	28	34	–	34	133	2	135	36	–	36
7.	[illegible]	29	–	24	11	–	11	14	–	14	11	–	11	65	–	65	39	–	39
8.	[illegible]	36	8	44	34	11	45	13	–	13	16	–	16	99	19	118	70	11	81

---

[77] *Исто*, 150–154.

Р. бр.	Школа	Ученици на почетку године															Ученика на крају		
		I			II			III			IV			СВЕГА			СВЕГА		
		м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.
9.	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	14	7	[illegible]	[illegible]	1	[illegible]	[illegible]	3	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
10.	[illegible]	[illegible]	3	[illegible]	11		[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	3	[illegible]	[illegible]	7	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
11.	Сјеница	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	1	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
12.	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]										[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]
13.	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	1	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
	СВЕГА	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	12	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

Иако су упис и похађање школе били обавезни за сву дорасту децу (7 година), у пракси је то била више ствар добровољности. Школу су похађала деца којима је она била близу, а из удаљенијих села похађали су само они за које је у породици [illegible] до куће дођу. Такви ученици су становали код некога од рођака или пријатеља који су живели у селима где су школе биле отворене. Највише неписмених и полуписмених било је у многочланим и сиромашним породицама и међу женском децом. Из многочланих и сиромашних због немогућности да се за сву децу обезбеде књиге и потребан прибор и због [illegible] ишли у школу, већ и због [illegible] чување своје и туђе стоке. Сиромашније породице давале су децу у најам код имућних домаћинстава, а чување стоке почињало је од маја (од Ђурђевдана) све до завршетка косидбе и жетве у октобру месецу.

Школовању женске деце родитељи су посвећивали знатно мање пажње, посебно на селу. Изразито негативан став према томе је био [illegible] код муслиманских породица [illegible] да је било знатно [illegible] од села до села и код Срба. Ситуација са женском децом била је и у Сјеници. Када је школа отворена и почела да ради 1868. године у њој није било девојчица па је 1874. отворена посебна женска школа у којој је 1887. било свега 6 девојчица, а у 1904. години двадесет четири.

У школи у [illegible] 1896. године била су два девојчица, али је вероватно да их је било и раније. [illegible] Радовић, рођена у [illegible], била је учитељица у истој школи. Двадесетих година у школи у Сјеници радила је и [illegible] рођена у [illegible], а двадесетих и тридесетих година у Сјеници радиле су учитељице Цвета и Достана Тубић, Милосава Трифуновић и Милка Вукосављевић, рођена Караклајић, све рођене у Сјеничком срезу. Забележено је да је у школи у [illegible] 1899. била уписана једна девојчица, али [illegible] да их је у III разреду било све до 1912. Када је [illegible] школовању женске деце [illegible] 1927/28. године. У школама Сјеничког среза те године било је уписано 1.568

Сл. 3 — Алмина Зекић-Абдагић

Сл. 4 — Мунта Балдар-Ђорђић

ученика, а девојчица је било 377 (17,60%). Од 1.118 ученика на почетку [illegible] у [illegible] школску, девојчица је било 188 (16,64%).

Прве муслиманске девојчице са села уписане су у школе у првој половини тридесетих година. У Кладници то су биле Салиха Омера Шеровић и Емина Фејзула [illegible], у Гоњу Фура Ахмета Бибаревић, а у Раждагињи Цемила и Цена Бруловић.

Прве девојке муслиманке које су у срезу Сјеничком завршиле средње школе — учитељску школу у Новом Пазару 1958. године — биле су: Алмина Абдагић, удата Зекић, и Миндула Абдагић, удата Трубљанин, обе рођене у Сјеници. Прва девојка са села која је завршила учитељску школу 1963. године је Мунта Шуња Ђорђић рођена у Кладници, удата Балдар.

ФИНАНСИРАЊЕ

У обезбеђивању финансијских средстава за рад школа било је великих тешкоћа у свим временским периодима. Било је мањих или већих материјалних могућности, али и одређених узајамних повезаности које су произилазиле из [illegible] у одређеним друштвено-политичким и економским приликама, у којима су се Сјеница и њена околина налазиле. Од отварања прве школе у [illegible] 1835. до 1868. године, питање финансирања просвете на простору Старе Србије било је различито и неуједначено. Суочавало се са много тешкоћа, због чега често није било континуитета у обезбеђивању средстава па су школе и учитељи били препуштени сами себи и остављени да се сами сналазе.

Школа у [illegible] имала је да почне да ради [illegible] да је први учитељ био свештеник, па је за тим следило обезбеђивање њеног издржавања. До 1912. године финансирање школа било је двојако, како је и [illegible] настављено између два светска рата. Средства за плате учитеља обез-

бођавана је влади Србије, а средства за материјалне трошкове обезбеђивали су им терени. Од осамдесетих година XIX века о обезбеђењу средстава за материјалне трошкове старале су се хришћанско-школске општине Сјенице, Пљевља, Аљиновића и Штавља. О школи у Сувом Долу бринула је школска општина, јер парохије није било. Плате су биле редовније тек од 1868. године када је формиран одбор при Министарству просвете у чијој надлежности је била брига о просвети на неослобођеним деловима Србије. До преношења надлежности за питања просвете са Министарства просвете на Министарство иностраних дела, средства за плате учитеља слало је Министарство просвете преко поверљивих људи који су илегално прелазили српско-турску границу на Јавору. Плата је исплаћивана тромесечно и понекад и полугодишње, уручивана је учитељима уз потписивање признанице коју су достављали били дужни да преко посредника министарства, водећи рачуна да признанице не дођу у руке турских власти. Плате су исплаћиване у златницима и сребрњацима, а годишњи износи плата зависили су од висине средстава планираних за те сврхе у буџету Србије. Учитељи школе у Сјеници Јован Миловановић и Коста Костић имали су од 1869. до 1872. године годишњу плату од по осам дуката ћесаркија.[78] Када су питања просвете на неослобођеним деловима Старе Србије прешла од Министарства просвете на Министарство иностраних дела, које је основало српски конзулат у Приштини, средства за плате учитељима достављана су преко царинарнице на Јавору. Године 1899. преко царинарнице је упућен износ од 6.118 динара за пет школа, а 1904. године упућено је 6.000 динара. Царинарница на Јавору примала је следећа година од конзулата у Приштини средства у износу од 13.000 динара за 15 школа, 21 учитеља и за трошкове царинарница.[79] Према закону о учитељским платама у Србији, донетим 1899. године, учитељи су разврстани у четири категорије од којих је зависио годишњи износ плате. У прву категорију били су учитељи који су имали завршену Богословију и Вишу женску школу у Београду и њихова плата је износила од 840 до 2.400 динара. У другој категорији били су учитељи са завршеном Призренском богословијом и са завршених 6 и 7 разреда гимназије, а њихова плата је износила 720 до 1.920 динара. Трећу категорију чинили су учитељи са пет разреда гимназије и њихова плата је износила 440 до 900 динара. У четвртој категорији били су учитељи са курсом Светосавске претпарандне школе и са минималном школском спремом. Њихова плата износила је од 480 до 1.120 динара.[80]

Након оснивања и редовнијег рада школа значајно је [illegible] добијање резултата које је постигла у настави просвета, о чему су водили рачуна школски ревизори и сам митрополит преко својих органа.

---

[78] Радмила Пејовић-Поповић и Зорица Шљивић, нав. дело, 231.
[79] *Исто*, 161–173.
[80] *Исто*, 177–183.

Осим основне плате учитељи су могли имати и личне додатке који је износио 240 до 600 динара а обухватао је и управитељски додатак. У току служиовања учитељи су могли имати шест редовних повишица и то: учитељи из прве категорије за прве четири године по 240 динара, а за друге две по 300 динара; учитељима из друге категорије прве четири повишице износиле су по 180 динара, а друге две по 240. Трећа група учитеља имала је прве четири повишице до 120 динара, а друге две по 180.[81]

Школске 1895/96. године Саво Сошић и Милица Мариновић, учитељи у Цетињу, имали су по 900 динара. Томо Поповић из Лопате имао је 1000, плату 720 динара, а Велимир Пурић 480. У 1902. години Саво Кљакић, управитељ школе у Цетињу, имао је годишњу плату 1.020 динара, а Јанићије Ђорђевић, који га је замјенио, 1080 динара. По платном списку који је потписао Никола [illegible], предсједник Министарског савјета, 31. децембра 1907. године плате су имали: Алекса Јовићевић 940, Тиосављ Шћепановић 600 (Цетиње), Светозар Пурић — Андријевица 600 и Тадија Михаиловић — [illegible] 500 динара.[82]

Уредбом из 1910. године законито су регулисана многа питања везана учитеља: плата и унапређења у служби, дужина радног стажа, полагања практичног испита и друго. Уредбом су ревидиране одредбе Правилника и уместо четири сви учитељи су подијељени у три категорије: стални, привремени и учитељски приправници. Све до 1915. године плате учитеља су одређиване према одредбама ове уредбе, па је школске 1911/12. године Стефо Станојевић у Цетињу имао 1.500, Тадија Ђорђевић 840 а Тиосављ [illegible] 1.080 динара.[83]

Између два свјетска рата учитељи су као државни чиновници примали плату од државе. Били су разврстани у класе и разреде и од тога им је зависила висина принадлежности. У службу су ступали са најнижом класом разреда, а у току радног века могли су да стигну до вишег платног разреда. Унапређење у виши разред било је двојако: редовно после одређеног броја година проведених у раду, и ванредно које је зависило од постигнутих резултата, које су годишње оцењивали школски надзорници или друга лица овлашћена од надлежних органа за просвету. Учитељи су напредовали по платним разредима све до 1937. године када је [illegible] [illegible] у [illegible] [illegible].

Средства за материјалне трошкове између два светска рата обезбеђивана су прирезом који је из општинског буџета издвајан у буџет школа. Школске буџете састављали су школски одбори, а одобравали су га просветни органи Министарства просвете (а од 1929. године и просветни органи Зетске бановине). Висина средстава зависила је од убраног прореза, која је често остваривана у недовољном износу. Није био редак случај да органи за просвету министарства или бановине [illegible] прерасподјелу сред-

---

[81] *Исто*, 138.

[82] М. Ф. [illegible], *Документи о Рашкој области 1900–1912*, 209.

[83] [illegible], *[illegible]*, 32.

ставки које би предложили школски одбори. Како су остваривана средства за материјалне трошкове показаћемо на примеру стања за 1928. годину.

Р. бр.	Школа	Одобрено буџ. дин.	Исплаћено буџ. дин.	Однос одобреног и исплаћеног буџета	Дуг општина за буџ. 1928. год. дин.	Колико је требало да се да дин.
1.	Аљиновићи за Карајукиће	4768	1748	4:1		659
2.	Баре	11258	4604	2,2:1	–	2087
3.	Буђево	11080	1608	7:1	3801	6216
4.	Вапа	–	3681	–	–	8426
5.	Гоље	15210	7600	2:1	3400	3605
6.	Дуга Пољана	19480	7050	2,7:1		3608
7.	Кладница	15065	6486	2,3:1	–	3263
8.	[illegible]	4250	1238	5:1	2901	546
9.	Раждагиња	18480	10600	1,8:1		3903
10.	Расно и Жабрен	4650	5000	1,5:1	7460	3964
11.	Сјеница	92508	12086	7,6:1	8620	4806
12.	Тријебине	17520	1830	4,7:1	5600	852
13.	Штаваљ «Пештер»	4258	3030	1,6:1	2681	3668
	СВЕГА	214675	80457	3,6	17240	34129

Предлоге буџета школа предлагали су управитељи, али се догађало да и школски одбори не усвоје даге предлоге, као што се догодило у Штављу 1933/34. године. Школски одбор у саставу: Вучета Коминчанин, Вехби Расовић и Јеремија Живановић није се сложио да се повећа школски буџет за износ станарине коју је плаћао Никола Мијушковић, станујући у приватном стану.[84]

НЕКА ОБЕЛЕЖЈА ОРГАНИЗАЦИЈЕ НАСТАВЕ

Први план и програм за основне школе и упутство учитељима за рад у основним школама у Књажевству Србији донет је 1838. До 1871, када је донет нови закон [illegible] предмета [illegible] [illegible] су [illegible]. Међу

---

[84] [illegible], *Развој основног школства у Сјеници и околини*, [illegible] 193, 130–134.

[illegible] промена било је увећање часова у школама 1863. и доношење наставног плана и програма са бројем недељних, месечних и годишњих часова (1868. године) којим је укинут и стари правопис и уведен Вуков.[63]

У школама Старог Влаха настава је, у другој половини 19. века, била организована по угледу на наставне планове и програме у Србији. У пракси, међутим, није увек било тако, већ обично по могућностима, [illegible] [illegible] [illegible] како се радило у Србији. Међутим реализација наставних планова и програма зависила је од општих прилика, материјалних и политичких прилика, као и обезбеђења потребног учитељског кадра и уџбеника. Основна школа у Пљевљима почела је да ради 1855. године, али доступни подаци показују да је тек 1863. учитељ Илија Бојовић, брат [illegible] Петра Бојовића, који је радио у Пљевљима од 1862. до 1867. године донео први пут из Београда државни буквар, као и први српски читанки, три мала катихизиса, четири рачунице, четири мала [illegible] и једна требник.[64] Слично се догодило и са школом у Сјеници за коју се верује да је отворена 1868, иако се претпоставља да је тамо радила и раније. Доступни подаци показују да је прве уџбенике за ову школу послао [illegible] [illegible] на захтев учитеља Косте Поповића 1872. године.

Настава је у последњим деценијама османске власти обављана [illegible] под окриљем цркве и у оквиру тзв. Патријаршијских права Цариградске патријаршије. То значи да је настава била организована по систему манастирских школа јер су учитељи били људи са богословским или богословско-учитељским школама. Радојица Пантовић-Поповић и Вукосава Шалетић-[illegible] наводе да у сјеничкој школи до 1873. године није било ни уџбеника (нав. дело, страна 235). Они су такође забележили да су учитељи морали водити рачуна о наставним садржајима, тј. да не говоре о нечему што би могло изазвати било какву сумњу код турских власти и што би могло имати последице на рад школа и учитеља. То значи да је учитељима остављено значајно слободе при избору градива и достављању уџбеника. [illegible] су [illegible] [illegible] за које се сматрало да [illegible] [illegible] [illegible] планови и програми који су важили за Србију често редуцирани. Све до последњих деценија XIX века, односно до увођења обавезне [illegible] службе, у школама западне Србије наставни планови и програми нису били уједначени и јединствени у свим школама. [illegible] Радуловић са Јавора [illegible] од 1897. године на недостатак наставног плана и програма [illegible] [illegible]. [illegible] је да су [illegible] у [illegible] [illegible] окружну [illegible], [illegible] у [illegible] потребама, како и у свим наставним предметима. Тражио је да се изда наредба митрополиту

---

[63] Радмило Петровић, Лука [illegible] и остали, Сто година рада школе у [illegible] и [illegible], Чачак 1996, 7–5.

[64] Радојица Пантовић-Поповић и Вукосава Шалетић-[illegible], нав. дело, 232.

[illegible] да [illegible] основне школе у [illegible] епархији (Рашко-призренској).[86] Да је било слободе учитеља у избору наставних садржаја показују и подаци о полагању испита на крају 1883. године у школи у Сјеници. Према подацима истог дана (стр. 187) ученици су полагали у првом разреду: читање, рачун, писање и [illegible]; у другом разреду: историју цркве, цркве Христове, словенско читање, [illegible] језик, науку о богу, рачун, писање и [illegible]; у трећем и четвртом: [illegible] историју, цркве Христове, хришћанску науку, словенско читање, [illegible] језик, науку о здрављу, турски народни земљопис, писање и [illegible].[87]

На основу царске ираде, османска влада је септембра 1894. године издала наређење да свака немуслиманска школа мора увести учење турског језика. За контролу на крају године, како се програм спроводи, задужен је био кајмакам (срез). Наредба није могла да се спроводи у школама због недостатка учитеља са знањем турског језика, посебно у сеоским школама, а у школу у Сјеници овај предмет је уведен тек 1906. са два часа недељно.[88]

У [illegible] наставних планова и садржаја значајно су допринели [illegible] који су на челу [illegible], нарочито од времена када је митрополит Рашко-призренски увео обавезну реформу.

Од 1902. до 1908. године школе су радиле по наставном плану који је садржао следеће предмете по разредима.

Први разред: наука хришћанска, српски језик, рачун, цртање, писање, гимнастика и дечије игре (22 часа);

Други разред: наука хришћанска, српски језик, земљопис, основи природних наука и упознавање са пољопривредним пословима за сеоске школе, рачун, цртање, певање, гимнастика и дечије игре (22 часа);

Трећи разред: наука хришћанска, српски језик, словенски језик, основи природних наука и упознавање са пољопривредним пословима за сеоске школе, рачун, земљопис са хришћанским [illegible], цртање, лепо писање, певање, гимнастика са дечијим играма (24 часа);

Четврти разред: наука хришћанска, српски језик, словенски језик, [illegible], земљопис, основи природних наука и упознавање са пољопривредним пословима за сеоске школе, рачун, цртање, лепо писање, певање, гимнастика и дечије игре (25 часова недељно).[89]

Правилником о српским школама из 1909. године предвиђено је да школе раде пре и после подне, а [illegible] су два [illegible].

О [illegible] (1906–1908. године) [illegible] је [illegible].

---

[87] *Нав. дело*, 187.
[88] *Нав. дело*, 187.
[89] *Нав. дело*, 187–191.
[90] Вукоман Шалипуровић, *нав. дело*, 41.

Ученици, који су тих година похађали школу, сећају се да су читали из буквара који је написао [illegible], или да су имали часове на којима су учили да читају и пишу латиницом. Аутори књиге *[illegible]* истицали су да није било дозвољено да се наставља из историје и земљописа према уџбеницима који су важили до 1913. године већ и да се уче родољубиве песме Бранка Радичевића и Јована Јовановића Змаја. Уводили су и друге новине, па је уместо речи [illegible] коришћена реч [illegible], а уместо речи [illegible] реч [illegible].

Осим овакве [illegible] Гувернман доставио је 18. октобра 1916. године свим окружним командама нови наставни план и програм са налогом да се учитељи морају придржавати посебних [illegible] окупаторске власти у [illegible] ревизији. Наставним планом и програмом били су прописани следећи предмети: наука хришћанска, матерњи језик, рачуница и геометрија, познавање природе, наука о човеку, лепо писање, цртање и гимнастика.

С обзиром на кратко време и постојеће кадровске услове, вероватно је да је од оваквог плана и програма мало што реализовано, посебно у сеоским школама.

Године 1919, односно 1920. у школама Сремског среза наставно је почело по наставном плану и програму који је примењиван до 1913. године.

Предмети	Разреди			
	I	II	III	IV
Наука хришћанска	2	2	2	2
Српски језик са словенским читањем	6	8	4	4
Земљопис са српском историјом	–	–	3	1
Рачун са геометријским облицима	4	4	4	4
Познавање природе са пољопривредом, науком о домаћинству у женској школи	–	–	3	3
Цртање и лепо писање	2	2	2	2
Ручни рад	2	2	2	2
Певање	2	2	2	2
Гимнастика са дечјим играма	1	1	1	1
Укупно	20	22	24	27

До 1940. године неколико пута су мењани наставни планови и програми. Тако је 1923. донет нови наставни план и програм са следећим предметима: наука о вери, српскохрватски и словеначки језик, почетна стварна обука, земљопис, историја Срба, Хрвата и Словенаца, рачун са геометријским облицима, познавање природе и наука о здрављу, цртање, лепо писање, ручни рад (мушки и женски), певање и гимнастика са дечјим играма.

Т. Матовић је у свом извештају за 1928. годину написао да се у школама 1927/28. радило по прилагођеном наставном плану и програму који је донео Главни просветни савет 8. октобра 1927. и који важи од 1929. упоредо са Законом о народним школама, а најкарактеристичнија промена је била у томе што је уместо српско-хрватског и словеначког језика уведен државни и матерњи језик. И овај план је примењиван 1935. године.

ВАННАСТАВНА, ЈАВНА И КУЛТУРНА ДЕЛАТНОСТ

Поред рада на остваривању задатака предвиђених наставним планом и програмом, школе су се бавиле и другим различитим облицима ваннаставне, јавне и културне делатности. Ти облици активности били су временски и од школе до школе различити и зависили од објективно датих услова у срединама у којима су школе радиле, као у највећој мери и од квалитета просветних радника: индивидуално и колективно.

У условима ниске просвећености становништва, примитивног начина производње и различитих политичких догађаја у крајевима и окружењу, школе су биле оне установе које су својим деловањем просвећивале и мењале предрасуде средине. У најтежим условима ограниченог деловања и строге контроле рада — у време ропства под Турцима — просветни радници су [illegible] у својој делатности ограничавали само на чисто наставу. Због таквог свог деловања, у условима рада и [illegible], [illegible] су прогоњени и [illegible] а школе затваране. Карактеристични периоди таквих прилика били су године српско-турских ратова (1876–1878) и Рашчанске буне (1903–1908) када је један број учитеља због ваннаставне делатности на буђењу свести народа и подстицања на побуне против тиранције и насиља, глоба, великих пореза и дажбина, као и због организовања патриотских удружења и институција, био прогоњен и кажњаван. Учитељ Саво Марјовић, оснивач друштва «Свети Сава», морао је да побегне у Србију 1890. године а друштву је забрањен рад.[91]

Због јачег деловања или наставне и [illegible] подршке побуњеницима [illegible] кажњавани су у Рашчанској буни Вук Секулић, Саво Кликић, Тодор Манојловић, Стеван Алексијевић и други.

За отварање читаонице у Сјеници 1908. године заслуге припадају учитељу Стевану Алексијевићу, [illegible] један број [illegible] за [illegible] рад, просветно културног друштва «Братство» основаног 1921. године. Ваннаставна делатност и јавно деловање школа и појединаца значајно је [illegible] и [illegible] групе. Свечаности приређиване и јавни наступи ученика у извођењу културних програма (декламовање и приказивање [illegible]) били су најзначајнији облици културне комуникације са срединама у којима су школе радиле. У основној школи у Сјеници [illegible] 1907. године), у приправи је била постављена [illegible] програма [illegible] ученике

---

[91] М. Ф. Петровић, *Документи о Рашкој области 1900–1903*, 36.

која је уследила када су организовани јавни наступи са културно-забавним програмом за родитеље и грађане. У овом периоду основане су прве организације подмлатка Црвеног крста, соколске дружине и чете. Школске 1927/28. године у школама Сјеничког среза биле су организоване три организације подмлатка Црвеног крста. Владислав Џабић, [illegible] среза [illegible], у извештају о прегледу 1930/31. године пише да су учитељи Зора Рајковић, [illegible] [illegible], Миодраг Марковић, [illegible] и Вуко Тубић основали у својим одељењима организације подмлатка Црвеног крста и да подстичу учитељску штедњу и да раде у соколским друштвима.[92]

[illegible] за учитеља Мирјанчевића из Штаваља, [illegible] је да је основао подмладак Црвеног крста, соколску чету, [illegible] школски врт и [illegible], [illegible] се у задругу, формирао стрељачку дружину и [illegible] [illegible] [illegible] бора и јеле. И Марковић и Џабић [illegible] су о [illegible] учитеља у раду културно-просветног друштва «[illegible]», да су [illegible] из [illegible], у Сјеницу да би [illegible] у раду [illegible], и да су [illegible] [illegible] предавања [illegible] [illegible] [illegible] и родитељских састанака у чему су најактивнији били [illegible] [illegible], учитељ у [illegible], Илија [illegible], учитељ у [illegible], Перо Стефановић, учитељ у Другој [illegible] и [illegible]-Станојевић, учитељ у [illegible]. Учитељ [illegible] [illegible], родом из Војводине, био је крајем двадесетих година [illegible] просветно-културног друштва «[illegible]».

ШКОЛСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И КЊИЖНИЦЕ

[illegible] формирање библиотека и читаоница у школама почело је још 1858. године. Под тачком 16. Упутства за ревизоре, које је издао [illegible] [illegible] 1899, речено је да ревизори треба да виде и да ли у школама постоје библиотеке.[93]

На основу сугестија и извештаја школских ревизора просветни одбор је 1902. године донео ново упутство за школске [illegible] [illegible]. [illegible] четврта [illegible] упутства [illegible] је раду школских књижница. Ревизори су морали [illegible] утврде [illegible] [illegible] да ли су [illegible] на [illegible] и [illegible] је [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] да [illegible] школске одборе и учитеље да [illegible] своје школе [illegible] за [illegible] Српске књижевне задруге чија су издања [illegible] и корисна.[94]

Када је у Сјеници отворена читаоница 1900. године заслугом учитеља [illegible], на његову молбу да Министарство [illegible] [illegible] за читаоницу одговорено је [illegible] [illegible] су послате.[95]

---

[92] Сава [illegible], *[illegible] у Сјеничком [illegible] 1920–1940 [illegible]*, Зборник [illegible], 1997, 199–220.

[93] Радмила [illegible]-[illegible] и [illegible] [illegible], нав. дело, 194.

[94] *Исто*, 199.

[95] М. Ф. [illegible], *[illegible] [illegible] 1900–1912*, 230.

Прилог 3 Извештај Среског народног одбора среза Сувоборског од 30. јуна 1945. године

[illegible] Цвијић је записао да су турске власти забрањивале рад читаоница, или да су њихове [illegible] и [illegible] читање.

Школски надзорник Живојин Павловић је јуна 1921. године извршио преглед основних школа и у извештају за обе школе написао истоветан текст: [illegible] библиотека има за сада [illegible] комада књига, а [illegible] 63 [illegible] читаоница [illegible] библиотеком.[94] Исте године у школи у [illegible] било је 12, а у [illegible] 50 књига. Школа у Сјеници добијала је дечије листове «Наш лист», «Дечије новине», «Чувар здравља» и «Звездица».[95]

Пишући о школским народним књижницама, школски надзорник [illegible] је 1923. године [illegible]: «[illegible] је [illegible] у школским народним књижницама јер што је било забележено да [illegible], то је за време рата упропашћено, а сада при повратку [illegible] је [illegible], али како су мала новчана средства, то је тешко и набавити. Но ипак у будућим школским окрузима школски одбор [illegible] је [illegible] за набавку књига за школске књижнице. (...) Школе примају ове листове: «Учитељ», «Народну просвету», «Просветни гласник», [illegible] «[illegible]», а [illegible] примају [illegible] «[illegible] задругу».

[illegible] и [illegible] података о школским читаоницама и броју књига за учитеље и ђаке, у школама среза Сјеничког, дао је Т. [illegible] у свом извештају за 1927/28. годину.

Појединачне школе имале су следећи број књига: Аљиновиће 149, Баре 48, Вапа 170 за наставнике и 33 за ученике, Гоња 58, Дуга Пољана 225 за наставнике и 65 за ученике и народ, Кладница 90, Раждагиња 83 за ђаке, Сјеница 695, Тријебине 28, Штаваљ 127 за ученике и 24 за наставнике. Укупно је у свим школама било 1.208 књига за наставнике, 339 за ученике и 83 за народ. У школама је било 1.693 књиге, а у току Другог светског рата уништен је и сав [illegible] фонд, о чему говори извештај просветног референта среза Сјеничког [illegible] просветном [illegible] округа Нови Пазар 1945. године.

У [illegible] Среског народног одбора среза Сјеничког број 1035 од 30. 8. 1945. године упућеном Министарству [illegible] за науку [illegible] и културу, наводи се да је у срезу Сјеничком уништено 16 библиотека и 8.000 књига, да је порушено и спаљено седам школских зграда (Баре, Буђево, Дражевиће, Тријебине, Штаваљ и две у Сјеници), и да је онеспособљено још девет школа и једна зграда, као и да је сав [illegible] спаљен.[96]

---

[94] Историјски архив Рас, Нови Пазар.

[95] Сава [illegible], *Развој основног школства у [illegible]*, Зборник Сјеница VII, 151–154.

[96] Историјски архив Рас, Нови Пазар, ОНО [illegible], фасц., 237 [illegible].

Jevto Vučković

ELEMENTARY SCHOOLS AT SJENICA'S DISTRICT IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY AND IN THE 20th CENTURY

A development of elementary school teaching at Sjenica's district, which in some periods was differently named as a parish Sjenica, sanga Sjenica, area administrative district and commune, and that depended on a historical, political, material, sociological and cultural-educational occasions and from a public enlightenment and a level of population's sense in some periods.

From present conditions standpoint for school work and opening, a whole period of one and half century be split on time of the Turkish domination of until 1912, period Austria occupation from 1915 until 1918, a period of German Italian occupation from 1941 until 1945 and period of liberty between those periods and after the Second world war. Every of those periods are specific in many ways, but the most important is that in the periods without freedom work at schools was often without continuity and also with interruptions.

The material about schools work from 1945. until 2000. was published in the Novi Pazar journal 25/2001, and this article is about schools work from 1855. until 1945 (1855–1912, 1915–1918 и 1918 до 1945). Until 1912 a territory of Sjenica's commune worked five Serbian primary schools (four for boys and one for girls) and 32 Moslem (29 for boys and 3 for girls). Serbian schools (Lopiže and Sjenica) started their work at ecclesiastic's school buildings, and in Aljinoviči and Štavalj at private houses. The Moslem children attended classes of religious teaching at primary schools called mejtef.

The financing of school work was different. Funds for teachers stipends at Serbian schools were ensured illegal by a Serbian government and about funds for material expenses attended ecclesiastic — school communes. About Moslem's schools attended religious union (called vakuf) until 1909, when the law of schools at Turkey was brought with which was introduced an obligation of tax payment (maarif) from 2,5% which was payed by all taxpayers for religious union support.

Without continuity and irregular Serbian schools worked particularly in the year of revolts and rebel ions when the Turkish authorities punished and expelled teachers and closed schools. When a practice like that was characteristic for Serbian-Turkish wars (1876–1878) and after them, like as for a period of Bosnian's revolt at parts of Western Serbia in the period from 1903. until 1908.

In consideration of a small number of schools and voluntaryness of attending significant number of take children fit for education did not attended schools, and because of that illiteracy was at the highest level. Those rural Serbian schools attended on an average about 30 pupils, with an exception of Sjenica, where average

carried about 70 pupils. A special problem was resistance of parents to girls schooling and because of that sometimes measures of force were used.

In the period 1916–1918 an Austrian authorities activated work at existing schools and opened a new in the community centres, where since than they weren't. Two years of work (that was how long schools worked), were in harmony with politics of annulment a Serbian culture values and imposition of an occupier's values. The programme contents of social sciences were founded on aspirations of assimilation.

The intensive schools opening started in the beginning of the 20th century and generally in private houses. Until 1930 in 12 communities of Sjenica's district were opened primary schools in the places where they weren't before: Bradeva, Bare, Duga Poljana, Goraj, Vapa, Kladnica, Rasno, Raždaginja and five in bigger populated places: Karanile, Pravoševo, Gvozd, Žabren, Štrljica and Dragojlovići.

From 1930. untill 1940 school opening and building continued. They were opened in: Stup, Šare, Budija and Vrbnica, so in 1940 in Sjenica's district worked 17 schools and with that were created a new possibilities for bigger encirclement of children with schooling. Without regard to that fact untill 1940, at schools were considerable more boys than girls. A comprehension of parents that girl's shouldn't be educated, a distance from pupil's homes to schools and poverty because which a quite number of parents should not ensure a necessary outfit and text-books to all children in families (when were in average four to six children), were the fundamental reasons for situations like that.

Др Олга Зиројевић
Београд

СТОПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦА НЕМАЧКОГ ИСТОЧЊАЧКОГ ДРУШТВА (DEUTSCHE MORGENLAENDISCHE GESELLSCHAFT)[1]

Припреме за оснивање Друштва започеле су 1843. године у Лајпцигу. На том послу посебно се био ангажовао Heinrich Leberecht Fleischer (1801–1888), тада професор оријенталистике на Лајпцишком универзитету. *Немачко источњачко друштво* (Deutsche Morgenlaendische Gesellschaft — DMG) основано је 2. октобра 1845. године у Дармштату, а за његово седиште изабран је Лајпциг. То је најстарије немачко удружење оријенталиста и једно од најстаријих оријенталних друштава у Европи.

Циљеви овог друштва били су унапређивање знања о Оријенту, Азији, Аустралији, Океанији и Африци, уз учешће ширих кругова средине у томе.

После Другог светског рата и поделе Немачке Друштво је било принуђено да тражи ново седиште, које је коначно основано у Мајнцу 1948. године.

Библиотека Друштва основана је 1846. и од 1850. године има своје стално седиште у Халеу. Њени фондови брзо су се увећавали захваљујући тесној размени (са академијама у Берлину, Москви и Санкт Петербургу, као и оријенталним друштвима у Француској и Енглеској) и поклонима књига својих чланова и других оријенталиста.

Данас библиотека располаже са око 63.800 томова, па се убраја међу најзначајније специјализоване библиотеке за литературу са подручја арабистике, исламологије, иранистике и турскологије, као и других оријенталних дисциплина, уз богату текућу размену периодике.

Будући да је после поделе Немачке библиотека остала у Халеу (у Источној Немачкој), Друштво је од 1949. године имало библиотеку, најпре у Мајнцу, а потом у Минстеру, Марбургу и од 1978. године у Гисену, да би се оба дела библиотеке у лето 1994. године сјединила у Халеу.

Библиотека располаже и оријенталним рукописима: од укупно 358, има око 135 арапских, 72 персијска и око 68 турских. Опис прве (претежно старије оријенталистичке) збирке сачинио је Hans Wehr (Leipzig, 1940). Међу нај-

---

[1] Податке црпела сам из: *Islamische Kunst in Deutschland*, herausgegeben von Joachim Gierlichs und Annette Hagedorn, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 2004, passim.

[illegible] рукопис у збирци убраја се златом украшени арапски Кур'ан (настао 1790) са турским преводом и коментарима, из поседа Heinrich-a Leberecht-a Fleischer-a.

Персијских рукописа [illegible] је [illegible] године [illegible], међу којима се посебно истичу рукописи Низамијеве поеме *Лејла и Меџнун* (с богатим минијатурама, с почетка XVIII века).

Турски рукописи нису досад у целини каталогизовани.

Ту је и историјски вредан фонд од око 22.000 наслова, међу којима се налази и чувени [illegible] *Канон* Авицене (Ибн Сина) из 1493. године. Ту су и други штампани радови који припадају исламском културном кругу — на латинском језику. [illegible] у периоду од [illegible] XVI века [illegible] у њему [illegible] било да садрже [illegible] да су у целини [illegible] на арапском језику. [illegible] активност у [illegible] исламског света, пре свега на Блиском истоку, [illegible] је заступљена у библиотечким фондовима. Ту се налази многобројна рана оригинална штампана издања из Бејрута, Дамаска, Истанбула и Каира. А обрађују разне теме: језик, историју књижевности, природне науке, медицину, као и [illegible] документе и историју. Издвајамо само 125 филолошких расправа и граматика, насталих у времену од 1505. до 1908. године, [illegible] језика исламског културног круга.

У поседу библиотеке налази се и прво [illegible] издање [illegible] Кур'ана (1772, Франкфурт на Мајни). Ту су, најзад, и 23 издања чувене арапске збирке прича *Хиљаду и једна ноћ* (арапска, немачка, француска, енглеска и [illegible] издања).

Из збирке уметничко-историјских предмета, која свој настанак дугује сакупљачкој активности оријенталиста и бројних путника, нарочито у XIX веку, издвајамо само [illegible] астролаб ([illegible] астрономски инструмент за мерење висине сунца и звезда) [illegible] угравираним куфским писмом (вероватно из XVII века).

Цео тај културно-историјски [illegible] није до данас уређен [illegible] каталог.

Од свог настанка *Друштво* организује свако треће, четврте или пете године *Немачки дан оријенталиста*, увек на неком другом немачком универзитету. До 2000. године било их је укупно 28. Међу делатности [illegible] заступљеним на овим скуповима налази се и секција «Уметност и археологија».

Од самог његовог оснивања за све [illegible] *Друштва* је значајна публикација *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (ZDMG) — досад је публиковано 154 годишта. Уз часопис, *Друштво* објављује и *Abhandlungen zur Kunde des Morgenlandes*, међу којима су [illegible] из историје уметности.

За сваког ко се интересује за Блиски исток веома је значајан Оријенталистички институт Бејрут са својом филијалом у Истанбулу. *Немачко оријенталистичко друштво основало* је Бејрутски институт 1961. године (који финансира, поред немачке државе, фондација и немачка привреда). Иако је веома брзо постао важан део академског и интелектуалног живота Бејрута, Институт је, због грађанског рата у *Либану*, био принуђен да 1987. године привремено напусти Бејрут и пређе у Истанбул. Истанбулски институт концентрише своју активност на Турску и централноазијску традицију. После повратка у Бејрут (1994) оба института позивају научнике из државног и западног света на заједничка истраживања. Међу њиховим издањима посебно су значајна *Beiruter Texte und Studien*. Оба института располажу и *добрим библиотекама*.

Друштво данас броји 850 чланова и сарађује са многим институцијама у Европи и целом свету.

Бојан Бојанић
Урбанистички завод Београда

АЛЕКСАНДАР КАДИЈЕВИЋ: *ЕСТЕТИКА АРХИТЕКТУРЕ АКАДЕМИЗМА (XIX–XX ВЕК)*

Грађевинска књига: Београд 2005, стр 488, илустр.

Из богатог историографског опуса, може се слободно рећи, најбољег познаваоца новије српске архитектуре из редова историчара уметности, (уз др Зорана Маневића који је по вокацији архитекта са докторатом одбрањеним на катедри за историју уметности) до сада није изашло комплетније историографско остварење. Ту спада и студија књига «Естетика архитектуре Академизма» проф. др Александра Кадијевића која систематски сагледава ток у њеним фундаменталним идејама, које тумачење теорије академизма, као и примењено пројектовање, тако и домаће стваралаштво у овом стилу. Књига је изашла у издању «Грађевинске књиге», а чију су рецензију урадили проф. др Марица Шупут и проф. др Миодраг Јовановић.

Први део књиге је подељен на пет поглавља од којих прво «Појам академизма» садржи «Увод» и «Дефиниција академизма. Српски појмови. Видови испољавања академизма у архитектури.» Друго поглавље првог дела разматра «Академизам у свом добу (XIX–XX век)», а затим следећа обрађују «Урбанистичка драматика, морфологија, структуралност и семантика архитектуре академизма», «Академизам као вид инструментализације политичких идеја у архитектури» и као пето поглавље «Естетика архитектуре између академизма и тежње ка промени идеја и облика».

Други део књиге је подељен на «Историзам академизма у српској архитектури (средина XIX — средина XX века)» и поглавље «Тумачења академизма у историографији новије српске архитектуре».

Ту су још «Резиме», Списак скраћеница, Порекло илустрација, Посебне напомене и Индекс. Књига садржи 488 страница, а важно је напоменути да аутор даје велики број напомена уз свако поглавље, као и да књигу прати велики број илустрација.

У Уводу аутор нас упознаје са појмом академизма и његовим пореклом, везујући га за античку Грчку и Платонову Академију (у Атини Академској) одакле и потиче првобитна употреба. Поред тога Кадијевић нам објашњава и неправилну употребу термина која је владала у прошлости и која је своју рехабилитацију нашла тек са новијим тумачењима академизма која настају у ери постмодернизма. Други део истог поглавља тиче се ближе дефиниције и покушаја да се објасни српски појам и употреба

стилских термина а све у циљу квалитетнијег и јаснијег објашњења саме [illegible] праксе. Ту се наводе неокласицизам, [illegible] стилови и историјски стилови као примери које користи историографија у објашњењу праксе у грађењу која је владала у свету током 19. и прве половине 20. века а која је била у употреби и код нас од 60-тих година 19. века. Такође аутор наводи и комбинације ових термина које доводе до дуплирања самог појма као и коришћење једног у оквиру другог термина које често доводи до погрешног поистовећивања једног термина другим. Између осталог користи се као израз у [illegible] грађења и стилски [illegible] за [illegible] као и [illegible] [illegible] које су их [illegible], а не које су и добиле назив.

Друго поглавље аутор посвећује пракси академизма од 1800. па до 1950. године које је било доминантно у светској архитектури тог периода. Наглашавајући да је на академијама формиран добар укус а не правила грађења, Кадијевић [illegible] утемељује са коришћењем мотива из старохеленских, грчких, римских, готичких, ренесансних, барокних и других класицистичких пракси. Архитекти тог периода су употребљавали или један од [illegible] или су често вршили комбинацију два или више стилова. Наводи се и пракса организације односно функционалности објекта при чему се у овом стилском периоду раздвајају фасада и унутрашњи садржај објекта, што је тенденција још из времена барока где фасада добија своју самосталност. У првој половини 19. века са појавом романтизма, који је историјским стиловима приступао у односу на академизам, долази до [illegible] [illegible] а у [illegible] [illegible] и до [illegible] [illegible] [illegible], што је омогућило за [illegible] старијих стилова. Све ово [illegible] [illegible] је [illegible] утицаје на академистичку праксу. Аутор користећи компаративни метод указује читаоцу са употребом стилова појединих епоха у [illegible] остварењима широм Европе. Такође се наводи да је и академизам за време свог постојања претрпео развој од, [illegible] до 1850. године преко [illegible] од 1850. до 1914. и на крају [illegible] до 1950. године. И као што је већ наведено [illegible] је утицаје стилова који су [illegible] [illegible], као што су у 20. веку Ар-Нуво и модернизам. Користећи поделу Н. [illegible] у развоју стилова из Ренесансе — Маниризам, Барок, Неокласицизам, Академизам, Ар-Нуво, Модернизам — Постмодерна — Деконструктивизам, Кадијевић указује на паралелну [illegible] при чему [illegible] прве стилове у [illegible] [illegible] [illegible] или [illegible], друге у које спада и академизам у [illegible] а треће у [illegible]. Аутор на крају указује на [illegible] академизма и постмодерне.

Треће поглавље које објашњава урбанистичку димензију архитектуре академизма аутор користи да би се указало на Османовом реконструкцијом Париза 19. века и реконструкцијом Беча. Ринга где се [illegible] водило рачуна о естетском ефекту и монументалности него о уређењу градова, као и о реконструкцијама градова колонијалних и полуколонијалних земаља са [illegible] тенденцијама. Упоредо са [illegible] праксом развијала се и теорија, која је [illegible] утицала на ту праксу, утврђујући правила по којима су

се развијали морфологија и структуралног трајања дајући предност морфологији, пошто су се грађевине развијале од споља ка унутра. До промене-помака је, како аутор наводи, суштинског начина организовања простора дошло у Модерној са Френк Лојд Рајтовим (органским планом), Адолф Лосовим (Раумпланом) и Ле Корбизјеовим (слободним планом) при чему се укида разлика између спољног и унутрашњег простора. Исто тако долази и до постепеног редуковања стилских елемената и фасадних [illegible].

У наредном поглављу Кадијевић објашњава утицаје политике и владајућих [illegible] на друго, указујући да је још од времена 17. века дошло до [illegible] концепата кроз архитектонске [illegible] (иако их је било и у ранијим периодима). Та пракса се наставља и у академизму од 19. до половине 20. века, а све то објашњава и архитектура Трећег Рајха која [illegible] модернистичком Баухаусу користи архитектуру академизма строгих стилова која је на захтеву, да би представљала његову величину и моћ.

И најзад у поглављу [illegible] аутор се дотиче кризним моментом у архитектури академизма. Истичући да академском [illegible] од утврђених правила грађења са [illegible] почињу и модернисти правила која би по дефиницији требала да буду прогресивнија али исто тако [illegible] академског стварања [illegible] позицији [illegible] у оквиру [illegible] градитељства.

Други део ове књиге у целости је посвећен домаћим стваралаштвом и историографијом. „Поетика академизма у српској архитектури" како гласи наслов поглавља ове књиге прави је уџбеник у области архитектонског градитељства друге половине 19. и прве 20. века. У том делу Кадијевић нас подробно упознаје са архитектама и њиховим остварењима доводећи [illegible] развој јавног стваралаштва на три раздобља. Ту са [illegible] и европска искуства на којима су се први градитељи школовали док није дошло до отварања услова за почетак рада нових Академија. Та три раздобља могу да се упореде са већ наведеним фазама развоја у европској пракси свакако са мањим временским закашњењем тако да их [illegible] довољно наводити. Исти случај је и са утицајима сецесије у првој четвртини 20. века у академистичку праксу као и [illegible] око два стила.

Последње поглавље ове књиге је један од ретких примера прегледа [illegible] историографа новије српске архитектуре у нашој савременој пракси. Александар Кадијевић сажима критике и историографе уметности хронолошким редом наводећи и њихове ставове у критичкој мисли домаће праксе. Ово поглавље које је важно за нас да да свеобухватан допринос историографским истраживањима [illegible] аутора, као и [illegible].

Историограф средње генерације, овом књигом која је [illegible] систематизованој научној теорији са [illegible] даје свој допринос за упознавање својих студената са домаћом и светском праксом и теоријом у овом стилу. Такође ова књига [illegible] позицији [illegible] за стварање са [illegible].

МЕХМЕД СЛЕЗОВИЋ: НОВИ ПАЗАР КАО ЛИКОВНА ТЕМА

(изложба цртежа, графика и слика Мехмеда Слезовића у Новом Пазару отворене 24. марта 2006. године, поводом десетогодишњице смрти др Ејупа Мушовића: Музеј «Рас» — Нови Пазар)

Маја Малешевић
Београд

[illegible] вечерас [illegible] говоре, кад [illegible] у [illegible] да [illegible] [illegible] [illegible] града [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Слезовићеву [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] је [illegible] [illegible] [illegible].

Оно што је Босна за Андрића, то је Нови Пазар за Мехмеда Слезовића. [illegible] је његово детињство. [illegible] за изгубљеним рајем.

У [illegible], [illegible] Грубишић, [illegible] «Чаробни, [illegible] [illegible] [illegible]!» [illegible] Слезовићевог Новог Пазара.

[illegible] [illegible] [illegible] је [illegible] [illegible]:

«Неумитна прошлости!
Сени минулих дана!
[illegible] и [illegible], Слезовићев је [illegible] и ликовни [illegible] у трагању за изгубљеним временом. А [illegible] [illegible] [illegible] су [illegible] [illegible] и графике.

Као магична мапа Новог Пазара [illegible] [illegible] у [illegible] Слезовићевог [illegible] [illegible] видљивог и невидљивог света, [illegible] [illegible] и унутрашњег [illegible] у [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] и [illegible].

[illegible] [illegible] Новог Пазара је Слезовићева [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] је [illegible] [illegible] укус и мирис Слезовићеве [illegible], [illegible] [illegible] и [illegible].

Тешко је [illegible] замислити [illegible] и графичара Слезовића без [illegible] и [illegible] Слезовића. Так је [illegible] с другим [illegible] [illegible]

уметничка мисао. [illegible] кроз сопствене [illegible] до [illegible] дела.

Све остало је хореографија [illegible] и предмета, боја и облика.

И овај чудесни фундус [illegible]. Дијалог сликара и графичара.

Вечно преплитање призора и приче.

Шехерезада [illegible] је [illegible] Станојевић.

На овој изложби која је у [illegible] Неле Пашић, а Станојевићеве слике и графике [illegible]!

Душан [illegible]

Београд

Уз осећање да је ово изузетно признање, које [illegible] доживети као чин [illegible] поверења, и поштовања, и [illegible], уз изложбу [illegible] Станојевића, који се, као рођени Новопазарац, за протеклих нешто више од четврт века, после школовања на београдској академији јавно потврдио и доказао као [illegible] уметник [illegible], мајстор [illegible] талента, цртежа, [illegible] жанрова, и графике у дубокој штампи, а потом и као уман и образован човек, [illegible]. Иначе, уместо [illegible] питање о томе шта представља [illegible] дело, ваљало би на почетку рећи да се он [illegible] уметник у [illegible], који у процесу уобличавања свог ликовног језика, [illegible], тада, [illegible] у [illegible] сликара и графичара, као што су [illegible], Драгуљ, [illegible] графичар и сликар [illegible] простора и [illegible]; [illegible], фигуративни [illegible]; [illegible], [illegible] сликар [illegible], и [illegible] Антоновић.

Време које је уследило, убрзо је показало да је Станојевић за себе [illegible] преданости [illegible] и благородно [illegible] коју је успешно [illegible]. [illegible]

[illegible], он је [illegible] бити [illegible], крећући се путем [illegible], кроз [illegible] и [illegible] бића.

Као [illegible] реалности, он је у [illegible] фигурације људи и амбијента, духа [illegible], у графикама је [illegible] свe упорније [illegible] и [illegible], нарочито у [illegible], и за то је добио [illegible] међународна признања.

По, [illegible], [illegible] је рећи да је он у [illegible] од поменутих [illegible] постигао [illegible] да би био [illegible] успешан и [illegible] уметник, чак и

да се [illegible] [illegible], [illegible] само за једну групу, али што су [illegible] [illegible] по мери будућих генерација.

Оно што Милорад Стевановић [illegible] радовима и [illegible] [illegible], без [illegible] на [illegible] позицију у развоју краја XX и почетка XXI века у сфери [illegible], није само оно што је урађено, већ и оно што јесу у процесу, што [illegible] књиге и [illegible], данашња [illegible], као некада код Табаковића, и у тој сфери естетичког и [illegible], [illegible], и [illegible], која се [illegible] средине, а да не заборави [illegible] трагове, [illegible] и [illegible] човека, упитаности над судбином.

Ако [illegible] пре [illegible] речи, како се [illegible] у [illegible], која је у [illegible] дата форма за будућност, онда је и [illegible] Милорад [illegible] као [illegible] текстовима и дискурсима које се [illegible] године.

[illegible] у времену које [illegible], [illegible].

У [illegible] фаза, [illegible] је [illegible] као [illegible] добу [illegible].

И [illegible], у [illegible] интерпретацији.

Драгана Милосављевић
Народни музеј
Ужице

[illegible] Милорад Стевановић, [illegible] мајстор, [illegible] у [illegible] дубине. Како [illegible] ретким, [illegible], и [illegible], [illegible] да ће [illegible] од [illegible], [illegible] угла, а [illegible].

Сликарство [illegible]

[illegible] »[illegible] Пацар [illegible]« која је повод овог [illegible], било је могуће [illegible] и као »[illegible] Милорада Стевановића« и не би се погрешило. [illegible], или готово све, што [illegible] јесте [illegible] и дубока [illegible]. За [illegible] од [illegible] пута, Стевановића [illegible] [illegible] [illegible], а [illegible] да је он, [illegible]

листове нестајања старих чаршија и људи давно заборављених. Преко [illegible] [illegible], мајстор Спасојевић персонификује оне наше старе чаршије које нестају или су нестале под ударом псеудомодерног. Архаичне урбане [illegible], куће са доксатима и чардацима [illegible], [illegible] [illegible] само што међу [illegible] [illegible] [illegible] место — готово да више не постоје осим у Спасојевићевим сликама и цртежима. Отворене капије [illegible] [illegible], за које [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] дела једног времена и човека у њему, у коме је живот само другим [illegible] и морао бити [illegible]. Кажу да је француски сликар Бонар волео да слика предмете који су нестали и Спасојевић оне објекте и пејзаже који нестају или ће нестати. Али по [illegible] сопственим чулима он њима [illegible] прошлост, можда и налази у фотографији да оне бележе за сваки случај, да их не заборави. Међутим, та слика у тој фотографији која [illegible] [illegible] и прелази у сфере духовног, јер [illegible] уживљености, [illegible] и боже [illegible] над овим постојањем и овим догађајима.

Мајстор Спасојевић, попут [illegible] чаробњака и маштара чува тај свет који нестаје, помоћу архетипа, за нас, за неки други живот у који он засигурно верује.

Али и друге различите теме, композиције, пејзаже, предмете и студије, укључују на [illegible] [illegible] овог мајстора као и на лепе и сата [illegible] рада и трагања. Студије и скице [illegible], портрета затим предмета и мртве природе, [illegible] Спасојевића са особеним модерним [illegible], најближој традицији [illegible] [illegible]. Не без разлога, да се дође композиција на другима; [illegible] то је и мера [illegible]. [illegible] умешности, [illegible] [illegible] вредност са [illegible] [illegible] портрета, Франческа Гвардија, Пјетра Лонгија, Јакопа Басана, али, често [illegible] [illegible] Леонардовим студијама. [illegible] [illegible] Орфеја, [illegible], [illegible], затим портрети Спасојеве мајке, Уметниковог брата, [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Јер код Спасојевића ништа није случајно и све је резултат промишљања и мере. То је промишљени унутрашњи ред на свим елементима који чине уметничку графику или слику.

Личност и стваралачка судбина

Већ су [illegible] критичари који су о њему писали уочили његову [illegible] са старијим [illegible], графичарима и сликарима: Мерсадом Бербером и Сафетом Зецом. Изнесено је мишљење да је Спасојевић врло брзо схватио да је његов пут трећи пут, и само његов. Као што је већ давне [illegible] [illegible], «Кренуо на пут сам, и сви други [illegible] бићу с тобом како их нађете...» Спасојевић се држао, прихватио сопственим ку-

ту, дугу усамљеног стварања у средини у којој није, а тада и није било, правих разумевања за његово сликање. Али пут је одабрао сликар који је то сликање знао, био је вођен интуицијом и властитим знањем, и наставио је путовања. Свестан властите надарености био је у исто време и свестан у ограничености трајања даровитости. Сопствени пут тражио је, и увек ће тражити, мукотрпно [illegible]. Илузија која се само условно [illegible] [illegible], најчешће не дуго брзо завршава [illegible]. Другим речима, надареност се губи као што се и новац губи на картама. На крају, Свеловић се [illegible] и као личност и као [illegible] таленат.

Личност која је успела да обузда, усмери таленат, да не буде [illegible] [illegible] [illegible], емоције у размишљању и разумевању у [illegible]. У свему томе он је успоставио право духовно у односу према свету и властитом окружењу. Он је препознатљиви сликар, што у његовим годинама, није јединствено ни лако, као што се стиче [illegible] стилова. Он је [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] и [illegible]. Свестан себе у времену и времена у себи није дозволио да га, што је важно у провинцији [illegible], узме [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] страх.

Следећи [illegible], Исидора је размишљала, да: »... не причи о снагама [illegible] свога таланта а не причи о [illegible] [illegible] свога таланта [illegible] таланта.« А [illegible] Умерено водити [illegible] записао је: »... Када ти неко каже да си [illegible] у [illegible] [illegible] смислу [illegible] [illegible] речи био од свега сликан без обзира, [illegible] као си уметник.«

Сликар и Завичај

Провинција или центар, то је у Уметности као и у животу, стара и [illegible] дилема. Од средњег века до наших дана у центру, [illegible] и [illegible] [illegible]. Даље дилеме [illegible] провинција били су привлачни и многи [illegible] је: Млетачка и загушљива Атина, помпезна и бурна Александрија, [illegible] Рим — [illegible] од [illegible] [illegible] од средњовековних градова који у њиховим очима [illegible] [illegible] а у [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] на таквом простору били су извори зараза и болести.«

Једно је сигурно, почасти, слава и признања и награде много ређе стижу у провинцију него у центар. Тога није спречила ни ова средина. [illegible] [illegible] [illegible] која [illegible] [illegible] [illegible] култура, [illegible] [illegible] за [illegible] време, [illegible] [illegible] и само на [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] ово [illegible] [illegible] електронске комуникације, што је [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], у коме су границе сужене а растојања готово [illegible]. Али није ли сужена раније да у сфери духовног, [illegible] [illegible] и закључка? [illegible] [illegible].

Дакле, то све довело Свеловића који се [illegible] у [illegible], није [illegible] само [illegible] [illegible]. То је увек и [illegible] [illegible] [illegible], на који се [illegible]

[illegible] ме. Питање је непосредно [illegible], и можда је овој [illegible] форми елаборације. Једноставније речено, постоје места за која смо везани метафизичком [illegible] и попут Атласа када нас од тог [illegible] одвоје, покушавамо [illegible]. [illegible] стварања, мање је говора, мање имагинације, [illegible] бити. Почело је [illegible] [illegible] Сибира [illegible] готово [illegible]. Одмах су је послали у Москву, добила је стан, посао, све услове. Али стихова више никада није било. [illegible] бити је [illegible].

Да ли је ово најједноставнији начин да се објасни [illegible] Милена Стојковић и њега самога? Можда? [illegible] јесте. Али [illegible] [illegible] у Новом Пазару. [illegible] али мора бити да јесте у вези са човеком и тиме са кога је [illegible]. Није ли тајна [illegible] управо у томе?

Нови Пазар и Милена Стојковић. Да ли је то, та чаробна веза која не признаје, на свим меридијанима [illegible]? Попут Шеда и [illegible], Сомбора и [illegible]? [illegible] других који у овом часу [illegible] по страни, а из престижности [illegible]. Коначно, можда је мање важно где сте поникли, већ понесите све тога са собом и у себи [illegible].

Тој старој вароши, Новом Пазару, коју само [illegible], са [illegible], чаршијом и баштама, [illegible], грађевинама и [illegible] — [illegible] у њој живети, [illegible]. Али, као грађанин, [illegible] и даље [illegible] је Стојковић [illegible] Пазара, крајње је време да се [illegible]! Јер где је [illegible] [illegible]?

Овим [illegible] аутор затвара један циклус и започиње један, по свему судећи обећавајући пут. Нови Пазар је [illegible] [illegible] и [illegible]. [illegible] [illegible], [illegible] и [illegible], [illegible] [illegible].

На крају, признање које по овој тематици [illegible], можда је за аутора и најприродније. Ово може да делује не [illegible]. Ово је на време. И само је скромна и мала утеха за бескрајни [illegible] славље и сумње. Славље, јер без ње нема стварања, истинске личности, и сумње, јер никада [illegible] оставља поуздан траг.

Светлана Чековић
Музеј »Рас«
Нови Пазар

ИЗЛОЖБЕНА ДЕЛАТНОСТ МУЗЕЈА »РАС« У 2005. ГОДИНИ

ПРВА ГОДИШЊА ИЗЛОЖБА САНЏАЧКОГ УДРУЖЕЊА ЛИКОВНИХ УМЕТНИКА
(04–25. 03. 2005)

Галерија »Сопоћанска виђења« и Музеј »Рас« били су домаћини Прве годишње изложбе Санџачког удружења ликовних уметника која је, новопазарској публици, презентована у просторијама Музеја.

Представљено је 29 ликовних остварења уметника из Новог Пазара, Сјенице, Нове Вароши, Пљеваља, Пријепоља, Бијелог Поља.

За свечано отварање штампан је каталог са репродукцијама изложених дела.

»... Свакако овакав значајан скуп је, рекао бих, вишеструк. Са једне стране, значи се наставак на интеграцији ликовног живота у Санџаку, са друге, она, по својим одликама младих стваралаца и промовисању и афирмацији, такође присутних у нашим срединама, и са треће, чини се сигурнији искорак према будућим младим ствараоцима у смислу њиховог промовисања квалитетније уметничког стварања...«

(из каталога, Срђан Марковић)

»... На темељима већ стечених искустава и поступног деловања ликовног живота, најпре у раду ентузијаста, истрајних заљубљеника у уметност, а касније групе образованих школованих стваралаца око Клубова »Сопоћани« и »Курша«, Ликовне колоније и Галерије »Сопоћанска виђења«, те на крају и Ликовне колоније »Сусрет генерација уметника«, створено је погодно тле за развој ликовне културе, заслужено развијена. Сигурно ће нове бити и ангажовање младих стваралаца, образованих на ликовним уметничким школама широм бивше Југославије...«

(из каталога, Цветко Ребровић)

ИЗЛОЖБА ФОТОГРАФИЈА »СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ И КУЛТУРА МОГА КРАЈА«
(15–22. 04. 2005)

Путујућа изложба фотографија под називом »Свакодневни живот и култура мога краја« организована је у Нишу, Књажевцу, Београду и Но-

вом Пазару. Организатори ове изложбе су били исламофилска хуманитарна организација Сонди, група Мост из Београда у сарадњи са Центром за мир и помирење Санџак и Музеј «Рас» из Новог Пазара.

Изложба фотографија је резултат конкурса који је трајао неколико дана у Нишу, Књажевцу, Босилеграду и Новом Пазару, када би се прикупљали радови [illegible] студената, а који су представљали различитост и заједнички живот различитих култура и начина живота, обичаја и традиције у западној, источној и југоисточној Србији.

Изложба је била заснована на одабиру 75 фотографија за које се жири одлучио, од преко 500 пријављених фотографија, из ова четири града. Изложбом је било обухваћено и 20 фотографија Драгољуба Замуровића, преузетих из његове фотомонографије «Србија».

Изложба је дала могућност размишљања о различитим начинима живота у Србији, подстичући свест о мултиетничности која постоји, а некада [illegible], као особини која је најзанимљивији и најзначајнији аспект који треба сачувати и развијати.

Поводом изложбе штампан је каталог са, делом, фотографија са путујуће изложбе «[illegible] живота и култура [illegible]».

ИЗЛОЖБА ВОШТАНИХ ФИГУРА
(30. МАЈ — 11. ЈУНИ)

У пријемном холу новопазарског Музеја приређена је, крајем маја, изложба воштаних фигура из музеја Санкт Петербурга из Русије.

У природној величини представљени су: Аристотел, [illegible], Петар Велики, Наполеон, Хитлер, Стаљин, Рузвелт, Черчил, Путин...

Интересантно је напоменути да је, [illegible] воштаних фигура дело врхунских стручњака (вајара, [illegible], [illegible]...) који на воштаној изради раде од једне до три године, да се оне прописно раде по руској технологији [illegible], да могу, од кога су израђене, може да издрже температуру од −50 до +40 степени.

Изложба, иначе, први пут је гостовала у нашем граду и побудила је велико интересовање. Ову, нешто необичнију изложбу, видело око 4.000 Новопазараца.

«СЛИКЕ»
ЖАРКО ПЕТРОВИЋ
(21. 09 — 02. 10. 2005)

Изложба слика Жарка Петровића из Рашке, под називом Слике, била је постављена у холу Музеја. Члан је Удружења ликовних уметника Рашке и Новог Пазара. Учествовао је на неколико ликовних колонија и самостално и групно излагао је више пута.

На самосталној изложби се представио са двадесетак уља на платну, различитих формата, а штампан је и каталог.

«... Без намере да фасцинира, овај [illegible] природе, [illegible] потезима, усвојеним [illegible] искуствима, али са врло култивисаним колоритом, води дијалог са природом. Живописност на површини платна, Жарко постиже често [illegible] потезима, тако да добија скоро у [illegible], из које, [illegible] убедљивошћу, [illegible] предела и [illegible] сликама, композиционо остављајући малу површину, [illegible] небо...»

(из каталога, [illegible])

«... [illegible] кроз [illegible] ту, можда пре тога, [illegible]. Сва та [illegible] жар-боја [illegible]. Жарко — жар. [illegible]. Рекао бих да је то и део [illegible] који је [illegible] на слици, где се [illegible] који [illegible], [illegible] и [illegible] споља и изнутра...»

(из каталога, Хаџи [illegible] Вујовић)

Драгица Премовић-Алексић
Музеј »Рас«
Нови Пазар

АРХЕОЛОШКО ИСТРАЖИВАЊЕ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ХУМКИ НА ЛОКАЛИТЕТИМА У ОКОЛИНИ СЈЕНИЦЕ У 2005. ГОДИНИ

Након двогодишње паузе, коју је условио недостатак средстава, у 2005. години (од средине августа до краја септембра) настављена су археолошка истраживања средњовековних хумки на локалитету Кобиљача код Сјенице, као и на локалитетима Влашки гроб, Алиловача, Крајишће и Дуваревац на Пештери.[1] Досадашњим истраживањем на локалитету Кобиљача истражено је осам хумки различите величине и део простора између Хумки I и IV.[2] Током овогодишњих радова истражена је једна нова хумка, [illegible] [illegible] између Хумки I и IV.

КОБИЉАЧА

Хумка IX је једна од четири мање хумке поређане близу пута Сјеница, односно Раждагиња — Буђево. Све четири хумке су постављене по оси И–З и до сада су истражене три (III, VI и VII), а Хумка IX је најзападнија у низу. За истраживање је омеђена површина пречника 6,5 м, са [illegible] [illegible] у [illegible] половини. Над северном половином, која је [illegible] [illegible], [illegible] је [illegible]. Истраживањем је установљено да хумка има пречник 4,50 и висину 0,80 метара. Као и раније истраживане хумке и Хумка IX је формирана на природном кречњачком терену и без посебних припрема. Камени плашт се састоји од камена већих димензија, а испуна је са [illegible] земљом у којој има доста [illegible] [illegible]. Камен је [illegible] био груписан у [illegible] и централном делу хумке. Оплату

---

[1] Средства за ова археолошка истраживања обезбедило је Министарство културе Србије. Руководилац истраживања Драгица Премовић-Алексић, музејски саветник у Музеју »Рас« у Новом Пазару, а чланови екипе су били: [illegible] [illegible], кустос-археолог Музеја »Рас«, [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], студент археологије.

[2] О досадашњим истраживањима видети извештај у Новопазарском зборнику: 21/1997, 179–200; 22/1998, 305–306; 23/1999, 111–119; 24/2000, 317–328; 25/2001, 349–352; 26/2002, 333–338.

хумке чини њено [illegible] и [illegible] се стиче утисак да је централни део хумке формиран над благим природним удубљењем.

Археолошки материјал, првенствено фрагменти керамике, налажен је кроз цео насип, посебно у централном делу, а највећа количина и у самом површинском слоју хумке. Сви фрагменти керамике су доста уситњени, али се може рећи да припадају [illegible] посудама различите величине, рађеним на спором витлу од земље измешане са ситнијим туцаником песка, уједначеног квалитета. На појединим фрагментима уочена су украшавања, најчешће урезаном таласастом линијом, али има и орнамената изведених [illegible]. Од осталог археолошког материјала у Хумци IX је нађен [illegible]. Нађена је и извесна количина животињских костију, посебно у централном делу. [illegible]

Истраживања су одвијала и на простору између Хумки I и IV. С обзиром на податак да је на простору између Хумки I и IV нађена велика количина археолошких предмета и да се слој са налазима наставља даље према северу, тј. према [illegible], то је одлучено да се откопава површина простора. Отворена је површина за истраживање величине 8 x 8 м, а [illegible] је у односу на раније истраживану површину померена за 2 м, [illegible]. Након скидања површинског слоја и једног слоја насипа, откопавање је настављено до [illegible] метра, јер је установљено да се на том делу мења боја земље и да у слоју нема археолошког материјала. На источном делу [illegible] површине између [illegible] слоја хумке нађено је у слоју [illegible] тамније земље која је [illegible] трагове [illegible].

У [illegible] откопане површине [illegible] почела да се јавља камена конструкција која је личила на остатке [illegible] хумке. Њеним даљим чишћењем установљено је да се ради о конструкцији овалног облика, димензија 3,80 (С–Ј) x 3,50 (И–З) м, која по ободу има венац од крупнијег камена, природног облика и величине, висине 0,40 м док је унутрашњост венца нижа (око 0,30 м) и испуњена доста уситњеним камењем. Унутрашњост конструкције и [illegible] простор [illegible] и [illegible], [illegible] црне земље, помешане са [illegible], [illegible] и великим бројем фрагмената керамике и животињских костију. За разлику од до сада истражених хумки, конструкција је формирана над слојем светло-[illegible] земље.

Међу археолошким материјалом најбројнији су фрагменти керамике. [illegible], рађени на спором витлу, од земље измешане са ситним [illegible] песка [illegible]. На појединим фрагментима, посебно на унутрашњој страни, уочљиви су трагови дотеривања руком. Ободи лонаца су косо разгрнути и са [illegible] или равно засеченим ивицом. У украшавању је најзаступљенија таласаста линија у разним варијантама, урезани геометријски и орнаменти [illegible] [illegible].

Од осталих налаза најзаступљенији су комади [illegible], пет комада, различитог облика и величине. Најбоља су и три керамичка [illegible] пршљена (два фрагментована) и више гвоздених предмета: [illegible] округлог облика, шпатка за разбој, стрелица, врх [illegible] и једно мало [illegible], на средини кружно перфорирана, [illegible]. На основу археолошког материјала, [illegible] керамичког материјала и шпатке за разбој, може се рећи да је конструкција настала крајем X и почетком XI века.[3]

На основу положаја, тј. начина формирања конструкције, састава [illegible] и избора археолошког материјала, може се претпоставити да се ради о остацима **жртвеника**. [illegible] је [illegible] да су Словени [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].[4] Кружни жртвеници [illegible] 30–40 [illegible] забележени су код Словена још у VII–X веку [illegible]. Око њих су биле расуте остаци обредне хране (на којој се [illegible] и кости жртвованих животиња), [illegible] суђе и животињске кости.[5] Обичај је [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], тако да се може [illegible] и до наших [illegible].

Како се на западној страни [illegible] [illegible] налазило [illegible] [illegible] [illegible] Хумки IV и VIII, то је [illegible] источно и североисточно од Хумке I истражена још две сонде: Сонда 4/05, дим. 7 x 3 м источно и Сонда 5/05, дим. 6 x 4 м, североисточно, обе дужом страном оријентисане у правцу С–Ј. У обе сонде, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], која је [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], дебљине од 0,20 до 0,40 метара. [illegible] је [illegible] било [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] у Сонди 5/05, [illegible] [illegible] [illegible], тј. [illegible] обода Хумке I, [illegible] је [illegible] [illegible]. Од покретног археолошког материјала било је фрагмената керамике, три [illegible] керамичка пршљена, камени брус, [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] и два [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Да би се [illegible] [illegible] [illegible] налаза фрагмената керамике [illegible] [illegible] [illegible], посебно у [illegible], отворене су две веће сонде и [illegible] малих ровова. Сонда 2/05, димензија 20 x 1,5 м, дужом страном оријентисана је у правцу И–З, а постављена је на [illegible] са [illegible] стране Хумке VI. Од археолошког материјала у Сонди је [illegible] [illegible] [illegible] фрагмената керамике, [illegible] у [illegible], а [illegible] у [illegible] делу.

---

[3] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], Београд 2003, 337–351.

[4] *Византијски извори за историју народа Југославије*, Прокопије (обрадио Ф. Баришић), том I, Београд 1955, 26, 27.

[5] [illegible] [illegible], *У свету [illegible] — [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]*, Београд, 1993, 176, 184.

Са северне стране исте Хумке откопана су три мања рова, димензија 3 х 1 м и са међусобним растојањем од 7 метара. Ровови су дужом страном оријентисани у правцу С–Ј. У свим рововима слој је чинила светло мрка земља помешана са [illegible] природног облутка и облуцима. У рову најближем Хумци VII нађено је неколико фрагмената керамике, као и у средњем рову, на дубини од 0,15 м заједно са већим комадом угљенисаног дрвета, на површини 0,30 х 0,40 м. У овом рову је нађен и фрагмент [illegible] са [illegible]. У најсевернијем рову није било археолошког материјала, осим неколико фрагмената глиненог поклопца који је нађен у површинском слоју.

Сонда, 3/2005, дим. 15 х 1 м, оријентисана дужом страном у правцу С–Ј, постављена је северно од Хумке II. За разлику од ситуације у Сонди 2/05 и у рововима, у овој сонди је земља од површинског слоја до здравице знатно тамнија, скоро црну боју и била је доста растресита. И овде је у слоју било комада, али и ситних комадића угљенисаног дрвета. Дебљина слоја се креће од 0,30 до 0,45 м. Од покретног археолошког материјала у слоју је нађена мала количина фрагмената керамике, [illegible] и [illegible] керамичког [illegible].

На западној страни локалитета Кобиљача налази се поток звани Рудањска. На том делу се јужна падина брда Кобиљача завршава [illegible] и омеђеним уским заравни (кота 1304). На овом — [illegible] налази се група од шест хумки које су поређане у скоро правилан круг, пречника нешто 20 м. Хумке су мањих димензија, пречника од 2,70 до 4,00 м и висине од 0,25 до 0,60 м. Хумке су обележене бројевима од 1 до 6 почев од најисточније у смеру казаљке на сату. Сондом 1/05, дужине 22 и ширине 1 м, оријентисаном дужом страном у правцу СЗ–ЈИ пресечене су Хумке 1 и 4 и простор између њих.

У сонди, на простору између хумки, најпре је скинут дебели травни покривач, а испод њега мрка земља помешана са [illegible], дебљине 0,10 до 0,25 м. Испод ње се [illegible] чине крупнији камен и црвеница земља. Након тога су пресечене Хумке 1 и 4 и констатовано да су обе формиране од камена [illegible], помешаног са тамно мрком, скоро црном земљом. У обема је констатовано присуство комадића угљенисаног дрвета и то у III [illegible]. Хумка 1 је пречника 2,50 и висине 0,20, а Хумка 4 има пречник 4 и висину 0,60 м. У обема је нађено само по неколико фрагмената керамике и то на скоро истоветном месту где је нађена и већа концентрација угљенисаног дрвета.

ВЛАШКИ ГРОБ

На овом локалитету који се на западу надовезује на локалитет Кобиљачу, 2002. године је евидентиран један од већих броја хумки [illegible] по падинама, које се пружају уз пут Равна [illegible] — Буђење.[7] За [illegible] рад, [illegible]

---

[7] Драгица Премовић-Алексић, *Почетак [illegible] археолошких истраживања локалитета Кобиљача код Сјенице у 2002. години*, Новопазарски зборник 26/2002, 177–186.

брана је хумка на имању [illegible], југоисточно од његове куће. Врх хумке је оштећен вађењем камена. Након скидања травног покривача уочено је да хумка има елипсоидни облик, пречника 5 м по оси И–З и 3,5 м по оси С–Ј. Плашт је чинио камен различите величине помешан са уситњеним ломљеним каменом — [illegible] количином ситне црне земље. Дно хумке представља жива стена или доста крупно камење. У хумци није било археолошког материјала, тако да [illegible] хронологија рада.

АНТОВИНА — КРШЕВЉЕ

Током радова 2002. године забележено је предање да се на западној страни [illegible] гроб, у долини коју мештани називају Антовина или Кршевље (због [illegible] предела около) налазе остаци цркве. На терену је тада забележено да се у конфигурацији терена назиру остаци објекта димензија 8 x 5 м.[7] Радовима је установљено да се ради о [illegible] остацима објекта правоугаоне основе, димензија 7,75 x 3,75 м, оријентисаног дужом страном у правцу И–З. Зидови објекта су рађени у сувозиду, од камена различите величине и природног облика. Очувани су у висини једног реда камена, а [illegible] западног и северног зида. [illegible] У унутрашњости објекта [illegible]. Западно од објекта [illegible] с којих су, по предању, [illegible].

Током рада није нађено ништа од покретног археолошког материјала, што отежава хронолошко опредељивање објекта, али и његову намену. Ако се узме у обзир предање, али и [illegible], тј. обрушеног камена око истражених зидова и у унутрашњости објекта, могло би се претпоставити да се ради о остацима цркве брвнаре, каквих је било доста на простору [illegible]. Истраживане цркве тог типа опредељиване су у XVI–XVII век, али није искључено да могу да буду и старије.

КРАЈИШТЕ

[illegible] и на њему се налази око 40 хумки различите величине, од којих је једна истражена 1999. године.[8] Како је истраживана хумка била пречника само 4 м, то је ове године истражена хумка пречника 6 и висине 0,50 метара. И она има плашт од камена

---

[7] Исто, 158.

[8] Драгица Премовић-Алексић, *Истраживање средњовековних хумки у околини Сјенице*, Новопазарски зборник 23/1999, 334.

различите величине, помешаног са мрвом, у централном делу [illegible] мрвом [illegible] и комадићима угљенисаног дрвета. И у овој [illegible] било је археолошког материјала, углавном фрагмената керамике, која је доста порозна и са примесама [illegible] песка. Фрагменти припадају, углавном, врло лоше печеним посудама, рађеним [illegible] [illegible] између [illegible] убода [illegible] линија.

ДУВАРИНЕ — [illegible] ВРЕЛО

На северозападној падини [illegible], у атару села [illegible], на обали [illegible], налази се локалитет Дуварине који је евидентиран приликом рекогносцирања терена 1982. године. Тада је забележено да се на површини [illegible] објеката [illegible].[9]

Са леве стране сеоског пута који од [illegible] води према [illegible], налазе доста уочљиви остаци три објекта (7 x 7, 6 x 5, 5 x 3 м), док је један од мештана ([illegible]) показао и доста велики објекат (око 120 м²) у [illegible] са јужне стране наведених објеката. Објекти су доста [illegible] камена, који су [illegible] коришћени за градњу својих објеката.

Средњи објекат је сондиран са две мање сонде. Сонда 1, величине 2 x 1 м, дужом страном је постављена управно на западни зид, док је Сонда 2, величине 1 x 1,70 м постављена [illegible] североисточни угао објекта. У Сонди 1 слој је [illegible] са каменом различите величине, очигледно остатак од зида. Дебљина слоја поред зида износи 0,50, а према унутрашњости објекта 0,20 м. Сам зид је рађен од камена већих димензија [illegible] у [illegible] реда камена. У сонди, посебно поред [illegible], нађено је неколико фрагмената керамике [illegible].

У Сонди 2, слој је исти као и у Сонди 1, с тим што је на северној страни [illegible] дебљине 0,70, а према јужној 0,30 м. У овој сонди је констатован североисточни угао објекта са зидовима који су рађени на исти начин као и зид у Сонди 1, с тим што су они очувани у висини 2, односно 3 реда камена. У овој Сонди је од покретног материјала нађено [illegible] фрагмената [illegible] предмет ([illegible]).

По [illegible] констатован је и [illegible] угао објекта тако да су могле да се дефинишу његове димензије које износе 8 x 5 м, а дебљина зида износи 0,50 м. Објекат је оријентисан дужом страном у правцу С–Ј, а улаз се, највероватније, налазио на југоисточном углу.

---

[9] Археолошка документација бр. 129 и 130, [illegible] документација Музеја »Рас« у Новом Пазару.

Један од 5–6 видљивих хумки, пречника око 5 и висине 0,50 м, пресечен је ровом ширине 0,50 м. У рову испод хумуса се налазио велики крупнија камена различите величине и природног облика, који је вероватно чинио плашт хумке. Испод њега налазио се слој ситнијег камена помешаног са тамно мрком растреситом земљом. Овај слој је лежао на смеђој растреситој земљи, где је копање и завршено. У рову је нађен само један фрагмент атипичне керамике (дно на дубини [illegible]), две [illegible] [illegible] грубе фактуре. Да би се дошло било какав закључак о самој хумци, откопана површина је требало да буде знатно већа.

На око 150 м СИ од Дунарина налази се некропола на којој су споменици необрађени вертикално постављени камени, а има и гробова који су ограђени [illegible] положеним каменом и са [illegible] каменом постављеним на челу гроба. У истом крају, око 100 м налази се муслиманско гробље.

Плато је обишао и утврђење на Трнави које је систематски истраживано 1985. године у оквиру пројекта »Систематска истраживања археолошких локалитета на подручју општина Тутин и Сјеница«.[10]

---

[10] Вујадин Иванишевић, *Античко утврђење на Трнави*, Новопазарски зборник 13/1989, Т. 13.

IN MEMORIAM

Проф. др МИРКО БАРЈАКТАРОВИЋ
(1912–2005)

У селу Петњици код Берана у, још увек, Отоманској империји, 15. јуна 1912. године рођен је професор Мирко Барјактаровић. Основну школу похађао је у родном селу, а гимназију у Беранама. За студије етнологије свесно се определио, јер је одрастао у сеоској патријархалној средини у којој је, како је сам говорио, [illegible] ова наука касније проучава. Студије етнологије започео је на антропогеографској катедри у Скопљу, а завршио 1936. године у Београду, код професора Јована Ердељановића и Тихомира Ђорђевића. На позив професора Ердељановића, 1940. године постао је асистент етнологије на Филозофском факултету у Београду, да би у окупираном Београду био ангажован на раду у Етнографском музеју.

Када су 1944. године умрли професори Ердељановић и Ђорђевић, терет обавеза Етнолошког семинара водили су, преузели Тихомир Вукановић, асистент Мирко Барјактаровић и од 1948. године проф. Боривоје Дробњаковић. Мирко Барјактаровић је 1947. године почео предавање, а 1952. године, након одбране докторске дисертације (О [illegible] у Срба), изабран је за доцента, потом 1958. за ванредног, а 1971. године за редовног професора етнологије на Филозофском факултету у Београду. Предавао је више смерова предмета које је, углавном, сам формирао: Општу етнологију, са увидом у [illegible] и историјом етнологије; Посебну етнологију свих народа света по континентима; Етнологију Црне Горе, Етнологију балканских народа. После одласка у пензију проф. Милисава Лутовца, предавао је и Антропогеографију. Општу етнологију предавао је и студентима археологије, историје уметности и географије у Београду и Новом Саду.

Током 1952/53. године био је на постдокторским студијама у Грацу и Бечу. Више пута је биран за управника Одељења за етнологију Филозофског факултета, а од 1961. до 1968. године изабран је за директора Етнографског института САНУ. У пензију је отишао 1. октобра 1978. године.

Не [illegible] о којима је писано, Мирко Барјактаровић [illegible] да се сматра етнолошким [illegible]. Традиционална култура српског и других балканских народа, у временском распону од средњег века до савремености, била је предмет његових истраживања. У оквиру [illegible] и [illegible], проучавао је порекло и састав становништва области [illegible], са преко 50 села. Бавио се и проблемима [illegible], проучавао етничке односе у делу Метохије, обрађивао Ругово и [illegible] становништво у сливу Пећке Бистрице. [illegible] монографија о варошицама (Пријепоље, Ужице, Гуча, Ариље, [illegible] у Босни), дао је свој допринос проширењу предмета етнологије, тј. на проучавање [illegible] друштва на урбаној етнологији. Радио је на расветљавању имена, појединих [illegible], проблему [illegible] народа и [illegible], о [illegible] материјалне и [illegible] културе, [illegible] друштвеном животу и организацији задруга и [illegible] уређења. У монографији о родном селу Пештанку [illegible] је [illegible] трансформација, а [illegible] радова посветио је темама [illegible], [illegible] и [illegible] ([illegible]), религијским [illegible] гробљима, али и обичајима [illegible] које је сматрао као чисто [illegible] и религијске.

У својој докторској дисертацији «О [illegible] у Срба» [illegible] је да [illegible], као [illegible] и [illegible], довеле у [illegible] са [illegible] групом [illegible].

Последњих [illegible] година писао је прилоге и за [illegible] зборник. У овом годишњаку објављени су му следећи прилози: *О [illegible] у [illegible] и [illegible]; О [illegible] у [illegible]; [illegible]; О [illegible]; [illegible]; [illegible]; Ко је [illegible]; О Србима [illegible] у Русији; О [illegible].*

Посвећени Зборник Филозофског факултета, серија А: историјске науке, књ. XIX, Београд 1997. — *Посвећено Мирку Барјактаровићу*, Филозофски факултет у Београду [illegible] Барјактаровићу [illegible] година живота. У Зборнику су објављена научна [illegible] 25 домаћих и страних аутора, као и библиографија радова Мирка Барјактаровића из периода од 1936. до 1997. године.

Никола Ф. Павковић

IN MEMORIAM

Проф. др ЈОВАН НЕШКОВИЋ
(1929–2006)

Професор др Јован Нешковић рођен је 30. маја 1929. године у селу Трновцу код Књажевца, где је завршио основну школу, а гимназију у Књажевцу. Студије архитектуре завршио је на Архитектонском факултету у Београду 1953. године.

Још као студент опредељује се за рад на заштити споменика културе, а са својим професорима учествовао је у истраживању и снимању споменика [illegible] Србије и Старог Бара. Са запаженим успехом учествовао је у раду *Научне групе за проучавање [illegible] архитектонског наслеђа*, коју је водио проф. Ђурђе Бошковић. После дипломирања радио је у Покрајинском заводу за заштиту споменика културе у Новом Саду и Републичком заводу за заштиту споменика културе у Београду. За асистента на Архитектонском факултету у Београду изабран је 1. јануара 1960. године, где је остао до одласка у пензију 1. октобра 1994. године.

Као професор руководио је наставом из области историјског развоја архитектуре, на предметима *Архитектура прошлости у Југославији*, *Архитектура старог века* и *Архитектура средњег века*, а двадесет година руководио је наставом из заштите и ревитализације градитељског наслеђа. Поред рада у редовној настави био је руководилац четири курса постдипломских студија из заштите, ревитализације и презентације градитељског наслеђа. Више година, као редовни професор, био је шеф Катедре за развој архитектуре и уметности. Био је ментор већег броја специјалистичких, магистарских и докторских радова. Учествовао је у настави на факултетима у Приштини, Новом Саду и Сплиту.

Прва искуства у [illegible] научном раду стекао је још као асистент проф. Александра Дерока. [illegible] на истраживању и заштити градитељског наслеђа, у чему је [illegible] и велики радни потенцијал, у највећој су утицали и на његову научно-теоријску делатност из које су проистекли бројни научни радови, а пре свега хабилитациони рад *Средњовековни градови у Србији* и докторска дисертација *Ђурђеви Ступови у старом Расу*.

Поред рада на факултету, све време се бавио и истраживачким радом на терену. Поред конзерваторских активности усмерених, углавном, ка проучавању и заштити споменика у Србији и Црној Гори, био је ангажован од стране Лондонског комитета при УНЕСКО-у да са групом наших стручњака учествује, 1963–1964. године, у акцији спасавања споменика Старе Нубије, угрожених изградњом бране код Асуана.

Определивши се за проучавање прошлости, Јован Нешковић се посебно посветио средњовековном архитектонском и урбаном наслеђу, изучавању појединачних споменика на којима је изводио конзерваторске и рестаураторске радове. По обиму и сложености треба посебно издвојити вишедеценијске радове на заштити, конзервацији и обнављању Смедеревске тврђаве, радове на истраживању и обнови цркве св. Петра у Бијелом Пољу, конзервацију Петрове цркве код Новог Пазара и најобимнији вишегодишњи рад на истраживању, заштити и обнављању манастира Ђурђеви Ступови у Расу. Из сличних побуда и у истом духу изведени су радови на обнови храма у долини Лима у Црној Гори: цркве Богородице у Вољавцу и св. Томе у Бршну. Значајни су и његови пројекти по којима су изведени радови на изградњи нових објеката у средњовековним историјским целинама — тесина на Петровој цркви код Новог Пазара, тесина у манастиру Вољавцу у долини Лима, трема над изворима и над цистерном воде на Ђурђевим Ступовима.

За конзерваторски рад Јован Нешковић је везан од 1950. године, када су почели радови на конзервацији Петрове цркве, о којима је написано мноштво радова. Под његовим руководством 1955. године, у време прославе 700-годишњице манастира Сопоћана, у комплексу Старог Раса на доминантном Пазаришту, дефинисани су први бедеми града Раса са капијама, а установљени су и остаци грађевина средњовековног Трговишта.

Судбоносно је био везан за Рас и Ђурђеве Ступове. Четрдесетогодишњом упорношћу, љубављу и научном аргументацијом, успео је да Ђурђеве Ступове васкрсне. Из рушевина је изникло величанствено здање. Велики допринос као стручњак дао је (када се одлучило) реконструкцији манастирских зидина Ђурђевих Ступова. Написао је обимну монографију о овој Немањиној задужбини. Много времена је посветио и заштити Старе чаршије у Новом Пазару, и један је од аутора студије о њеној заштити и ревитализацији.

За успешан рад и допринос изучавању и заштити споменика културе добио је низ признања међу којима и Рашкијеву медаљу са дипломом Савеза друштава конзерватора Југославије, Новембарску награду Новог Пазара (1975) и награду Друштва конзерватора Србије (1981). Поред научних радова, много је и објављивао есеје, приче, драме. Извођена му је радио-драма [illegible], награђена на конкурсу Радио Београда 1957. године.

Професор Јован Нешковић, високог знања и крупних заслуга, имао је очински и пријатељски однос са студентима. Једноставно, желео је да их научи много и да буду људи.

Вукић Радивојевић, дипл. арх.

IN MEMORIAM

Проф. др ВОЈИСЛАВ С. ЈОВАНОВИЋ
(1930–2005)

Војислав С. Јовановић рођен је 8. новембра 1930. године у Београду где је завршио основну и средњу школу, а 1954. године дипломирао историју уметности на Филозофском факултету у Београду. Након одслужења војног рока, 1957. године, у звању професора средње школе, почео је да ради на Одељењу за археологију, Катедри за средњовековну археологију. Две године касније на истој катедри изабран је за асистента на предмету Средњовековна археологија. За исти предмет је, након одбране докторске дисертације «Словенске некрополе у Србији, Македонији и Бугарској», 1975. године, изабран у звање доцента. У звање ванредног професора изабран је 1982. године, а од 1986. године је шеф Катедре за Средњовековну археологију.

Ради усавршавања и стручног рада, Војислав Јовановић је у више наврата боравио у иностранству. Тако је током школске 1964/1965. године боравио у Атини, а краће је боравио у Риму, Софији, Варшави, Познању, Кракову, Франкфурту, Минхену, Паризу, Будимпешти, Женеви и Вашингтону.

Војислав Јовановић је студентима археологије од III до VIII семестра држао наставу из средњовековне археологије Балканског полуострва и суседних области. У оквиру тих курсева посебну пажњу посвећивао је археологији Јужних Словена. Као доцент, а потом и ванредни професор, руководио је израдом дипломских и магистарских радова, као и докторских дисертација. Обављао је индивидуалне консултације са студентима, а знатан број њих је водио на летњу праксу.

Поред редовних часова на факултету, Војислав Јовановић је био учесник и руководилац археолошких ископавања бројних средњовековних некропола, цркава и утврђења на подручју Србије: Мачва, Корбово, Ртково, Батајница, Нови Сланкамен, [illegible]. Крајем шездесетих година XX века руководио је пројектом «Средњовековни градови и дворци на Косову и Метохији» који је реализован у оквиру Центра за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду и Одбора за Косово САНУ, а у сарадњи Музеја Косова и Завода за заштиту споменика културе у При-

догија и Археолошког музеја и Републичког завода за заштиту споменика културе у Приштини.

Обилазећи подручја Косова и Метохије проучавао је обимну тврђавску грађу коју је допунио подацима из писаних извора који су веома драгоцени [illegible]. Обрадио је низ утврђења: Призренац, [illegible], [illegible], Вишеград, Велики Петрич, [illegible], Трепчански град, Звечан, затим утврђених вароши Ново Брдо и Призрен, као и осталих [illegible]: [illegible], Неродимља, Пауни, Сврчин, Штимље, Приштина, Вучитрн. Поред наведених, евидентирао је велики број утврђења, дворова и утврђених вароши и урадио обимну документацију из које је В. Јовановић посебно издвојио Ново Брдо и Призрен, два најзначајнија утврђена насеља Србије у 14. веку. У монографији о Новом Брду, објављеној 2004. године, написао је обимно поглавље «Ново Брдо средњовековни град».

У сарадњи са Завичајним музејом у Бијелом Пољу и Републичким заводом за заштиту споменика културе на Цетињу, радио је на истраживању средњовековних цркава у околини Бијелог Поља: Затон, [illegible], Мајсторовина.

Од 1972. године професор Јовановић је учествовао у југословенском научноистраживачком пројекту «Стари Рас». У оквиру наведеног пројекта руководио је истраживањима остатака цркве са некрополом у подножју средњовековног насеља Трговиште, данас Пазариште на ушћу Себечевске реке у Рашку, 9 км западно од Новог Пазара. Систематски је истражио остатке три цркве са око 650 гробова. Резултате ових радова објављивао је у форми извештаја у Новопазарском зборнику. Као резултат вишегодишњег рада, а у сарадњи са Д. Минић и С. Ерцеговић-Павловић, објавио је обимну научну публикацију «Пазариште – средњовековно Трговиште». Из истраживања наведених цркава и некропола произашао је и рад «Неколико гробних налаза [illegible]». Професор Војислав Јовановић објавио је већи број радова из области јужнословенске материјалне културе, уметности и историје средњег века. Објављени радови сведоче о његовим широким интересовањима у области средњовековне археологије. Учествовао је на бројним домаћим и међународним научним скуповима и трибинама у земљи и иностранству. Од 1999. до 2003. године био је и председник Српског археолошког друштва.

Многе генерације студената Средњовековне археологије свој први контакт са теренским радом, и оним свим што он подразумева, остварили су као чланови екипа професора Јовановића. Памтиће га као доброг и честитог човека благе нарави, стрпљивог, пуног разумевања и спремног на сваку врсту помоћи.

Драгица Премовић-Алексић

IN MEMORIAM

ИСМЕТ РЕБРОЊА
(1942–2006)

У Новом Пазару 1. маја 2006. године, након кратке и тешке болести, преминуо је књижевник Исмет Реброња, рођен 1942. године у селу [illegible] код Бијелог Поља.

Учитељску школу завршио је у Новом Пазару, граду у ком је остао да живи и ради као књижевник и културни радник. У књижевним круговима у земљи [illegible] је [illegible] место, а од 1974. године био је члан Удружења књижевника Србије. Објавио је девет књига поезије: *РАКИЈА, [illegible], [illegible], СРЕДА И СРЕДА, [illegible], ПАГАНСКА КРВ, [illegible], [illegible] ОРАКА, КАД [illegible] НЕ ОДСВИРА* и *[illegible]*. Заступљен је и у бројним песничким антологијама.

Приређивач бошњачке народне поезије, Реброња је сачинио збирку *[illegible]*, а објавио је и антологију бошњачке поезије под насловом *[illegible]*.

Исмет Реброња је био дугогодишњи новинар, уредник у Радио Новом Пазару. Први је уредник листа «Братство», а дуго година је радио у новопазарском Дому културе дајући велики допринос развоју културе на овим просторима. Радећи стрпљиво са младима који су волели поезију, окупљајући их у разне литерарне секције и друштва, научио их је да негују лепу реч и изражавају [illegible].

Оснивач је и организатор бројних културних манифестација у Новом Пазару, попут «[illegible]» и «Октобарских сусрета писаца». Тако је Нови Пазар дуги низ година, почетком јуна и октобра месеца био домаћин огромном броју истакнутих уметника, културних и јавних радника и истакнутих писаца из целог света. Захваљујући њему, били смо међу ретким градовима у земљи који су могли да чују живу реч великих писаца.

У књижевном стваралаштву Исмета Реброње, посебно место [illegible]. Стрпљиво је прикупљао речи [illegible] до самог краја припремао је за штампу *[illegible] РЕЧНИК*. Није стигао да заокружи и објави ово дугогодишње истраживање, а прикупљену грађу

за сређивање и објављивање посветио је своју бригу. Један део свог речника, под насловом *Од [illegible] до [illegible]*, видело се и на страницама Новопазарског зборника, часописа у чијој је Редакцији био активан [illegible] година.

Исмет Ребронја сахрањен је 2. маја на породичном гробљу у Подбијелу код Новог Пазара. Отишао је тихо као што је и стварао своју поезију и прозу, као човек чије су [illegible] биле [illegible], [illegible] и [illegible]. Они који су га познавали звали су га једноставно Чича, знајући да је, на само њему својствен начин, мудро и духовито, умео да објасни време у коме живимо. Његове песме у слободном стиху [illegible] су посебно [illegible] на један оригиналан и модеран начин. [illegible] средина које је стварао [illegible], [illegible] — [illegible].

Памтиће га сви који су га познавали, али и они који су читали његова дела. Млађе генерације кроз стваралаштво Исмета — Чиче Ребронје моћи ће да доживе наша прошла времена, наше менталитете и народе.

Ивана Милић, новинар

IN MEMORIAM

Прим. др СЛОБОДАН – БОБАН ИЛИЋ
(1953–2005)

Изненада, 31. октобра 2005. године, преминуо је др Слободан — Бобан Илић гинеколог, један од најталентованијих и медицински најобразованијих лекара које је Нови Пазар имао. Рођен је 12. марта 1953. године у Рашки, а основну школу и гимназију завршио је у Новом Пазару, где се са својим родитељима доселио 1960. године. Средином 1982. године завршио је Медицински факултет, а исте године се и запослио у Медицинском центру у Новом Пазару.

Као лекар-стажер, у јуну 1983. године примљен је на усавршавање из «Гастроинтестиналне ендоскопије и патофизиологије» код пук. проф. др Благојевића на Клинику за гастроентерологију Војномедицинске академије у Београду.

На смеру Гинекологија и акушерство, на Медицинском факултету Свеучилишта у Загребу, 1985. године завршио је постдипломске студије «Ултразвук у клиничкој медицини». У исто време уписао се на интеруниверзитетски центар за последипломске студије у Дубровнику где је завршио «Inter-university School of Medical Ultrasound — Ian Donald». На Гинеколошко-акушерској клиници у Београду, 1988/1989. завршио је и течај из колпоскопске дијагностике, а 1990. године и специјализацију из гинекологије и акушерства. Школске 1999. и 2000. године, уписао је и завршио последипломске студије «Хумана репродукција» на Медицинском факултету у Крагујевцу. Усавршавајући се за лапароскопску хирургију и друге оперативне технике, добио је сертификат о завршеном базичном курсу из лапароскопске хирургије са теоријском и практичном наставом који је завршио почетком јула 2000. године.

Председништво Гинеколошко-акушерске секције Србије доделило му је диплому за учешће у групи експерата на теме «Организација службе и протокола у гинеколошкој ендоскопији и поступака код оперативне лапароскопије ради публиковања препорука и стандарда у акушерству».

Од стране Научно-наставног већа Медицинског факултета Универзитета у Београду, изабран је 1994. године за ментора лекарима који оба-

ња-ђу специјалистички стаж из гинекологије и акушерства. Од марта 1998. године налази се на дужности начелника Гинеколошко-акушерског одељења у Здравственом центру у Новом Пазару. Уз помоћ руководећих структура Здравственог центра и Републике, реновирао је Одељење, купљена је нова опрема, опремљена је и почела по први пут да ради операциона сала уз постојеће и порођајне сале. У сарадњи са стручњацима из Суботице почело се по први пут да се ради, на Гинеколошком одељењу, лапароскопске операције из гинекологије.

Слободан Илић постављен је 1998. године за координатора »Baby friendly initiative« за Здравствени центар Нови Пазар. Као координатор програма и начелник Гинеколошко-акушерског одељења, имао је највеће заслуге у добијању сертификата »Болница пријатељ беба« и сертификата који је 2002. године добило Породилиште у Здравственом центру у Новом Пазару. Сертификат је добијен од стране УНИЦЕФ-а, Светске здравствене организације и Савезног завода за заштиту и унапређење здравља.

Био је члан председништва Гинеколошко-акушерске секције Србије од 1996. године, потпредседник у три изборна мандата, и присутан на свим стручним скуповима (конгресима, [illegible], гинеколошкој недељи) на републичком, југословенском и међународном нивоу, који су одржани у нашој земљи. Почетком новембра 2003. године у Сантјаго де Чилеу присуствовао је XVII светском конгресу гинеколога, у организацији ФИГО-а, а последње присуство било је на »20-th ANNIVERSARY CONGRESS THE FETUS AS A PATIENT 2005« октобра 2005. године на Светом Стефану.

Објавио је у домаћим и страним стручним публикацијама 10 ауторских и 18 коауторских радова. [illegible] радова из области [illegible] дијагностиковања [illegible] др Слободана Илића у том правцу, као што је: »Ултразвучни [illegible] у трудноћи«, »Двојне наказе«, »Велике малформације главе и трупа фетуса«, »Симултана екстраутерина и интраутерина трудноћа«, »Тератогени тумори фетуса«, »[illegible]«, »Танатофорична дисплазија« и др. У Новопазарском зборнику објавио је радове: »Популационе карактеристике новопазарског субрегиона« (коаутор И. Илић); »Педесет пет година од оснивања гинеколошко-акушерске службе у Новом Пазару«; »Тридесет година од епидемије вариоле у Новом Пазару«.

Значајно признање му је [illegible] за целокупни животни рад, стручност, [illegible], које му је 20. фебруара 2003. године доделило Министарство здравља Републике Србије.

Др Снежана Филиповић, хирург
заменик директора Здравственог центра
у Новом Пазару